f

N. IORGA

SFATURI PE ÎNTUNEREC

Conferinie la radio

Antologie, ediție îngrijită, note şi comentarii de VALERIU RAPEANU şi SANDA RÂPEANU

Studiu introductiv : VALERIU RÂPEANU

EDITURA MILITARĂ - 1976

CoperEo : ARMÂND CRINTEA

STUDIU INTRODUCTIV

Pompiliu Constanitinesou — cel mai inclement si, de re n-am spune-o, cel mai exclusivist critic al lui Nicolae lorga *, cel care a transformat lupta împotriva intoleranței estetice a mentorului sămănătorist în. refuzul de a accepta valorile estetice ale operei si judecățile sale critice atît de riguroase si de profunde — spunea la un moment dat că, dacă autorul *Sfaturilor pe întunerec* n-a fost un scriitor citit, a fost în schimb un „vorbitor ascultat".

Cît îl priveşte pe lorga, ci era extrem de sensibil deopotrivă la *ecoul* activității sale materializate pe planul scrisului ca si pe tărîmul oratoriei. De aceea a şi avut pe măsura trecerii timpului sentimentul indiferenței cu care marele public privea o parte a scrierilor sale, multe din ele rămase — cum spunea chiar el — în depozitele vaste ale unei edituri, neconsemnate de presa (cînd nu erau supuse unui examen critic mai ales in detalii sau unor atacuri ironice, persiflante) şi necitite. După cum nu uita în însemnările sale zilnice să noteze de fiecare dată nu numai cit de mult a fost „cercetată" o conferință sau un curs universitar, ci si modul în care expunerile lui erau ascultate, gradul de interes şi de receptivitate al publicului. Erau, toate acestea, expresii ale vanității sale, ale unu: orgoliu exacerbat ? Fără a putea nega existența acestei dimensiuni a caracterului său, explicația atenției deosebite pe care o dădea *ecoului* operei sale, indiferent de forma ei de manifestare, nu poate fi pusă numai pe seama unor înclinări temperamentale. lorga nu si-a conceput opera în chip abstract fără tangențe cu viața şi cu necesitățile sociale, morale şi spirituale ale societății şi ale poporului său. La el un articol despre cutare piesă sau carte, o culegere de documente sau o sinteză de istorie, o ediție dintr-un autor uitat, o conferință la un cerc cultural, o monografie despre o personalitate istorică sau o lecție la universitate urmăreau nu numai să comunice cunoştințe, ci să *spună* ceva contemporanilor în sensul extragerii unor învățăminte actuale, a unor direcții de viața, a unor îndreptări de conştiința pentru cei ce îl ascultau sau îl citeau. 'Această personalitate enciclopedică ieşită din comun, care a uimit prin cantitatea u-riaşă a cunoştințelor sale, nu şi-a înțeles menirea numai din perspectiva transmiterii unui uriaş tezaur de date, fapte, întîmplări. El a avut în vedere funcționalitatea socială şi morală a ceea ce a scris şi a spus, de-a

lungul a peste o jumătate de veac. Se adresa publicului nu pentru a trezi încîntarea de o clipă, reveria trecătoare, nu pentru a-1 epata cu virtuozitatea verbului său, ci pentru a crea o stare de spirit, a convinge şi a determina o acțiune sau a demonstra dreptatea unei cauze, pentru a preveni un pericol şi a denunța o nedreptate, un rău comis sau unul iminent, pentru a oferi un exemplu de conduită civică, de jertfă pentru obşte sau numai do muncă modestă şi încordată în slujba celor mulți, a țării. A fost în egală măsură un adversar aî literaturii gratuite si al cuvîntului sterp. L-a preocupat audiența operei lui, pentru că, indiferent de forma manifestării ei, lorga o concepea din perspectiva unei *finalități sociale.* Şi cînd n-a fost citit sau n-a fost ascultat, a avut francheța să recunoască aceasta cu infinitatea de nuanțe ale stărilor sufleteşti pe oare le trezea o atare situație : de la umor la indignare şi chiar la revoltă. V

De aceea Pompiliu Constantinescu nu făcea altceva în 1943 decît să constate o stare de fapt de care cel dintâi fusese conştient N. lorga cu orgoliul dar şi cu simțul său lucid. Constatarea criticului nu oferea însă un diagnostic cu privire la *situația* lui lorga, ci mai degrabă ne aşeza în fața unei dileme, deoarece Pompiliu Constantinescu n-a vrut să disocieze ceea ce va rămâne de ceea ce este caduc în opera savantului nici după moartea acestuia. Dilema ține de o împrejurare specifică : Torga

VI

oratorul a fost într-adevăr ascultat de-a lungul unei jumătăți de secol şi a fascinat un număr incalculabil de oameni dacă ținem seama de prezența lui vertiginoasă în toate domeniile vieții de la catedră la tribuna politică şi timp de mai bine de un deceniu la radio. Şi oricît de mare a fost numărul cărților sale, multe dintre ele apar-ținînd strictei specialități, raportul numeric s-a aflat totuşi în favoarea celor ce 1-au *ascultat.* Dar pentru generațiile care s-au întâlnit cu lorga doar po calea paginii de carte, de ziar, de reviste, pentru cei ce n~au trăit sub impresia prezenței lui şi spre care omul venea înnobilat de moartea ce-1 aşeza alături de martirii panteonului național, pare ciudată această aversiune pentru *scrisul* lui lorga manifestată de Pompilîu Constantinescu. E drept, noi selectăm şi trimitem spre publicul care numără din ? în ce mai puțini oameni care 1-au ascultat pe lorga şi din ce în ce mai mulți dintre cei care au trăit revelația scrisului său, operele sale reprezentative, ceea ce a înfruntat timpul. Deci numai o parte din ceea ce a publicat lorga. Dar nici nu mai purtăm resentimentele contemporanilor, nu mai sîntean sensibilizați de erorile omului, de slăbiciunile ființei sale, de izbucnirile temperamentului său

irascibil. Dacă oratorul e pentru noi o abstracțiune, pentru contemporani a fost una dintre cele mai fascinante apariții. Aşa se explică si faptul că cele mai semnificative pagini despre lorga, pun în prim plan portretul oratorului care a dominat epoca într-o vreme în care oratoria cunoştea la noi reprezentanți de mare clasă, maeştri ai genului fiind prezenți în parlament sau la catedră. El nu 1-a mai ascultat pe Kogarnîceanu, ale cărui discursuri i-au servit drept model şi a căror tehnică o regăsim cîteodată în structura discursurilor lui lorga, dar a fost contemporan, a putut fi comparat cu colegi de universitate, cu oratori parlamentari, alături de care sau împotriva cărora a fost. Sa amintim că N. lorga a fost orator în acelaşi timp cu cîteva generații de mari oratori ai catedrei, ai parlamentului, ai întrunirii publice : Titu Maiorescu, Nicolae Filipescu, C. C. Arion, P. P. Carp, Gh. Panu, Alexandru Lahovary, Take lonescu, Delavrancea, Alexandru Djuvara, Al. Marghiloman, iar după primul război mondial cu Nicolae Titulescu, Gri*gore* lunian, Vasile Pârvan, Simion Mehedinți, Constantin Stere, Armând Călinescu, Virgil Madgearu, Octavian Goga, Ion Petrovici, I G. Duca, Victor lamandi, Petre Andrei, Ion Mihalache etc. Cu toți a fost comparat, cu cei mai mulți s-a înfruntat, deoarece a fost adversarul unora dintre ei şi, în primul rînd, al celor ce susțineau o politică de dreapta, conservatoare, anti-populară. Şi era un adversar de temut. Pentru că, spre deosebire de cei mai mulți amintiți, *N. lorga* avea şi *darul de a fascina, de* a ține sub puterea magnetică a cuvîntului său auditorul, de a-l face sa participe, lorga întrunea înzestrările oratorului care capta auditorul pentru o idee, îl însufleția pu-tînd chiar să declanşeze mişcări colective/^Dar nu în sensul facil al unui Nicolae Fleva „tribunul poporului", unul dintre acei care, după cum spunea Caragiale, instauraseră „tirania vorbei". tOratorul N. lorga reuşea să creeze acea stare de spirit fascinantă despre care ara vorbit prin ceea ce se credea atunci a fi puțin „popular", adică prin caracterul primordial savant al cuvântărilor sale, încărcate de acea erudiție ramificată pe toate meridianele gîndului, ale cunoaşterii, ale sensibilității, mereu învolburată, deoarece răscolea straturile cele mai adinei ale trecutului şi aducea la lumină *fața acoperită* pe care o releva cu forța unui mag.» A fost oratorul popular prin excelență, servindu-se de darurile unei erudiții neobişnuite. Aici, la confluența elocvenței, a plasticității şi a erudiției copleşitoare toate retopite într-un farmec aparte ce făcea din apariția lui la tribună *un spectacol* în sensul superior al cuvîntului, s-a născut acest fenomen : *oratorul lorga.)*

Este ceea ce remarca în 1940 Ser ban Cioculescu „...cele cîteva sute de lecții, conferințe şi cuvîntări, ale prof. W. lorga pe care le-am „urmărit", sub *fascinația cuvîntului* (s.n.) şi a ştiinței d-sale, mi-au lăsat impresia unui

spectacol intelectual unic" *. Şi, în acelaşi timp, portretul datorat lui Şerban Cioculescu ne explică şi cauzele acestui sentiment — „spectacolul" nu avea ca finalitate doar construirea unor frumuseți în sine :

* Şerban Cioculescu, Aspecte literare contemporane, Ed. Mi-nerva, 1972, p. 632—635,

vin

,,N. lorga mi-a apărut de pe atunci ca un vrăjitor al insondabilului, al cauzalității si al finalității dincolo de documente şi de date certe, care ştie să smulgă necunoscutului secretul, prin darul unei clarviziuni ce depăşeşte „metoda ştiințifică". lorga îi lăsa chiar în comparație cu Vasile Pârvan şi Ovid Donsusianu „impresia genuină a clarviziunii, a divinației, a intuiției transsti-ințifice pe un material documentar în întregime dominat".

Cum în unele articole (Pompiliu Constantinescu) oratorul era opus scriitorului printr-o antiteză ce pulveriza însuşirile artistului, cum unii dintre exegeții săi (G. Că-linescu) au realizat pagini de mare anvergură, în primul rînd despre orator, am fi poate tentați să credem că a recunoaşte statutul de excepție pînă la unicitate al oratorului reprezenta un subterfugiu, un mod politicos de a nu nega cu totul pe cel considerat de cîțiva din exegeții lui fie un antiartist, fie autorul celor mai eronate judecăți asupra literaturii române contemporane. Un fapt e evident : si cei ce îl admirau şi cei ce îl negau erau cu toți uniți în necondiționata stimă față de orator. Fie că îl priveau cu o uimire respectuoasă pînă la dăruire de sine, precum Dimitrie Anghel, fie că trăiau o stare de fascinație intelectuală, precum Şerban Cioculescu, fie că le stîrnea momente de evidentă anxietate, în care dorința de refuz era spulberată de un farmec tiranic cum se întîrnpla cu George Călinescu.

/"Dimitrie Anghel avea să fie iprimul care a creionat un portret al lui N. lorga *, trecînd peste media comuna a adjectivelor de circumstanța obişnuite în epoca de glorie a sămănătorismului : „am fost fermecat şi am visat citind multe pagini scrise de acest mare scriitor, nu mai puțin am fost zguduit de elocvența lui tumuîtoasă"j Dar pagina care va rămîne din acest portret mai presus de recunoştința mărturisită de un discipol şi aderent al curentului sămănătorist, este cea în. care „poetul florilor" şi-1 aminteşte cu prilejul manifestației din 1906 în-

* Vezi *Nicolae lorga* în D. _Anghel *Proza,* ediție de Mihai Dragomirescu, Ed. Minerva, 1975, p. 142—147, portretul a fost publicat în 1911.

dreptată împotriva aristocrației cosmopolite dispreții-j toare a graiului românesc : „Un cap de mag, înfăşurat' în barbă, apăru şi un glas în care vibrau toate emoțiile, o precipitare de cuvinte, o goană de propoziții, o *fantezie* de fraze se deslănțui In aer. O putere elementară de uragan trecea în glasul acela, omul transfigurat ca un anacoret, ea un rătăcit din alta lume, vorbea făcînd procesul boierilor de astăzi, în comparație cu boierimea veclie. Cuvintele lui biciuiau, arzătoare, ironia îşi arăta dinții sclipitori, duioşia găsea culori de o frăgezime minunată, cugetarea aprindea licăriri fantastice, şi masa ceea de capete tinere, grămada aceea de energii peste care trecea marele vin t al elocvenței, se pleca asemeni unui lan de spice, se îngemăna pierzmdmşi propria conştiință şl făeîn>du-se una. Un gest să fi schițat atunci dominatorul, un singur gest de răzvrătire şi toată masa aceea docilă 1-ar fi urmat oriunde şi pretutindeni".

Iar la distanța de trei decenii G. Călinescu, care nu s-a format spiritual în epoca marei dominații iorghiste, adică în primul deceniu al secolului, avea să compună un alt portret care se apropie din multe puncte de vedere de cel al lui Dirmtrie Anghel. Pentru ca. aşa cum spuneam, capitolul cel mai substanțial pe care G, Cali-neseu îl dedică lui lorga în *Istoria literaturii române* rămîne tot portretul oratorului, întîlnit de astă data la catedră — *aşa cam* 1-a văzut şi Şerban Cioculescu — si nu la tribuna din sala publică adresându-se maselor tălăzuite, ci tinerilor din amfiteatre, uimiți, intimidați, copleşiți, trăind în fața acestui fenomen ieşit din comun stări extreme şi contradictorii de la admirație pînă la spaimă. Celelalte considerații ale lui G. Călinescu se înscriu în curentul general al criticii interbelice care s-a aflat mereu în ofensivă împotriva gravelor erori de apreciere artistică ale lui lorga. Portretul lui Călinescu asemenea celui al lui Dimitrie Anghel nu reprezintă doar descrierea unui fenomen, ci urmăreşte modul în care el se răsfrînge asupra celor ce îl receptează. Dacă Dîrnitrie Anghel mărturisea că, deşi în 1906 era .,un om încercat de întîmplărîle vieții" totuşi a fost subjugat pînă într-atît încît 1-ar fi urmat fără sa stea

3,-nii studenției cînd lorga îi părea să „multe afi-iitați cu smeul din poveste Pentru el, ca şi pentru 'ompiliu Constantinescu, „numai cine-şi reevo inefabila voce graseiată, tărăgănată, cicălitoare, conspirativă -vi înfuriată a polemist poate gusta toată seva [raze scrise". Rememorarea însă nu însem aşa cum spuneam — o acceptare fără acestui spectacol de dimensiuni mitice ieşit din comun, oratorul lorga nu pu stîrnească doar admirație! în fața l atitudinea contemplativă era o impos Pentru că — si aici stă frumusețea por datorat lui George Călinescu — orator tot timpul în ofensivă, se afla pe bari unei lupte care n-a cunoscut de-a lu unei vieți nici o clipă de răgaz. La 'în lecției: „se aprindea, vocifera, decapita degetul prin aer un duşman nevăzu „câteodată, privea 'cu îngrijorare spre ferestre, ca spre a se sustrage unor sp ascunşi". Ca urmare „vocea sa se se prefăcea într-o şoaptă prudentă, c de a face auditorului destăinuiri gra Respirația tuturor răml-nea tăiată d curiozitate şi teamă, o liniste încor

„un moment la îndoială", (Cîeorge Călineseu retrăieşte

x

1 \\

J

efect hipnotic". „Ameţit de privirea necruţătoare, îmi trebuia un efort de descătuşare să mă recîştig şi să ur-1 măresc toate serpuirile sau Mnturîle vorbirii, toate aso daţiile, mai strînse ori mai libere, ale celui mai nepre văzut improvizator dintre cîţi mi-a fost dat să ascul! în ţara sau în străinătate". Iar în *îinal* după atitea tre. ceri *de* la magia colectivă prnă la fixarea doar a unu individ, *N.* lorga căpăta dimensiunile neobişnuite al începutului. Dacă atunci apărea ca „smeul *din poveste''* acum dispărea din amfiteatru cum spunea tot Georgi Călinescu „întocmai ca Moise, spărgînd tablele legii (.. tunînd asupra sălii profeţii grozave". ,

„Aplauzele ropotitoare ale auditorului" constituiau o) formă de defulare a unor oameni apăsaţi timp de unj ceas de un fenomen spiritual copleşitor sau mărturiseau! aceeaşi stare de entuziasm sufletesc ca şi a colegilor aflaţi *m Piaţa* Teatrului Naţional în 1906 ? Şi atunci nu e cazul să ne întrebăm dacă şi cei ce îl însoţeau doar cu „aplauze ropotitoare" nu ar îi făcut pasul următor ca şi colegii de *altă dată,* dacă şi ei nu „1-ar fi urmat oriunde şi pretutindeni ?" G. Călinescu se opreşte aici, dar nimic din rîndurile sale nu contrazice această supoziţie, deoarece chiar el vorbeşte o?e momentele în care fuziunea dintre lorga şi auditoriul său nu cunoştea nici o fisură. Dar — aşa cum a spus-o chiar el — lorga nu avea veleităţi de agitator deşi nu odată contemporanii 1-au *văzut în* fruntea cortegiilor şi a demonstraţiilor. Oratorul se prezenta înaintea publicului nu pentru a stîrni stări de spirit paroxistice oum darurile sale creau ci pentru a transmite un sens moral, pentru a contribui la îndreptarea răului, la propagarea unor valori străvechi şi a unor idei organice de structurare a societăţii. Dacă pînă acum am determinai modalităţile specifice şi calitatea influenţei lui lorga asupra auditorului să căutăm a vedea cît de largă a

fost aria influenței sale. Oratorul a fost receptat mai întîi ca *profesor si cei* amintiți : Călinescu, Serban Cîoculescu, Tudor Vianu (esteticianul vorbea în 1931 despre „marele său talent oratoric" care „adună si grupează cu gesturi largi clase în*tregi de fapte apropiind u-le energic de inima ascultătorilor săi") au fost impresionați de omul de la catedră.

ir aceştia constituiau generația studenților săi de după rimul război mondial. Or influența lui asupra tinere-ţjlui universitar începuse mai devreme şi anume încă am ultimul deceniu al secolului trecut şi a durat aproape o jumătate de veac. Nu performanța duratei ne interesează aici, ci faptul rcă, aşa cum spune-^Şerban Ciocu-lescu, N. lorga ,,a fost profesorul prin excelență". Profesoratul a fost permanența si rostul vieții lui.^Aşa se şi explică de ce în paginile cărții de față învățămîntul văzut ca o misiune sociala constituie un adevărat leit-motivVDe la cate'dră N, lorga a *comunicat* un număr uriaş 'de cunoştințe, multe, foarte multe dintre ele inedite despre istoria națională şi universală, a relevat existența tradițiilor îndelungi a unor domenii ale vieții noastre sociale a căror *istorie* el pentru prima dată a trasat-o şi, mai ales, a vrut să faică din catedră o şcoală de educație morală, si cetățenească. De aici'atitudinea sa oi'ensivă, pusă în evidență de G. Călinescu, de aici nemulțumirea sa mai ales după primul război mondial — exprimată nu odată prin patetice imprecații si mânioase preziceri împotriva unor drumuri, false cu adevărat sau numai de el considerate greşite$_y$XNu vom face aici nici istoricul, nici definirea activității sale profesorale al cărei caracter exemplar nu poate fi de nimeni contestat. Ceea ce ne interesează e faptul că oratoria sa de la cate'dră a fost la antipodul *cuvîntului sterp* în a cărui mînuire virtuoasă el vedea drama vieții istoricului ISTicolae lonescu. Dar *â* fost deopotrivă si inamicul erudiției strivitoare prin bogăția informației neîncălzită de sufletul reînvietor al imaginației creatoare, lipsită de o finalitate educativă. Să mai adăugăm şi faptul că aria prezenței sale ca profesor a fost nu numai continuă în tsmp, dar a cuprins multe instituții precum Academia Gomercială, Şcoala de Război în aiară bineînțeles de Universitate şi de instituțiile de la Vălenii de Munte. Odată cu omul de bibliotecă si arhivă ce ajungea în dorința sa de a afla urme româneşti si corelații ale faptelor istoriei noastre cu cea universală pînă în îndepărtate țări nordice, scotocind prin depozite publice sau de familie cu o voință de explorator si uitare de sine ie sihastru în ființa lui lorga prindea viața din ce în ce

mai tiranic *şi omul* care vroia să comunice şi altfel decîj prin articolul de ziar şi de revistă sau prin carte. JD aceea, *învingîndu-si timiditatea* de a apărea în publi urmare a multor complexe de inferioritate prezente înc din copilărie, începe m primul deceniu al secolului seri£ conferinţelor sale publice care se vor înmujţj *şi* ramifica în timp constituind una dintre cele mai sesizante aspectd ale activităţii lui./Dacă a fost profesorul prin *excelenţă** a fost şi *conferenţiarul* care a ilustrat în cel mai mal *grad* această artă. S-a integrat la început seriei de conferinţe ţinute la o instituţie cu atît de veche tradiţie în acest domeniu şi anume *Ateneul Român, ca apoi si se* adreseze unui public din ce în ce mai divers cu conştiinţa că avea ceva de spus şi, mai ales, că ceea c« spune — ca *şi în cazul* lecţiilor de la Universitate — poate înrîuri conştiinţele./ Ca în orice domeniu pe care 1-a ilustrat vom *întâlni* aici cele două dimensiuni permanente : cea dintîi *pasiune* de animator, *neodihna* în acţiunea pe care si-a propus să o slujească, cea de b doua era *calitatea* ieşită din comun a prezentei lui. I s^a reproşat tentaţia ubicuităţii, faptul de a fi vorbit oriunde, de a fi folosit orice prilej si de a se fi rostit asupra oricărui subiect Aşa este : dar cine studiază mecanismul psihologic al personalităţii Jui *lorga* îşi dă seama că o pasiune odată declanşată era însuşită ca o raţiune a vieţii, ca o posibilitate de a *împlini o* misiune socială, Din acel moment ea nu mai era supusă unor, drămuiri de natură să economisească timp *sau energie,* nu mai era *supusă* unor calcule con j un c tur ale. N. lorga a vrut să se adreseze unui public cit mai numeros, să aibă an jurul său ,,cît mai mulţi în acelaşi timp", cu credinţa ca ceea ce spune el se înscrie într-o *şcţiune* mai largă : aceea de a contribui la statornicirea unor valori sociale si morale, de a lovi răul şi *formele* lipsite de organîcifate oriunde s-ar manifesta el. Şi conferinţa era atunci una dintre posibilităţile sale de a desfăşura o largă acţiune în slujba acestor idei pe oare el le slujea simultan prin cărţi, articole de ziar şi de revistă. Cînd a pornit la începutul secolului pe acest drum pe care 1-a urmat aproape trei decenii a avut în vedere nu numai finalitatea intelectuală şi etică a conferinţelor sale dar

şi modalităţile specifice ale acestui gen : „Aceasta însă impunea în acelaşi timp oui îşi dădea samă de împrejurări şi o anume atitudine, anume mijloace de

forma, care trebuie animată de poezie ca să afle astfel drumul la inimi deschise, cum am văzut-o îndată, si celor mai nobile sentimente" *. Solidaritatea publicului îl încălzea si îl încuraja nu pentru că satisfăcea vanitatea vorbitorului — ci pentru faptul că ideile sale puteau să se răsfrângă asupra tuturor straturilor societății ; „îmi dădeam sama Ja fiecare nou contact cu acest auditoriu că lucrurile pe care le spun mişca si că, din ideile exprimate, cele de căpetenie *rămm.* Obiceiul românesc de a veni la început cu foarte mult entuziasm, pentru ca încetul cu încetul participarea aşa de călduroasă să se retragă, nu se verifică data aceasta, si-şi poate închipui oricine care putea fi satisfacția cuiva care nu căuta în aceste prilejuri o simplă transmisiune de cunoştințe istorice" **.

Cum cele mai *multe* din conferințele sale s-au constituit în cicluri si apoi au văzut lumina tiparului, cum altele nu mai puțin numeroase au fost tipărite în broşuri separate si au intrat astfel în conştiința publicului ne putem da iseama de particularitățile lor stilistice. Şi vom observa că/N, lorga avea un stil unic de exprimare : cel oral. Chiar atunci cînd scria anumite opere o comparație între acestea şi cele uorbite ne demonstrează că N. lorga nu *elabora, el dialoga.* Am putea spune că oralitatea era trăsătura fundamentală a scrisului său, deoarece N. lorga chiar în singurătatea camerei de lucru avea în vedere un auditoriu aflat într-Ain amfiteatru nemărginit şi unde cuvintele scrise de el căpătau rezonanța celor rostite la Epidaur. Tudor Vianu spunea în acest sens în „Arta prozatorilor români ***". „S-a vorbit uneori despre N. lorga ca despre un talent prin excelență retoric. Şi, fără îndoială, atitudinea sa luptătoare, apelul direct la ascultător, mulțimea digresiunilor pe care, fără şovăire, le primeşte în scrisul său, sînt tot atîtea modalități de manifestare ale unui temperament literar re-

* O *viață de om,* Editura Minerva, 1972, **1976,** p. 348—349. ** Idem p. 349.

*** T. Vianu, *Arta prozatorilor* ***români,*** Editura Contemporană, **1941, p. 196.**

•V, V

i toric. Dar dacă tehnica esențială a retoricii este ampli^ licărea, dezvoltarea prin varierea aceluiaşi motiv, sîrrj multe cuvinte pentru a situa arta *lui N. lorga în al* sector decît al retoricii tradiționale. Căci ceea ce part preocuparea statornică a acestui scriitor este mai mulj tendința de a sili impresiile să intre într-un, spațiu relativ restrins, decît

aceea de a dezvolta"Vin tr-a deva] fraza Iui N. lorga este numai aparent despletită. „Dificultățile" frazei lui lorga rezultă — aşa cum arăta şu Tudor Vianu — de la densitatea ei, din concentrarea] unui număr mare de idei, iapie, date, imagini, oare nu| rămân singure ci mereu solicită alte şi a/lte comparații şi disociații. Dar'oralitatea stilului său nu vine dej la tendința de a dezvolta, ci de la postura de om cart stă de vorbă în permanență cu cineva, indiferent dacă. acesta e prezent sau numai prezumat. Comparația textelor ar duce la constatarea nu numai a unor interfe rente intre cele *vorbite* şi *scrise,* dar chiar a ştergerii oricăror deosebiri, astfel *încît nu* s-ar putea trage un hotar net între cele două direcții ale manifestării personalității sale. Mai ales că totdeauna lorga a afirmat si a demonstrat o anume idee, o atitudine umană, a apărat şi a promovat un adevăr istoric şi n-a *redat* o epocă, o împrejurare, n-a creionat doar un portret/ Nu numai oratorul a predicat şi a fost în ofensivă, ci'şi omul de ştiință care nu şi-a elaborat marile sinteze într-o totală abstragere de contingent, *fie* extrăgînd din trecut o în-j vățătură pentru ziua de astăzi, fie restabilind un adevăr,' totul reînviat la flacăra pasiunii şi la temperatura marei arte. Să urmărim un citat din *Istoria Românilor :* „Ar fi de discutat asupra *sensului* însuşi al ouvîntuluî *provinciales.* Dacii din sate, încă incomplect romanizați, erau ei cuprinşi *în* această democrație ?

Sa nu uităm apoi pe Dacii de peste hotar, aşa de . vioii şi temuții Carpi, a căror coborâre a trebuit să urmeze îndată după părăsirea oficială a provinciei. Cu dreptate întreabă un cercetător german mai recent ce s-a făcut cu ciobanii, cari nu sînt pomeniți nici de Eu-tropiu. Si e de observat că aceşti transhumanți nu puteau trece la ordin pe o nouă harta. Iernarea ciobanilor mocani în țara românească e astfel cea mai bună dovadă

de permanență" *, Şi acum un extras din unul din pri-ele cicluri de conferințe care au format mai apoi cartea *Observații ale unui nespecialist asupra istoriei antice:* ,,Pentru a înțelege bine pe Alexandru cel Mare se cere să se lepede cineva de la început de anumite păreri obişnuite, dar care, despre aceasta, nu sînt mai puțin false. Este o părere că Alexandru si tatăl său sînt oameni străini de Greci. Şi este şi altă părere, tot aşa de falsă, după care Alexandru şi Filip au fost tocmai greci, reprezen-tînd interesele „națiunii" greceşti. Adevărul se găseşte la mijloc."**

Deci dacă o critică culturală va fi interesantă •—• şi pe bună dreptate — de permanența acestei direcții copleşitoare prin diversitatea şi varietatea subiectelor (o neobosită activitate de raportor la Academie se include iot aici), dacă istoria

ideilor va reține accentuata lor finalitate morală legată în special de cultul muncii, al dăruirii față de societate, al valorilor naționale, al ab-aegației pentru popor, al inaderenței la fonmele moderne de viață, din punct de vedere estetic conferințele sale atestă nu numai un uriaş; dar al improvizației, nu numai arborescenta ideilor sale — de o limpiditate cristalină sub aparențele ei stufoase —, nu numai pe constr-uftorul marilor fresce ci si pe cel care reuşea să transforme toate trăsăturile stilului oral într-un stil scris, care abolea granițele dintre speciile genului oratoric şi Ie transforma înitr-o expresie unică, originală şi incomparabilă ***.

* N. lorga Istoria Românilor, voi. II, Oamenii pămmtului, Bucureşti 1935, p. 8—9.

** N. lorga *Observații ale unui nespecialist asupra Istoriei Antice.* Lecții făcute la Cercul femeiesc de înaintare culturală. Bucureşti ***1916,* p. 138—***139.***

*** O mărturie a sa către sfîrsitul vieții este cit se poate de prețioasă pentru a înțelege structura conferințelor sale sau mai bine-zis a stilului său ora] • „Toată viața mea ni-am trudit să vorbesc aşa fel încît să mă înțeleagă oricine. La Academia Română, la congrese, oriunde, n-am un Iimba3 special pentru anumite categorii de oameni. Vorbesc omeneşte, aşa încît fiecare să poată înțelege, într-un limbaj care este familiar si la care eu țin mai rnult decît Ia oricare altul" *(Lupta ştiințifică împotrivii dreptului românesc,* conferință rostită la adunarea „Astrei" la Abrud, l sept. 1938, Bucureşti, 1938, p. 3—4).

XVII

•' Celor două ipostaze ale oratorului *lorga îi* se adaugă aceea a *oratorului politic:* a fost deputat, senator, mi-j nistru, prim-ministru, şef de partid, care a acționat une-J ori în cadrul unor coaliții, blocuri şi *carteluri,* A sus *ținut campanii* electorale în cele mai diferite medii (unei de-a dreptul imunde), a participat în această călitat la întruniri politice unde avea rolul principal, a f os raportor în parlament, a interpelat sau a ripostat l interpelările altora, a rostit răspunsuri la mesajul iro nu'lui. A parcurs mai ales după primul război mondia' *toate ipostazele* activității omului politicV Ideale vehi culate cu acest prilej sînt bineînțeles discutabile, cel mai puțin perene din ci te a susținut *lorga,* deoarece el plătesc tribut conjuncturii, promovării sau respingeri unor opinii efemere, răspunsuri unor atacuri personale Dar si ai'ci însă întâlnim „marile ore" ale oratoriei Iu *N. lorga,* anume atunci cînd el aşeza toate uriaşele sal daruri în slujba acelor idealuri pe care le-a slujii cu consecvență exemplară toată viața : iubirea de popor şi d clasele asuprite, dragostea nețărmurită față de tradiția românească, neclintirea în apărarea independenței şi suveranității naționale. Fără îndoială, oratorul politic a fost unul dintre cei mai mari, ai acestei țări din punctul de vedere al plasticității literare, al elevației intelectuale, dar n-a avut

influența *şi* forța de convingere de la catedră şi de la tribuna de conferențiar. Şi aceasta deoarece lorga devenise un pledant din oficiu al unor cauze pierdute, prezența lui Ja tribuna parlamentului dînd sentimentul unui acut anacronism. Să mai adăugăm şi faptul că pe acest tărîm lorga lupta cu aceleaşi arme pe care le folosea Ja *catedră,* sau la conferințele sale publice, unde dacă nu era unanim înțeles şi admirat era respectat de zdrobitoarea majoritate şi ascultat In acelaşi timp cu jrt'teresuJ aflării unor lucruri şi idei noi, cu bucuria contemplării unui spectacol intelectual unic.

Dar aici în Cameră si Senat, deşi de-a lungul celor trei decenii cît *N.* lorga a ocupat un fotoliu parlamentar s-au aflat şi oameni de o înaltă ținută morală, intelectuali care au transgresat ideologia si interesele partidelor, mulți, am putea spune cei *mai* mulți erau oamenii combinațiilor politice care urmăreau scopuri limitate la cu-

-erirea puterii şi deci nu erau sensibili Ia ideile Iui. De aci si accentuata impresie ide singurătate, de oboseală şi
le dezgust pe care a avut-o de la un moment dat pe icest tărîm *N.* lorga. Oricare ar fi fost atitudinea lui nu-i mai puțin, adevărat că si aici, si la Academie, în senate universitare lorga nu a fost numai oratorul comunicărilor, interpelărilor, rapoartelor îndelung elaborate ci al intervențiilor spontane, al sublinierilor instantanee. Acestea au rămas deopotrivă imemorabile ca şi articolele sau portretele sale de numai cîteva rînduri sau multe din scrisorile sale care într-o paranteză caracterizează o stare de spirit sau o fizionomie morală. Era ca orator un om al genialelor spontaneități, al definițiilor săpate în marmură dintr-o unică lovitură de daltă.

f Odată cu apariția mijloacelor moderne de comunicare in masă — mai precis a radioului — N. lorga nu a în-tîrziat să-si anexeze si acest mod „de a sta de vorba", cum spunea el, cu publicul larg. Şi în scurt timp el a devenit primus *inter pares* dintre cei mulți care au ilustrat această arJtă a oratoriei radiofonice la noi. V

Cartea noastră cuprinde o selecție din aceste conferințe * si republicarea lor în anul cînd se împlinesc patru

* Pentru a fixa cîteva repere în legătură cu colaborarea sa la radio vom face aici cîteva precizări, în voluiinul *Articole vorbite* (conferințe radiofonice — Cartea Românească, 1972) Victor Crăciun fixează ca dată a inaugurării postului național de radio joi 1 noiembrie 1928. Din vara anului 1925 si pînă în 1928 se trece: „de la faza experimentală la emisiuni regulate", în Memoriile lui lorga (voi. V, p. 368) prima mențiune despre participarea

sa la o emisiune radiofonică o aflăm la 10 noiembrie 1929 *(Memorii,* V, p. 368) : „Seara vorbesc la Radio pentru armistițiu'', ceea ce denotă prezența lui Ia un an de la înființarea postului național, în *Memorii* lorga nu face mențiunea tuturor conferințelor sale ținute la radio după cum in culegerea *Sfaturi pe întunerec* (Fundația pentru literatură şi artă, voi. I, 432 p., 1936) nu sînt publicate toate conferințele ținute la radio. Prima conferință din acest volum „Noua direcție în învățămîntul românesc", este datată 1931, următoarea 24 ianuarie 1932, ceea ce denotă că numai o singură conferință rostită înainte de 1932 a l^st publicată m volum; volumul al doilea cuprinde 364 p., a apărut în *1940 avînd* pe copertă indicația „1936—1938" prima conferință din acest volum este datată 20 noiembrie 1936, ultima 9 decembrie 1938). în afara primei conferințe menționate la 10 noiembrie 1929 N. lorga mai menționează cîteva confe-

decenii de la apariția primului volum nu urmăreşte ilustrarea unui domeniu mai neobişnuit al activității 2ui *lorga ci îşi propune să* contribuie la definirea structurii gândirii şi a atmosferei sociale *şi* intelectuale româneşti dintr-unuî din cele mai framîntate decenii ale istoriei : 1930—1940. Le~a intitulat printr-o imagine percutantă *Sfaturi pe înlunerec* şi de aici trebuie să pornim în definirea particularităților lor. Conferințele strinse în volum i încep cu acelea de pe vremea în care lor^a era prim ministru şi deținea portofoliul ministerului învățământului calitate în care a încercat cîteva reforme.

Ca formula oratorică, ca procedeu îl recunoaştem pe lorga vorbitorul cu lungile sale perioade, cu digresiunile sale inimitabile, cu darul de povestitor care pare ca înfățişează cu o aparentă neutralitate faptele „aşa cum au fost", pentru ca brusc să îndrepte un *gînd de* recunoştință fața de înaintaşi sau unul de mînie față de contemporani Nu lipsesc frazele grele de erudiție, încărcate de fapte si date. Ele sînt precumpănitoare ca si polemicile de idei. Răspunde dîrz, hotărât printr-o canonadă de argumente

rințe care nu apar în cele două volume : „Apoi; la Radio, despre Eminescu" (10 martie 1931, Memorii, VI, *p. 63);* „La Radio, despre Goethe" *(21 martie 1932, Memorii VI, p,* 353) ; ,.Seara, la Hadio" (13 februarie 1932, *Memorii VI, p.* 312). în orice caz, între conferința despre Eminescu (10 martie 1931) şi prima conferință publicată în volum „Noua direcție în învățăminiu,! românesc" a trecut un timp apreciabil, deoarece conferința debutează *astfel:* „Este multă vreme de cind n-am avut prilejul să vorbesc cu dumneavoastră". Conferința o ținea în calitate de ministru ad-mterrm al învățământului public la 14 septembrie 1931 *(„La* şase, întîia conferință la Radio despre reforma şcolară", *Memom, VI,* p. 181, 14 septembrie 1931) şi căuta să explice principiile reformei sale şcolare, în volum ciclul s-a publicat fără precizarea datelor ci numai, la sfîrşit, a anului *1931* Nu intră în obiectul ediției noastre stabilirea' unei bibliografii a conferințelor ținute de W /orga aceasta ținînd de domeniul unei lucrări de specialitate. Pentru a avea o

imagine a ras-pîndirii de care se bucura cuvântul rostit ia radio ^*om* cita — tot după prefața amintită a lui Victor Crăciun faptul că în 1932 „existau 82.829 abonați, iar în *1940 — 276.825"* ceea ce reprezintă o *cifră* destul de importantă în condițiile de atunci, cînd ziarele de cea mai largă răspîndire *Universul, Curentul, Adevărul,* apăreau într-un tiraj de 120000, maximum 150000 exemplare.

XX

^i de deducții logice. Nu lipseau, în concluzie, h 3 ața neştiinței sau a relei credințe şi nici răspicart [4]udiniî care nu admitea echivocuri sau dubii în unor mari primejdii naționale si sociale. Şi nu o c conferințele se încheia u cu patetice şi solemne chemă. Sfatul nu este disimulat ci exprimat direct, deschis mă ales atunci cînd o amenințare devine iminentă fără ca ascultătorii să-si dea seama de toate implicațiile ei : „Pa-ziți-vă fetele, părinți cari voiți să le diați o carieră onestă ! Păziți-le, căci vă asigur că unde le trimiteți e prea puțină lume să le respecte". Vroia să stabilească o legătură între el si ascultători nemaiavîndu-i acum în față, neanaiputînd să-si fixeze atenția asupra unuia sau altuia din cei despre care vorbea George Călinescu sau Serban Cioculescu, nemaiavind. deci puncte de reper concrete ^pre care să se îndrepte privirea sa sfredelitoare şi fascinantă Simțea totuşi necesitatea acestui dialog si nu a unei comunicări impersonale, îi numea „ascultătorii mei cei nevăzuți, la cari țin fără să-i cunosc" îi asigura că chiar dacă niu-i vede „îi simte" *. Ceea ce denotă că si această formă a oratoriei lui lorga pornea din aceeaşi dorință de comunicare cu un public anume pe care dacă

* Publicistul Tudor Teodorescu-Braniste ne-a lăsat o mărturie prețioasă privitoare la conferințele radiofonice ale lui lorga . „Mi s-a întîmplat de cîteva ori să mă aflu la Radio cînd era programat *N.* lorga. Copleşit de munca lui de fiecare zi, venea grăbit, în ultimul moment, dar totdeauna la timp. Strîn-gea mîmile celor care îl întîmpmau, arunca pe un scaun pălăria si servieta şi intra în cabină. Se aşeza pe scaun, şi scoțind din buzunarul vestei un petic de hîrhe de dimensiunile unei cărți de vizită, pe care erau însemnate cu slova lui foarte măruntă trei-patru cuvinte ca puncte de reper, începea să vorbească ; întîi cuvintele veneau cu oarecare pauze între ele. îndată ce se încălzea, frazele se alcătuiau tot mai repezi, tot mai înaripate. Nu ridica însă niciodată glasul, ca la tribună. Păstra tonul unei discuții amicale cu ascultătorii nevăzuți. (..) e foarte greu să improvizezi, fără să ai în față, dacă nu un auditoriu rnai redus, mai numeros sau mai restrîns cel puțin un singur auditor cu care să poți face acea legătură imperios necesară oricărei improvizații De aceea oratori cu îndelungată experiență a tribunei, profesori cu zeci de ani de deprindere a catedrei, veneau la Radio cu textul scris. N. lorga era singurul care-si permitea luxul „să vorbească de unul singur", cum zicea cu drept cuvînt V. Voi-culescu.

i

nu-1 avea înaintea ochilor, dacă nu-i simțea reacțiile, dacă nu putea stabili ou el o fuziune directă, îl chema cu prietenie îl asigura de bunele lui sentimente, de afecțiunea sa. Procedeele sînt aceleaşi si pentru că oratorul lorga urmărind o operă de îndreptare *mortala,* credea în adevărurile susținute de ei şi mai ales în viabilitatea experienței lui („Aş dori ca aceste sfaturi ale unui om de experiență să nu se fi risipit în vînt" spunea într-o conferință din *1935). le* susținea cu toata armătura procedeelor sale. Cum se înscriu aceste conferințe în contextul vieții şi operei lui N. lorga ? Cîteva repere ne vor ajuta să le înțelegem mai bine : in 1931 N, lorga împlinea şaizeci de ani, prilej cu care a fost omagiat de cîțiva cărturari dintre care aş aminti pe Tudor Vianu şi Ion Petrovici. Tot în acest an începînd de la 18 aprilie devine prim-*ministru* al țădi, demnitate pe care a dorit^o, dar guvernarea Iui a constituit un adevărat eşec după un an si trei luni de mari dificultăți economice si sociale ce n-au putut fi rezolvate si care s-au agravat. Continuă cu aceeaşi vitalitate activitatea sa de profesor, conferențiar, parlamentar, de membru al Academiei, de animator al unor instituții culturale. Ajuns la apogeu, îşi reeditează cărțile mai vechi sau *îşi adună unele* din producțiile care nu au fost strînse sub coperte printre ele portretele grupate sub titlul *Oameni cari au jost;* sînt retipărite şi unele din notele de drum apărute în (primul deceniu al secolului. Este deceniul cînd i se joaca cele mai multe piese de teatru — dar ele sînt primite cu o condescendență uneori ironică, iar producția lui pe acest tărîm se desfăşoară paralel cu aceea a *teatrului* nostru care urmărea alte filoane estetice şi alte direcții ideologice. Aceşti ultimi zece ani vor aduce ca lucrări fundamentale O *viață de om si Istoria Românilor* * fiecare ilustrînd un alt gen, prima fiind considerată o adevărată capodoperă, deşi ecoul ei n-a fost în epocă cel meritat iar a doua a fost întâmpinată cu indiferența, deoarece noua generație de istorici nu-i mai recunoşteau autoritatea. Marea istorie a lumii a rămas din păcate în stadiul de proiect ! Fără îndoială,

* *Istoria* literaturii române e o carte contestată *şi* care nu (se ridică integral la valoarea celor două.

jste dilicil să rezumăm un deceniu din. activitatea lui orga si tocmai acela cînd el accede la suprema funcție în -stat, aceea de preşedinte al consiliului de miniştri. Caracteristice i-au rămas în continuare ramificarea, dispersarea, prezența continuă şi pretutindeni.

Să mai adăugăm la tot acest belşug de fapte şi călătoriile în străinătate, care însemnau participări la congrese, cicluri si lecții de conferințe, cele mai imul te în-fățişînd legăturile românilor cu fapte semnificative de istorie universală, dar şi cercetări asupra valorilor păstrate de monumente si muzee, asupra psihologiei popoarelor văzute în modul lor de viață. Lipsa de adîncime cu care a fost judecată opera lui lorga a făcut ca aceste călătorii din străinătate să fie privite doar din perspectiva unei suite de festivități menite să încununeze ou titluri academice şi universitare o notorietate europeană. O cercetare din perspectiva criticii psihologice ar releva însă o trăsătură ce trebuie reținută : inalterabila sa curiozitate intelectuala, o bucurie de a descoperi textura civilizațiilor privite în devenirea lor istorică, de a descifra psihologiile de grup si colective, de a pătrunde în structura morală a popoarelor. Bineînțeles, *viziunea istoricului* era cea care declanşa o observație, *explica* o atitudine, o stare de fapt. Dar nici un monument, nici o operă de artă nu era admirată în sine si pentru sine, nu era contemplată pentru frumusețea ei, ci pentru sporul de cunoaştere'pe care îl aducea la definirea unei civilizații, a structurii spirituale şi morale a popoarelor. Observația lui se ancora din ce în ce mai mult în domeniul social, mai ales cînd descoperea fapte noi, sesizante, menite să aducă o uşurare a condițiilor de existență ale mulțimilor sărace. Un fenomen de compensație se face simțit pe măsură ce lorga înaintează în vîrstă, fapt care explică si paginile culegerii de față : curiozitatea livrescă a lui lorga descreşte după primul război mondial.

De aceea imaginea lectorului pătimaş, care devora biblioteci si arhive se estompează în ultimele doua decenii ale vieții sale si mai ales în cei din urmă zece ani al ei. Din ce în ce mai mult — şi conferințele de față sînt elocvente pentru această metamorfoză — N. lorga este omul care ia cunoştință de civilizații noi sau adîn-

ŞL

iii

ite

ceste cunoaşterea celor ştiute încă din tinerețe, la cerce teză şi le explică in primul rîn'd prin monumente! muzeele, obiectele uzuale *sau* de arta, urbanistica şi n în ultimul rin d prin obiceiurile şi filozofia de viață mulțimilor. Se produce o mutație evidentă de la *cetit* 1< *văzut.* Pentru că livrescul din acest deceniu, chiar atunc cînd există, nu mai este însuşit intelectual şi spiritual aşa cum s-a întîmplat cu cel dinainte de primul război mondial, ci refuzat. Ostilitatea fața de cultura moderna şi în primul rînd față de literatura postbelică s-a transformat, fără ca cineva să-şi fi dat seama, în ostilitate față de carte. Ceea ce fusese fundamental şi revelator pînă atunci fusese citit, însuşit, selectat. Ceea ce era nou venea către el încărcat de germenii lipsei de logică intelectuală, ai răului moral, ai confuziei formale. Deplasarea centrului de greutate al curiozității sale intelectuale se explică şi prin inaderența lui la ştiința istorică, Ja literatura şi în general la toate manifestările spirituale care marcau direcțiile estetice caracteristice ale secolului al XX-lea. Şi atunci îşi căuta punctul de reazim al concepției sale filozofice şi estetice nu în trecutul imediat ci acolo unde se aflau permanențele inalterabile, în concepția populară. De aceea, în perioada amintită, el căuta sa definească modul în care categorii estetice şi filozofice cum ar fi *frumusețe, minte, cuminte, drept* şi *dreptate, familie,* s-au conturat în filozofia nescrisă a poporului. Sin t schițate în aceste conferințe metamorfozele prin care a trecut fiecare noțiune, subliniindu-se caracterul lor peren, faptul că fiecare dintre ele s-au constituit dintr-o experiență colectivă îndelungă, s-au validat în timp ca principii inalterabile de viață, în acelaşi timp N. *lor ga a* căutat să demonstreze ca toate categoriile morale ş estetice nu au în structura intelectuali » ""• ' nimic fluctuant şi aleatoriu, nu prezin ;orsiuni, ci dimpotrivă conturează s, coerent, fiecarp n^t;- —

__ .-«tegurine morale şi ^„„„^e .tiu au in structura intelectuală a poporului român nimic fluctuant şi aleatoriu, nu

,. yi LUi c^ponaentul în-

_ „„^umiie ae viață care a definit istoria poporului român. O adevărată schița de filozofie românească, rezultată din psihologia poporului român, se desprinde din aceste conferințe. Nu

afirme, chiar si într-una din aceste confe. se vrea unul dintre filozofii,

economiştii, c, teoreticienii acestei țări, ci un om care îmj, experiență. Această idee revine din ce în ce n conferințele lui şi în tot ceea ce scrie în ultimul şi aceasta pentru că aspectele teoretice ale gîndii derne umane îi erau tot mai străine. Şi atunci el aa în disputele cu adversarii săi, în polemici, nu argume. extrase din ultimele cărți, nu puncte de sprijin din nou curente filozofice, ci experiența sa în multiplele domenii ale vieții sociale si spirituale şi — mai ales — ceea ce istoricul extrăsese ca experiență viabilă din istoria omenirii. De aceea dialogul său cu contemporanii nu mai aparținea unui om, ci istoriei întregi. Din ce în ce mai mult omul lorga vorbea ca un exponent al istoriei şi nu numai ca un interpret al ei, cele două planuri ale experienței — cel al istoriei universale şi cel personal — confundîndu-se adesea. Aici aflăm unicitatea timbrului său cărturăresc din această perioadă exprimări; nu numai în lucrări de sinteză, ci si în articole sau conferințe, deoarece lorga nu a fost un ziarist în sensul comun al cuvîntului : el era în chip primordial un istoric şi în tot ceea ce a scris viziunea istoricului şi-a pus amprenta. Izolarea tot mai accentuată, considerarea îui ca un intelectual, critic, scriitor, istoric aparținând unei alte mentalități, cea dominantă la sfîrşitul secolului trecut si primele două decenii ale veacului nostru îl făceau şi pe el să vorbească din aceeaşi perspectivă. Acesta e paradoxul existenței sale din deceniul în care au fost rostite şi publicate aceste conferințe ; deşi era mereu prezent în domeniile amintite cu o vivacitate tinerească ideile sale nu au mai influențat nici viața politică, nici cea socială, nici cea literară, nu au mai creat o şcoală aşa cum creaseră în literatură în primul deceniu al secolului. Aceasta nu înseamnă că în totalitatea lor ideile sale erau anacronice — aşa cum eronat se susține — şi că N. lorga nu s-a înscris în ultimul deceniu al vieții sale pe direcțiile majore ale vieții noastre politice, sociale şi intelectuale. Dacă înțelegem politica de partid aşa cum se practica ea în acel moment, N. lorga a fost într-adevăr un izolat mai ales după eşecul guvernării sale care a făcut ca toate

grupările sa prh easca cii cumspect şi să refuze orice *n cercare de* colaborare cu un partid inexistent cum e: cel al lui.

Dar nu acest aspect ne interesează din perspectiv] permanenței personalității *lui lorga şi a* gîndirii sale. Fad iuti că nu a mai revenit la guvern sau i *s-a* refuzat co] laborarea nu are o importanță mare, deoarece în aceşti combinații nu valoarea intrinsecă a omului se situa p prim-pian, ci în marea majoritate a cazurilor motive ci totul conjunctura]e, *în care lipsa* de principii şi chia de scrupule juca rolul esențial.

Ceea ce ne interesează pe noi astăzi, ceea ce rămîni *ca o* permanență a personalității sale este însă *otiludtnet din* acea vreme a intelectualului, a istoricului, a omului de cultură *fața de* evenimentele vremii. Şi *Sfaturi pt întunerec* reprezintă integral concepția lui lorga aşc cum s-a definit ea de-a lungul unei „vieți de om" did care o jumătate de secol s-a petrecut la umbra cărților] la masa de scris, la catedră şi tribună, constituind cvin-j tesența *gîndirii si* acțiunii sale din ultimul deceniu aJ vieții, dintr-un deceniu frămîntat, agitat, zguduit de mari seisme la capătul căruia avea sa se prăbuşească şi el. Care a fost atunci atitudinea lui lorga ? în primul rînd cititorul de astăzi al *Sfaturilor pe întunerec* reține consecvența lui N lorga în ceea ce priveşte liniile directoare ale ideologiei sale. Sistemul său nu era aşa cumj am spus un sistem filozofic abstract. Sistemul său de' gîndire aşeza la temelia oricărei judecăți *omul social,* individul văzut nu ca o entitate izolată ci ca un compo-, nent *al* vieții naționale si sociale față de care se justifică existența lui. De aceea el considera ca fiecare are de făcut un singur lucru „datoria lui, datoria lui întreagă-'. Un sistem în care accentul nu cade asupra întrebării : *la ce îmi foloseşte aceasta ? ci ce este de făcut si ce pot • face în ceea ce este de făcut.* Validarea datoriei față de ! societate se exprimă prin muncă, lorga subliniind un fapt J psențial că „omul oare e creatorul muncii, trebuie sa fie ; şi stapînuî ei". Iar datoria față de țară se exprimă prin jertfă. Pe măsură *ce ne* apropiem de sfîrşitul deceniului, revine din ce în ce mai mult exprimat cu francheța sa caracteristică acest gînd : țara aflata în pericol trebuie

.parată cu prețul vieții. Dar această țara nu avea pentru orga un înțeles abstract, ci unul concret din toate punc-.ele de vedere ; dacă el aducea argumentele istoricului, .ceasta nu înseamnă că pentru el noțiunea de țară se âerdea undeva în negurile depărtării, într-un ev me-!iu mitic Daca din punct de vedere al receptării curen-elor de idei s-<a dovedit inaderent, în surprinderea problemelor esențiale ale țării sale din momentul istoric atrem de frămîntat al deceniului patru din acest veac el a avut o deosebită acuitate Țara era o realitate organica, alcătuită în timp, apărîndu-şi ființa, năzuind la 'realizarea unității naționale în cadrul unor hotare delimitate prin drepturi legitimate de istorie şi consfințite de tratatele care au urmat primului război mondial. De aceea multe dintre conferințele lui lorga la radio au în \edere apărarea si explicarea, cu argumente de o înaltă erudiție ştiințifică, a drepturilor noastre istorice asupra teritoriilor locuite atunci de români împotriva campaniei de „rev'zuire a tratatelor" dusă de exponenții puterilor fasciste sau fascizan'te. lorga

nu scrie pamflete, ci articole în care patetismul dragostei lui de țara nu capătă 11 ci forme grandilocvente, nici expresia unui limbaj gratuit. Articolele sint ale unui istoric care aduce argumentul temeinic, al unui spirit logic care nu se lasă prins de viitoarea polemicii. Dimpotrivă tonul este calm. deşi străfulgerat de ironie şi mînie în fața unor pretenții absurde. Vorbitorul are siguranța celui ce posedă dintr-o îndelungă frecventare a surselor istoriei adevăruri incontestabile. Apăra nu numai drepturile poporului său, cî si drepturile statelor înrobite sau amenințate, fiind un afdversar al tendințelor de dictat şi de impunere prin forță a voinței marilor puteri al cărui simbol era pentru el tratatul de la Miinchen împotriva căruia a protestat cu vehemență. Deci un apărător al țării sale, al drepturilor ei legitime de istorie

Parcurgând filele selecției noastre din *Sfătui ile pe înlunerec* cititorul nu va parcurge doar itinerarul spiritual al unui mare cărturar, ci pagini de istorie la definirea cărora N. lorga a participat şi acum în mod pozitiv. Trebuie să prevenim o confuzie : daca criticul, esteticianul, gîndi torul a rostit pe acest tărîm idei care nu țineau

seama de evoluția artei şi filozofiei universale, omu acțiune *s-a* aflat în consens

[istoricul care a urmărit mai ales către rma tul cariereil sale „elementele de unitate repuror poporului şi țării sale în prii şi timp persistența „ideii na-l Bonaîe sînt elocvente în acest are. Iar *Sfatu pe mtunert* i~nnto~^Xi'TYr: m acest sens' eîe demon

"""""i^'^fcoJembrie 1938 că „niciodată nu s-a simțit mai mult ne-[

xrriţf^L^O[0]^?[S] cs"« s°Ve a df£ini ideea naţfor?dedt aoum"-

acestei țări * P^onantațile lucude şi demne al pentru afirmarea şi definirea ei în care

N lorga 'a fănit A ' ac Țara nu era niciodată pentru N.

nationalism exa-

țările pe care el le face într d importante delinii- abstract, ea avea un trecut care nu era evocat doar cu o afirmare armonioasă a virtut'f[63] [1]?[a]j[o]nala [in]teleasă ca nostalgică înduioşare ci în primul rînd pentru valorile popor, prin respingerea cosmoDol[t'Şl [ePtl^rilor fiecărui conținute de această tradiție. De aceea — aşa curai am *Şi* megalomania națională El arăT™ ff? între trufia ^ăzut ~~ el înrtrePrinde

una dintre cele mai interesanta
.5oncît ar fi de puternice nn nnt J? * * ca P°P°are. şi mai pline de
sugestii sinteze ale operei sale : cele le-
sentimentelor de care am' fost toMpa,înriUr^aS.Că 3SUpra ^ate de dteva noţiuni moral si estetice fu

^ST^*

^^^K^^f0^poporalui

român_

™ S^t^rS=f

^^'

f^_

TS^^^^

"n „principiu naţional" L
J ^^S" se sPri^eau f
.conştiinţa oara se
delr?n/?eaJ°rbea la 1938 **Pr
rosturilor lor,
^^^^^ «f —aşte?e
^P^ru ca să Pret4ra U ^^£££

*^^*r!^r£ ^**«™
****™. 1976
documentata „toncul acest/
nefecSte i™?3*6 S™***<>**
soarea nelegiuită a lui N lorga ^te SOldată cu asa_

f Alături de valorile morale stau
estetice ale artei populare. Pentru el
român -era un creator de frumuseți au
care nu aveau numai însuşiri documenta
cum chiar el le înțelesese la în
călătoriilor sale prin țară în primel
decenii ale seco-lului nostru/Dacă din
de vedere al receptării fe-lomenului
modern în acest deceniu lorga
opacitatea cunoscută, în ceea ce
valorile artei populare şi medievale con

1

publicate în ultimele doua decenii ale secolului *. Avii din ce în ce mai mult sentimentul valorii lor estetico,, faptului că ele reprezintă o inestimabila

bogăție spiritual şi un îndreptar, N. lorga a fost încercat de sentiment unei nepăsări nu arareori disprețuitoare a oficiali ta j față de acest trecut, Temperamentul sau de animator, *rl* veîația pe care o are în neîntreruptele sale călătorii prj țară, 1-au făcut să pledeze patetic pentru o mai jua cioasă cercetare- si valorificare a lor. De aceea conferii țele sale se opresc asupra unor probleme practice cum s fi organizarea muzeelor, arhivelor, teatrelor în aer llbij etc. Kîe nu-şi au însă un interes limitat la aria de pri ocupări a momentului, ci privesc destinul unor vale *văzute* în mediul creării lor dar percepute pe dimensii nea perenității lor spirituale şi artistice.

Ceea ce am putea reține ca o trăsătură esențială modului de gîndire a lui lorga, a „filozofiei" sale, es, această îngemănare între aspectul *practic* şi *teoretic* fiecărei probleme abordate. Sistemul sau de gîndire ei caracterizat de osmoza dintre aceste două direcții pe cai el nu le-a disociat niciodată şi o analiză a modului să» de a înțelege lumea ne-ar demonstra că el nu percep] aceste două dimensiuni ale unui fenomen decît în mo] simultan. Şi *Sfaturile* sale pe *întunerec* reprezintă un dintre cele mai grăitoare expresii ale specificității gin dirii lui N. lorga, ale mobilității sale intelectuale, ale une vivacități spirituale care nu a diminuat în ciuda anilod Volumul de față contribuie esențial la definirea perl tretului moral al lui lorga din ultimul deceniu al vieți sale. Ceea ce cred că nu s-a subliniat încă este faptul că omul si-a păstrat intacte toate trăsăturile morale si in[j] telectuale. Credințele şi structura sa sufletească au rămas aceleaşi. Nu în sensul unei pietrificări, ci al unei consec-' vențe spirituale şi ideologice. Aceeaşi pasiune a descoperitorului, acelaşi emtuziasm înaintea unor revelații şi ace-

i

* A se vedea în acest sens N. lorga : *Scrieri despre artă,*[t] Editura Meridiane, Bucureşti, 1968, antologie şi prefață de Barbu Theodorescu, precum şi numeroase conferințe dintre care ci-* tăm: *Miniaturile româneşti, 16* **p. 1933;** *Argintăriile româneşti} 19 p. 1933 ;* ***Catapetesme,*** **12 p. 1932,**

xxx

[e]aşi dorință de a comunica iane'diiat noutatea, faptul sau relația inedită — aşa cum se întâmplă acum mai ales cu arta populară românească — de a o împărtăşi într-un cerc cit mai larg cu putință. Acelaşi temperament de luptător pe care vîrsta nu 1-a diminuat aşa cum n^a diminuat puterea sa de vibrație în fața a tot ceea ce îi vorbea despre țara sa si oamenii ei. Acest seismograf al existenței românilor care a fost Nicolae lorga a resimțit in mod dureros, pînă la sfîşiere, apariția în viața noastră politică a violenței, a metodelor brutale ce mergeau pînă la crimă si le-a dat o ripostă nedesimuîată, a văzut cum rînd pe

rînd sînt abolite valorile dreptului istoric, ale națiunii, cum ,.distrugători ai civilizației" impun dictatul forței celui puternic înarmat A fost neclintit în a respinge şî a aduce toate argumentele — de la cele istorice pînă l'a cele de bun simț — în fața acestor excrescențe morale. *Sfaturile pe întunerec* rămîn astfel carte definitorie nu numai pentru personalitatea lui îorga, ci şi pentru spiritul public românesc în permanentă ofensivă împotriva injustiției sociale, a dictatului internațional.

Expresie a unui temperaimient vulcanic, fiecare conferință tratînd un subiect istoric sau unul de strictă actualitate aducea în prim^plan o *atitudine* pentru că lorga nu a expus niciodată în chip impersonal, impasibil si neutru. Oricare ar fi distanțele în timp către care coboară N. lorga conferințele din acest volum reprezintă una dintre cele mai pasionante dezbateri asupra cîtorva din întrebările care au străbătut deceniul al patrulea al acestui secol, întrebări cărora lorga le-a aflat justele răspunsuri, ceea ce (conferă conferințelor actualitatea si interesul cu care le citim astăzi. Sînt însă în aceste pagini şi acele vehemente nejustificate şi infirmate pe plan istoric cum ar fi să spunem atitudinea sa de neînțelegere a anului 1848, rolul precumpănitor al intelectualilor în evenimentele din 1859, unele aprecieri prea categorice şi nedrept generalizatoare cu privire la situația învățămîntului românesc, alte formulări care vădesc limitele orizontului său filozofic.

Reapariția *Sfaturilor pe întunerec* oferă în acelaşi timp un prilej de a pătrunde mai adînc, odată ou lorga şi datorită lui, în universul valorilor filozofice, morale, spi-

rituale si artistice
mîntată di* istoria
o nouă mărturie cu privire

.°/Pocă Ş1 de a Celor

SEMNIFICAȚIA ZILEI DE *24* IANUARIE

îru care demnitatea iiatwjl msmului, ale dreptului 'ale colective au însemnat' propria lor viață.

n
Pnn.apulor uma,
nCUcente f™ jertfe presus chiar decît

VALERJU RAPBANl

La 1859, un număr de oameni ai ghidului şi ai cărții, :ari nu făcuseră politică şi nu ştiau măcar ce e aceea *', [poeți, istorici, tineri boieri în contact cu nobila Europă romantică şi națională, profesori de toate gradele, şcolari chiar, au izbutit să se folosească de războiul Cri-imeii si, înfrângând, în privințe esențiale, voința Marilor [Puteri ale Europei, au dat Românilor dintre Carpați şi Dunăre, din două state, [.,.] o singură țară.

Ei au mers pînă la capătul marii lor opere politice. Nu s-au mulțămit cu alcătuirea statului nou, aşa cum îl voiau nevoile noastre înseşi, cu părerile din străinătate, ci i-au dat şi un Domn nou, l~au încunjurat de o clasă de conducători noi, şi aceştia au alcătuit o Constituție nouă şi legi noi, au schimbat, prin înlăturarea stă-pînirii de pămînt a călugărilor greci si printr-un început, cel mai greu, de împroprietărire a țăranilor, şi o bază nouă pentru ceea ce era să fie.

Pînă şi şcoala poporului a fost înnoită prin legea de la 1864, şi o literatură nouă, înfățişată de boieri cu sufletul cald si curat[2], a început a pregăti sufletele pentru vieața mai largă şi mai sigură care se deschidea astfel. Puțini mai sînt aceia cari au apucat pe oamenii de atunci : un Kogălniceanu, un Alecsandri din Moldova, Brătienii din Muntenia, ori măcar pe un Dimitrie Sturdza. Cine i-a văzut la față si le-a ascultat cuvîntul ştie că din fapta lor cea mare le rămăsese, peste tot ce stricaseră luptele de interese personale si de partid si păcate legate de orice ființă omenească, o încredere oarbă, dar sfîntă, în menirea poporului lor, în puterea lui de a sta în rînd cu cele mai nobile seminții ale lumii. Toți au isprăvit, peste greşelile pe care le-au putut face, ca

Sturdza, an chibzirirea împrejurărilor, cu o iubire nesfîrj sită pentru țara şi nația lor, cu dorința ca, după dînşi. oameni vrednici să le ia moştenirea,

Cme a avut prilejul să vadă la douăzeci si cinci di ani de la Unire pe văduva[3] lui Alexandru Joan I-ii *Cuza, detronatul,* care a refuzat să se sprijine pe străini' ca sa tulbure domnia succesorului său, *ştie* că şi la fe meile lor rămăsese pînă în ultima clipa o stere de spirit pe care o au numai făptaşii fără interes pentru ei ai

lucrurilor mari prin care se întemeiază, se *ţin si se* dez-J voltă Statele. Bătrîna micuță care vorbea cu evlavie, peste suferinţile ei de soție, despre „Măria Sa", era icoana în săşi a sufletelor femeieşti alese, vrednice de a sta lingă astfel de oameni.]

Aceiaşi oameni, a doua zi după o Unire din *care nici*\ unul n-a înțeles să tragă foloase materiale sau de carieră^ n-au mai văzut altceva decî't România, singura, unicaj sacra Românie,

Ieşenii ruinați s-au mîngîiat de paguba lor si de răpe-dea decădere a unui frumos oraş de veche glorie Gmd se ridicau la Bucureşti măreţele clădiri nouă ale instituțiilor de stat, ei priveau cu tristeță, dar fără revoltă, iarba crescînd pe străzile unde trecuseră ostile biruitoare ale lui Ştefan cel Mare şi triumfătoarele alaiuri ale lui Vasile Lupu. Mai mult decit atîta : cărturarii moldoveni, pe ideile cărora s-a clădit ţara şi *la 1859, si* Ia 1918, au consimțit să se vadă scăzuți la rostul de mărimi locale, şi spiritul lor onest de mindră afirmație aristocratică nu s-a revoltat cînd politica țării a fost făcută şi cu glumele proaste şi ironiile de chelneri ale reprezentanţilor de o anume categorie ai unei capitale *meridionale,* cu spiritul mai uşor, lesne sedus de strălucirea aparențelor Ei au fost marturi la umbrirea treptată, ca popularitate, a marilor lor scriitori, şi n-au protestat, din eleganța discreției lor,

Ei au făcut toate acestea fiindcă ştiau un lucru • că nimic nu poate înlocui adevărata valoare omenească. Modeşti, desprețuind fastul, scârbiți de vorbele mari şi răs-pingători ai gesturilor de teatru şi de tarabă, adînc credincioşi, după tradiția vechii lor patrii mai mici, ei s-au mulțămit să arate, fără a se impune nimănui, ce *sînt în*

tare să dea si patriei celei mari. Tuturor pretențiilor şi fidărilor venite din locul unde se aşezase norocul, ei e-au răspuns prin sacrificiul lui Negri, prin subordonarea .nărinimos oferită a genialului KLogălniceanu.

Iar literaturii de copie şi de aparență de aiurea a ăspuns formidabila creațiune onestă, gravă, religioasă a ']ji Mihail Eminescu.

Orice constatare are însă ântr-însa si o învățătură. Cuie o poate găsi el singur n-are nevoie de nici un s€at. Acelora 'cari după o nouă Unire săvîrsită prin minunea minunilor, din cele care au loc odată la două mii de ani. îşi închipuie că actul de la 1918 înseamnă crearea unei societăți pe acțiuni în care oricine are dreptul după cât a subscris sau după cât pretinde că a făcut-o, conştiința încă sănătoasă a unui popor, care are nevoie de cu totul altfel de oameni, le opune exemplul de la 1859, care scrie, în fața generației de azi, impresionată de toate insolențele şi stropită de toate obrăzniciile, ca un nou : „în acest semn vei învinge"

: solidaritate, abnegație, sacri-*ficiu.*

Neamul Românesc, 24 **ianuarie 1932.**

OPTIMISM MORAL

ii

Cînd, acum mai bine de un an de zile, după un gu! vern care, cu toată bunăvoința, nu putuse realiza stabil lizarea monetară, şi după un altul, care jnă *înştiințas*-că, toate fondurile fiind epuizate, s-ar putea întîmpla c-funcționarii să nu poată fi plătiți, am avut curajul de primi răspunderea de a guverna * am făcut-o **uni**dintr-iu singur şi a toate hotărîtor motiv : din încrederea nezguduită pe care o am în însuşirile /poporului românesc, însuşirile acestea, şi nu sprijinul oricît de binevoitor de aiurea si- nici hazardul împrejurărilor, formează baza de siguranță a prezentului şi viitorului nostru, însuşiri pe, care le cunosc din tot trecutul acestui popor şi din vieața lui actuală, văzută de la un capăt la celalt al pămîn-tului românesc, f.,J într-un timp în care a face această călătorie, sub doua stăpîniri străine, nu er-a chiar lucrul cel mai uşor şi cel mai lipsit ție riscuri[2].

Această încredere în virtuțile poporului nostru, dovedite, cum am spus, în toată istoria lui şi în toată vieața lui actuală, nu poate face pe cineva nici optimist nici pesimist. In ceea ce priveşte cuvîntul acesta chiar de optimist sau pesimist trebuie făcuta o deosebire : eu cred că este mult mai bine decît a fi *un optimist* plin de planuri care, planurile acestea cad, şi de a se găsi înaintea unei triste realități pe care nu a prevăzut-o, este mult mai bine să fie cineva un bătrîn pesimist ca mine, care nu face nici un fel de planuri, care în viitor pe aşteaptă la lucrurile cele mai grele şi -cele mai triste, care se pregăteşte pentru astfel de vremi şi care, *cînd* vremile sînt bune, se bucură, fiindcă nu le-a aşteptat aşa, iar cînd sînt rele, le înfruntă, pentru că s-a aşteptat la şi mai rău. Optimism şi pesimism sînt vorbe cu care se joacă filozofii. Eu nici

am fost, nici nu sînt *şi* nici n-ain de gînd să fiu unul din mulții filozofi,

economişti şi financiari ai poporului român. Eu ştiu un lucru sau, pentru a vonbi româneşte, ştiu una şi bună :

Fiecare, în afară de optimismul sau pesimismul obişnuit, are de făcut un singur lucru : datoria lui, datoria lui întreagă, orice s-ar alege de dînsul după ce şi-a făcut datoria, pentru că nu interesează acel care-şi face datoria, ci interesează datoria care s-a făcut.

Acest lucru, aşa de dulce si de greu, care este datoria, nu se capătă prin formule filozofice, prin Mei abstracte, printr-o pregătire şcolară. Se nasc oameni pentru a îndeplini o datorie precum sînt alți oameni cari n-au fost născuți pentnu a îndeplini o datorie şi cari, de cîte ori este vorba de făcut un lucru, se întreabă : dar lucrul acesta unde mă duce ? Şi : luicrul acesta la ce-mi foloseşte?

Din fericire, poporul românesc nu-şi pune această întrebare, iar cine are într-adevăr suflet românesc nestricat prin scoală străină, nestricat prin legăturile prea strinse cu gândul, cu simțirea, oricît de nobile si interesante, care nu sînt ale noastre, ştie ca în orice situație trebuie să-şi puie cineva — dacă e cuminte în sensul românesc — o singură întrebare : ce e de făcut, si ce pot face eu în ceea ce este de făcut ? Restul e indiferent: poate să fie foarte înalt în ceea ce priveşte cugetarea, poate sa fie foarte frumos în ceea ce priveşte forma, dar n-are interes atunci cînd datoria de neînlaturait, inexorabilă, se pune înaintea cuiva care este obligat, prin toate mijloacele sale — şi mijloacele nu se împrumută — să îndeplinească această datorie.

De ce cred eu în poporul acesta, capabil de a birui toate crizele ? Este uşor de spus : *întîi fiindcă nu trebuie sa desperezi uşor de o națiune.* Şi înțeleg pe cei cari desperă sincer ; căci sînt desperați nesinceri cari, mîne, venind la putere, ar fi cei mai optimişti, iar astăzi sînt aşa de pesimişti fiindcă nu sînt la putere. E foarte vulgar, dar e foarte adevărat : sînt om bătrîn şi cunosc lumea. Dar, vă rog, în ceea ce priveşte puterea poporului românesc de a înfrunta orice criza, de a trece peste desperările interesate, peste desperații demoda, nu fiindcă sînt desperați ei, dar pentru că au citit o gazetă desperată, şi Dum-

nezeu ştie cîte avem foarte desperate în momentul < față, şi eu ştiu de ce — şi mulți din dumnevoastră o şt ca şi mine — dar pentru a despera adevărat, fundament tai, pentru a-şi pune cineva cenuşă pe cap, a rosti ui *Finis Romaniae* ca acel *Finis Poloniae* icare s-a atribuitf unui luptător care, ori n-a spus niciodată acel cuvint un cimp de bătălie, ori n-a crezut fotr-adevăr că Poloni^ s~a sfirşit, pentru aceasta ar trebui, sub raportul mora] două lucruri : ori ar trebui să fie stors pămîntul româj nesc de toate bogățiile pe care le cuprinde şi care sîi legate de dînsul, ori ar trebui să fie stoarsă națiunea ro| menească.

Pesimismul este îndreptățit numai în acest caz cano' pămîntul a dat tot *ceea* ce era într-însul şi omul *a* făcu toate silințele sale şi totuşi societatea nu merge, S tatea, nu Ştabul. Statul poate să nu meargă dacă, e cerînd prea mult, nu poate sa dea ceea ce corespund* acestei cereri. Dacă Statul s-o amesteca în orice şi ni s-o îngriji de sănătatea morală a unei societăți cart sa fie dispusă să-i dea cele de nevoie, atunci e *crize* de stat, cum este la noi acum. Statul, dădacă universali — şi nimeni nu i-a cerut să fie dădacă — Statul care luat şcoala, care a lut biserica — şi Dumnezeu ştie ce n-a Jurat.' — dar oare nu s-a îngrijit să crească o societate devotată față de Stat, Statul se găseşte în mare încurca-l tură. încurcătura aceasta se va înlătura prin aceea că vaj trebui să retragem Statul de unde n~are ce căuta şi să în-f vi ora m societatea ca să facă ea, cea vie, ceea ce nu poate j face Statul abstract, care s-a amestecat în rosturi care: nu-1 privesc pe dînsul.

Dar se poate vorbi cu privire la societatea românească' şi la pămîntul românesc, de stoarcere ?

D-<apoi pămîntul acesta aşteap'tă de o mulțime de vreme o al/tă munca. Trebuie sa spunem că, din nenorocire această muncă nu vine. Posibilitățile țării noastre sînt nesfîrşite. Să ne coboiim în domeniul exemplelor, care pot fi vulgare : la doi paşi de Dunăre şi de lacul:

*** N. lorga** înțelege aici prin *stat* organi2area administrativă a societății timpului său. Bl continua să repudieze o politică mărginită, îngustă, preocupată de mărunte reforme şi nu de realizarea unor idealuri morale şi sociale. (N. **ed.)**

Greaca. Bucureştii nu mănîncă peşte; la doi paşi de Brates, si lîngă Dunăre, Galațiul jinduieşte după acelaşi liment. [...]

Dar ce nu ascunde pămîntul nostru ? Doar în Ardeal ,e risipeşte în fiecare zi acel prețios gaz care ar putea da i amină şi căldură oraşelor si chiar satelor noastre. Bogă-îile noastre răsar ca o mustrare înaintea lipsei noastre ie inițiativă si de muncă. Preferăm să fim clienți nedrep-ățiți ai unui Stat sărăcit, în loc să clădim pentru noi si pentru țara însăşi o nouă vieață prin puterea noastră de întreprindere şi prin stăruința noastră de muncă.

Spunea cineva glumin'd, acum o bucată de vreme, că un francez, glumeț si el, întreba : de ce nu consimțiți dumneavoastră să treceți unui consorțiu Țara Românească împreună cu tot ceea ce are, pentru ca acest consorțiu să lucreze cum trebuie şi să vă asigure o pensiune fiecăruia din dumneavoastră ?

E un trist adevăr în această îndoită glumă.

în ceea ce priveşte puterea rasei ^. ce am făcut noi ? Am zgîndărit ceva la

suprafață, şi-atît. Printr-o şcoală abstractă, formală, proastă, paralizantă, noi am făcut tot felul de coconasi şi coconite, cari nu reprezirată o forță vie în vieață poporului românesc. Dar, de cî'te ori vine un om şi se adresează la dânşii, nu ca unor elevi ieşiți din scoală si purtători de diplome, ori ca unor funcționari de cutare grad, dar cmd se adresează la dînşii ca oameni, rămîne intr-adevăr uimit de ce se ascunde necercetat în adîneul sufletelor lor si în valoarea, neântrebuințată, a unor energii de o putere instinctivă care uimeşte.

Ani o şcoală la țară. Iau biete normaliste asfixiate de învățământ. Incapabile la început de a scrie o jumătate de pagină sau de a gândi personal asupra unui subiect, distruse fiziceşte, fără nici o'încredere într-însele, splendide rezultate ale scolii noastre, după cîteva luni de zile, făcînd apel la izvoarele de vitalitate care încă n-au fost țîşnit niciodată prin lovitura cu toiagul misterios al în-

* Adversar al rasismului fascist pe care 1-a condamnat cu hotărire încă de la începutul afirmării pe arena europeană, N. lorga înțelege prin cuvîntul rasa ideea de *neam,* de *popor* <n. ed.)

crederii care trezeşte încredere, eu ajung Ja rezultate d, acelea care pentru mine sînt cea mai puternică încurc orijare -de a persevera în acest domeniu şcolar, acolo şi unde aiurea.

S-a întâmplat că am înfățişat lucrări de ale acextt învățătoare unor profesori de universitate, zicîndu-le „Iată ce mi s-a dat ca teză pentru un doctorat univers] tar. Ce zici ?" Răspunsul a fost: „Foarte bună lucrai într-adevăr. Poți admite la doctorat pe cine a făcut~t

Dar în orice domeniu, oricine a avut contact cu țar ştie că, dacă am fi făcut un adevărat apel Ia forțele dacă forțele acestea nu le-am fi slăbit prin această ne încredere de care suferim în rândul întîi, noi am fi astă; cu totul alta societate.

Dar oare, în afară de Stat, rasa noastră nu s-a ținut apărîndu-şi cu înverşunare toate drepturile, zdrobind încercare de desnaționalizare din partea străinului, pretutindeni m părțile pământului românesc neliiberat înc£ atunci ? Dar poate fi o mai bună dovada decît permanența de două mia de ani sub jugul străin a energiilor naționale româneşti în Ardeal care, împotriva tuturor vicisitudinilor vremurilor, împotriva barbariei năvălirilor şi împotriva sistemelor perfide ale epocilor de civilizație, ai rămas nu români numai, dar din cele mai bune elemente] ale poporului românesc ? Le stricăm *noi* astăzi priritr-oj şcoală nesocotită * şi printr-o politică de căpătuială şi dej ura. Acesta este aldevărul Pământul pe trei sferturi ne-J folosit; rasa abia întrebuințată la

opera pozitivă prim care se ridică o societate. Şi să ne plîngem noi pentru că,| ia capătul unei operațiuni financiare grăbite şi stângace,! şi cu un sistem de impozite âmprumutat, cu mijloace dej încasare primitive, fanariotice, pe care însă nu le poți J schimba într-un an, vă rog, ne găsim înaintea unei în-j curcă turi momentane în ceea ce priveşte salariile față de o societate care n-o fi vînzînd cum vindea odinioară produsele sale, dar are atâtea din produsele sale ca să trăiască din ele *si* să mențină intacte energiile care vor porni din nou, mîne, la o lupta menită să fie învingătoare.

* Pentru atitudinea *lui* N. lorga față de sistemul românesc de învățământ din acea vreme si pentru soluțiile propuse de *el, a se* vedea pe larg notele ediției de față, (n. ed).

Ştiu, pe de altă parte, cît e de rău acum să ştie cineva puțină carte. Aceasta este o scădere a omului care jaoe politică. Dacă şftie ceva, trebuie să uite; dacă e deprins a fi sincer, trebuie să puie masca ipocriziei. A face altfel înseamnă a fi taxat de intrus în domeniul politicii, unde nesincer ița tea încununâ adeseori ignoranța. Dar nu mă pot împiedica de a şti, în ciuda unei guvernări de un an si a unui amestec de vreo douăzeci de ani în vieața politică, ceea ce ştiu.

îmi dau foarte bine sama de faptul că trei sferturi din corifeii vieții politice n-ar putea să treacă, în ceea ce priveşte istoria românilor, un examen de patru clase secundare, si am experimentat eu însumi că atîția nou-veniți în visata liberă a poporului românesc n-au pus niciodată mîna pe o carte de istorie a neamului lor şi ra-iaî ales a părții totdeauna libere din neamul lor, dar eu am practicat istoria si continuu a o face cu toată supărarea persoanelor care mă întreabă de la înălțimea lipsei de profesiune — o mare înălțime ! — de ce eu continuu la Academie şi în toate şcolile să practic profesiunea mea. Pentru că numai profesiunea garantează onestitatea. Onestitatea fără profesiune, o fi; dar eu n-am întîlnit-o pînă acum.

în această calitate de istoric, eu ştiu un lucru :

Greutățile statului român de astăzi, prețurile mici ale produselor noastre, reclamațiunile îndreptățite ale creditorilor noştri străini — cari au dreptul de a-si apară banul si cari ne fac favoarea de a ne da sfaturi pe care le vom urma întru cît ne îngăduie realitatea vieții noastre naționale [5], — toate acestea la un loc sînt floare la ureche pe Mngă ceea ce a fost trecutul acestui popor. Veacuri întregi, începînd cineva munca sa în primăvară, n-a fost sigur că va culege recolta : ce năvălire de barbari, ce trecere de oşti străine î A ridicat românul o locuință, n-a fost sigur că la sfîrşitul anului ea nu va fi o grămadă de cenuşă. A trebuit să ascundă omul nostru în adîncul pămSntului 'bogăția lui

prefăcută £n cîteva giu-Vâeruri ca să scape în felul acesta de prăpădul care putea veni şi venea aşa de deseori asupra terii. Dar ce zicem noi, ăştia, delicații de acum, cari ne văicărim prin articole de 'gazete si împărțim tot felul de blăstăme im-

potriva cui nu e vin-ovat pentru ultimele rezultate a unor guvernări greşite ? Toată această suferință de astă nu e nimic pe lingă ceea ce am răbdat. Şi, fiindcă vo. beam de delicații de astăzi, dar delicații aceştia de as lăzi nu sînt ei urmaşii mucenicilor generațiilor de gene rații prin cari s-a ținut acest neam ?

Ziua aceasta e consacrată Eroilor

a nintirea celor cari au căzut pe cîm luptă pentru dreptatea neamului şi înt

Şi, atunci, cîn'd se putea aştepta cineva la năvălire în orice clipă a oricărui vecin, ce am făcut noi ? Ne-a pus ou fața la pămînt, ne-iam. smuls părul, ne-am zgtîria -obrajii, am încetat munca noastră ? N-a mai scris ni meni, n-a mai muncit pămîntul nimeni ? N-a mai lucr; cineva pentru operele de artă care sînt mîndria noastră Ba da l Şi datorăm înaintaşilor noştri, prin cari trăi ca popor fliber, să imităm (măcar im parte virtuțile lor resemnare, de răbdare si de ascultare fața de acei cari soarta i-a pus, îndurerîndu-i, să înfrunte greutăț vremurilor.

cL-eptatea neamului şi întregirea siişiate. Nu se pot cinsti îndeajuns ace cu mîndrie si-au dat \ieata pentru trăim în margenile pământului l muncit si apărat de neamul nostru căror nume ar trebui păstrate recun din generație în generație. Familiile lor, uneori in sărăcie, vor tresări de s mîngîiere pe care le-o putem da, la pom numelor acelora cari au rămas vii în lor pentru totdeauna rănite. Iar cop văzînd cum nu se uită jertfa cea ma pentru patrie, vor creşte cu aceeaşi a spre sacrificiu în. folosul celor de un sî

Soluția greutăților de astăzi sa o căutăm cu mîr întinsă an toate părțile de unde nu se mai poate da n mic ? Cu mîna de cerşetor care se poate întoarce înap plesnită pînă la sînge, aşa sa se caute soluția crizei i care sufere acest popor ?

Este un singur loc în care această soluție se poa căuta, fiindcă numai acolo este succesul asigurat, ce mai nobil jsucees şi asigurat în chipul cel mai desăvîr şit : în sufletul nostru însuşi, în sufletul nostru creatoi din care pleacă încrederea în munca, prin care toate cel* rele se pot face bune, precum prin stricăciunea acestu, suflet, prin lipsa de hotărire, prin lipsa de solidari tat s-a ajuns acolo unde sîntem acuma.

Nici cu petrecătorii cari o duc bine astăzi, nici ci criticii uşori cari nu vad bîrna din ochiul lor şi au ui tat păcatele lor proprii de unde pleacă, nu păcatele, da suferințele acelor cari guvernează astăzi, nu cu aces tia se va drege România, ci se va drege cu oameni ti rteri sau bătrini, bărbați sau femei, cari ştiu ce e neamul lor, cari ştiu ce e țara lor si cari înțeleg că meritu. unei societăți nu stă în a vegeta în împrejurări bune ci în a birui vremurile rele care ne stau împotrivă.

/iceeaşi aovaaa ae nesimțire au mat-o oraşe, generația de azi neavînd aceeaşi s ca aceea de la 1877-78, care n-a lipsit, pe alocuri. ca la Ploiesti[J]. de la această

'*Neamul Românesc,* 31 mai 1932 ,

de sudoare monumentul ostaşului în care fiecine poa să vadă pe al său ori ai săi, cari niciodată nu s-au mi
întors acasă, si o lacrimă vine şi în ochiul trecătorul!
străin cînd la serbările naționale, care au acolo un ras[1]
net în sufletele tăcute, un tricolor

cei morți cu oc
_____-^ *mc* LdlMl.
Veşnica lor pomenire, a -
tuturor, pînă la recrutul ,.
5 de-a dreptul în foc, pînă la bătrînul rezervist caz

alăturea de feciorul lui, care şi el face parte astăzi d pomelnicul național. Fiecare gînd la dînşii este o cur țire morală pentru aceia cari, astăzi, se lasă ispitiți < zadarnice mulțămiri ale vanității, ori de patima banul căpătat fără acea muncă prin care singură se îndrepți țeste o avere.

Dar nu e vorba astăzi numai de aceşti eroi. Erou e -, si ce rău îmi pare că ne servim de un nume de împruj mut la un popor care nu are cuvmt pentru eroism, fiindd eroismul a fost, veacuri întregi, felul de a fi al unui popo.i întreg, bătut din veac în veac de toate furtunile ! -erou e oricine fără glnd la el însuşi a dat tot ce ave, României ; cu atît mai erou, cu cît a jertfit mai mult s cu cît a cerut mai puțin, cu cît i-a fost mai puțin recomandat sau poruncit să fie aşa, cu cît a tras mai puțin din cărți şi din exemple străine şi cu cît mai mul-i-a venit să facă aşa din adîncul, neîntrebat şi necerceta de nimeni, al firii moştenite din strămoşi.

Eroi, săracii lăsați fără pîne la vatră, eroi cei ce ai răbdat şi au plîns, au aşteptat şi au sperat, eroi cei ce au crezut în minunea care şi prin rugăciunile lor s-a căpătat^ Eroism a fost acela al (medicilor cari şi-au dat ultim, suflare lîngă agonia răniților, al femeilor, şi cu numele cele mai mari, cari fără scîrbă s-au aplecat asupra tuturor mizeriilor umane si şi-au pus

cu

/tinerețea şi frumu-seta lor prinos pentru «pământul năvălit al naşterii lor, eroism acela, al sătencelor, ..mironosițele femei", le-a spus unul din cei mai de frunte poeți

* D. Nichifor Crainic, (n.a.)

Aici se vădeşte una din confuziile estetice ale lui Nicolae lorga. Nichifor Crainic, situat de el în prima linie a liricii m-

rî au înfrînt suspinele lor la patul celui stropit de înge şi au aprins în Bătutul lor luminări, ca pentru cel -eşnie pierdut; eroism al tuturor, al celor cari s-au îm-(ârtăsit de marea hărăzire de dureri pentru nație, şi mai are eroism al celor nevăzuți, iar cel mai mare : al acera cari nici n-au ştiut ce lucru sublim au făcut în cea-ii supremei lor suferinți.

Azi, să nu-i insultăm cu pompe vane *l* De aşa ceva .-au nevoie sufletele celor cari nu mai sînt si ale celor ari, vii, nu cer altceva decât sa fie lăsați în pacea amin-irilor sfinte. Azi, cînd, prin ceața altor necazuri, si mai ;les a lipsurilor morale an care e adevărata noastră ne-lorocire, (trec umbrele îndurerate că nu sîntem fericiți um au vrut ei murind, să-i onorăm numai cu clipa de dîncă tăcere a reculegerii noastre şi, prezentând sufle-;eşte arma acelora cari străbat văzduhul românesc, s£ ;optim în fundul constiinții noastre : Morților, pentru 'onor *l*

tNeamul Românesc, 11 iunie 1932.

mâneşti din anii dintre cele două războaie mondiale, nu a fost considerat de nici un alt critic de atunci „unul din cei mai de frunte poeți ai noştri". Această eroare a lui Nicolae lorga porneşte din aprecierea necritică a poeziei tradiționaliste, fără o raportare la valoarea ei artistică, încă de pe atunci, Perpes-sicius semnala faptul că pentru N. lorga, Nichifor Crainic este singurul poet din perioada interbelică. Or, după cum se ştie epoca a numărat valori lirice de excepție precum Tudor Ar-ghezi, Lucian Blaga, Ion Barbu, Ion Pillat, Alexandru Philippide, Vasile Voiculescu fiind una din cele mai reprezentative pentru dezvoltarea si afirmarea poeziei românești. Deşi are meritul de a fi semnalat cel dinții volumul lui Lucian Blaga *Poemele luminii* în cuvinte deosebit de elogioase, N. lorga nu a sesizat valoarea poeziei noastre interbelice şi tocmai de aceea creditul excesiv acordat lui Nichifor Crainic a surprins atunci ca şi acum. Aproape simultan cu rostirea acestei conferințe, intervine însă un conflict accentuat între Nichifor Crainic şi N. lorga din pricina politicii de extremă dreapta pe care p promova mentorul gîndirist. Astfel, în volumul VII al *Memoriilor* (8 iunie 1932), N. lorga scrie: „Reapare foaia lui Crainic, Calendarul, cu grosolane injurii contra mea". Iar cîtva timp mai tîrziu aflăm această însemnare în care se rectifică părerea exprimată în conferința de față: „Urlete de presă, de la *Calendarul* poetului tipoeții: el şi Goga !) Nichifor Crainic şi de la foaia din Cra-iova a lui Făgețel *(Memorii,* VII, p. 25) (n. ed.)

Contele Bethlen[1] vrea sa dovedească opiniei public* engleze, căreia i-a smuls o sută şaizeci si nouă iscălitur; parlamentare, absolut incompetente, pentru revizuiree în favoarea alor săi, a tratatului din Trianon [2] şi urmă' reşte chiar, prin această demonstrație între studenții en-| *glezi,* simpatia lumii întregi, că românii din Ardeal sînti nişte venituri, că au fost primiți un moment de genere-J zita-tea nației maghiare, că au abuzat de această generoşi zitate, că şi-au permis să crească şi să se înmulțească după învățăturile Domnului, şi că au dus această obrăznicie pînă la a pune mina pe o țară *lai* cărei primi *ocupanți au* fost ungurii.

în concluzie ; an loc de-a propune să li se ia ce-a'u uzurpat si să-i faică sa plece cu femeile şi poate cu averea lor, fostul preşedinte al Consiliului ungar consimte să-i lase să

Copulația Tesaliei, Macedoniei, Albar şi de-a [ungul întregului curs i Dunării. Ar fi trebuit apoi ca ei oprească în drum spre Carpați şi cînd ei au format două state pu hiar epoca din veacul XII—XIV în car loc ^itrusiunea lor în Ardeal.

Ortodocşi, îngrijiți de toate dor balcanice., vvînd drepturi şi spați ales, legați în mare parte de ocupa păstori transhumanți, care îi ducea în Tesalia, ocupație care nu transportată aiurea, ei nu puteau de bună voia lor într-o țară cato persecuta ritul oriental, între ora care erau preocupate de a păzi re contra turmelor, sub Domni de pă mențineau ca şerbi pe orice ță privilegiu. Ei n-ar fi putut să in noua transhumantă, care există, datează de la cele mai vechi populații ale regiunii.

Regii Ungariei colonizaseră pe rîn de pe Mosela, pe Cavalerii Teutoni

Î5

trăiască, însă cu două condiții : să părăsească ce este unguresc si pentru rest să se mulțămeasca numai cu ce le-ar servi într-o viitoare Svițeră transilvaneană» aparținînd tuturor locuitorilor săi.

Sa examinăm fără pasiune şi după datele istoriei, reunite printr-o operațiune logica normală, aserțiunile întîi, propunerile pe urmă.

întîi, dacă românii ar fi venit din Peninsula Balcanică, ar trebui sa se poată constata lipsa lor subită în vechea patrie. Dar, chiar în această epoca, regii Sîrfbiei le acordă o situație privilegiată. Şi astăzi chiar, descendenții lor formează o parte foarte importantă din

* N. lorga vădeşte si aici opoziția sa Ia politica revizionistă ipromovată in epocă de Italia musoliniană şi în general de forțele de extremă dreapta (n. ed.)

Indigenul năvălit, vechiul proprietar cucerit, e singurul care nu poate prezenta hrisov pe pămîntul său moştenire.

In loc să avem în români nişte străini cari pierd puțin d te puțin drepturile, asistăm, dimpotrivă, la o ridicare continuă a acestor români din Ardeal şi Ungaria cari} sub regii angevini, din şefi de grupe rurale devin cavaleri ai Coroanei si ajung pînă la regența Ungariei prâ loan Hunyadi, pînă la regele Mateiaş. Şi ei izbutesc chiar sa cîştige locuri în oraşele privilegiate ale saşilor,; Tocmai aşa a fost dezvoltarea populației greceşti sul' otomani după catastrofa imperiului bizantin. Pentru a doua parte : Sub regimul românesc, fără nici o silință de desna-J ționalizare, fără eliminarea funcționarilor de altă rasă,f fără persecuții contra şcolilor celor de alt neam, fărc procese de presă si fără închisoare politică, saşii n-au| nimic de regretat din trecut şi conaționalii lor din Banat şi din părțile Oradiei au pentru prima oară dreptul de-aî se declara si a se menținea germani. Vreau ei deci sa şef întoarcă Ia un trecut în care locul lor era cu mult mai; modest şi nesfîrşit mai puțin sigur ?

Au cerut-o vreodată, în România sau în afară de; dînsa ?

Sub acelaşi regim românesc, secuii au devenit mici proprietari an rînd cu românii înşişi. Vreau ei să rişte ce posedă astăzi, treeînd sub regimul feudalității din Budapesta ?

Țăranii unguri au scăpat şi ei de exploatarea, aşa de aspră, a marii proprietăți. Un partid întreg se opune întoarcerii aristocrației lor. Vreau ei s-o aibă din nou în spinare ?

Dar toți aceşti neromâni doresc ei să treacă în stare de copărtaşi cu românii ?

Dacă nu se gândeşte cineva, ceea ce conştiința chiar a epocii noastre n-ar tolera-o, să facă din românii singuri o nație fără drepturi, cum ei ar fi în majoritate, majoritatea aceasta a lor ar domina toată viața politică viitoare.

însă, între un nou regim cu români din Ardeal, cari n-ar *mai* avea atunci satisfacțiile politice de care se

jucură astăzi în Vechiul Regat şi ar păstra totuşi ambi-ia hrănită prin tot ce au avut, dominînd uneori vieața erii întregi în România Mare, şi intre un regim de stat on'dus din Bucureşti si cu participarea toleranței, une-ri ignorantă, totdeauna generoasă, a românilor cari au ;ost totdeauna liberi si cari poartă pecetea acestui fapt n toleranța concepțiilor lor, cred că naționalistul ma-hiar cel mai convins ar opta pentru cel din urină

Astfel este realitatea.

Daca însă contele Bethlen vrea s-o schimbe, nu este ecit un mijloc : violența, adecă războiul.

Țara sa vrea să-1 facă ?

Şi este cineva în Europa, printre acei cari hrănesc u speranțe zadarnice instinctele de revanşă ale Buda-estei, visînd de întoarcerea regatului apostolic al Sfîn-tului Ştefan, care să fie dispus să sacrifice si oasele unui singur soldat pentru această ruptură a unei stări de lucruri consacrată prin tratate ?

Neamul Românesc, 15 decembrie **1933.**

CONTELU, BETHLEN

încercînd să „dovedească", în conferințele sale de Oxford, că românii n-au în Transilvania decît un dre de simplă majoritate pe Ungă celelalte drepturi naționr existînd în provincia care va trebui să fie transforma într-un feî de Elveție multi-națională, contele Bethlen uitat un argument pe care 1-ar fi putut invoca înainte unui auditoriu care nu cunoştea nici chiar elementele ceea ce din fericire nu mai este — şi nu va *mai* pute să fie — „chestiunea transilvăneană".

El ar li putut să facă să se observe că Transilvani n-a fost numai o provincie a vechiului regat al Ungarie dar, mai mult decît atîta, refugiul vieții naționale ungu reşti în timpul unui întreg secol *şi* jumătate între ca tastrofa de la Mohâcs, cu moartea ultimului rege „apostolic", medieval, căruia Habsburgii i-au moştenit numai titlul, şi cucerirea de către imperialii austriaci a rnos-| tenirii prinților maghiari din Transilvania. |) înainta de a arăta cît de superficială a fost dominați:, acestora din urmă, să amintim că vechii regi ai Ungariei, de descendență arpadiană, au străbătut defileurile Ca[1]"-paților Ardealului printr-o lenta împingere şi, puțintel prin tr-un act de cucerire numai în al Xll-lea secol

înaintea acestei epoci se găsea în această regiune *o* organizație a vechilor locuitori români şi cîțiva slavi, de multă vreme romanizați, cari aveau în fruntea lor un duce, un voievod.

însă ungurii, cari şi ei intitulaseră aşa pe şeful lor j înainte *ca* Papa să-i fi acordat lui Vajk-Ştefan coroana, cu misiune de cruciată, a regalității apostolice, au păstrați această formă voievodală, singura care există în limitele'

statului lor, — si voievodul a avut multă vreme toate

Drepturile de judecată, de stabilire a impozitelor, care se țin de autoritatea deplină a unui prinț independent.

Un sentiment neted separatist n-a dispărut niciodată din acest Ardeal ai cărui locuitori privilegiați, şi ceilalți, adecă marea masă românească, trăiau după vechile lor obiceiuri, neinfluențate de statul cu care se uniseră fără a fi abdicat de la un lung trecut de vieață cu totul osebită. Oînd rasa lui Anpad s-a sfîrsit, pe cînid ungurii s-au raliat la Carol Robert de Neapole, primul Angevin, saşii din Ardeal au susținut pe candidatul bavarez care, de altfel, a găsit un aliat dincolo de Carpați în Domnul românesc care rezista încă în munte. Contra noului rege a fost apoi o mare revoltă, care abia a putut sa fie potolită.

Această atitudine a fost reluată apoi sub regele Ma-teias Corvinul. Din nou oraşele săseşti s-au răsculat, şi au trebuit să fie supuse cu forța. Revolta a fost susținută, data aceasta, de Domnul Moldovei Ştefan cel Mare, una din figurile care, mai ales pentru apărarea contra turcilor, domină tot acest secol al XV-lea. Mateiaş, învingător, a încercat să-1 pedepsească pentru aceasta, dar surprinderea norocoasă a armatei sale, acum aproape desfăcută, 1-a silit a părăsi ca fugar această țară românească năvălită

Dar, îndată, acela care visa de imperiu si care trebuia să moară la Viena, a lăsat în seama acestui războinic neobosit grija, plină de riscuri şi de primejdii, de a păzi Dunărea contra Islamului. Ceea ce odată îndeplinise, pînă la sfîrşitul zilelor sale, tatăl regelui Mateiaş, loan Hunyadi, a fost de acum înainte misiunea lui Ştefan. Păstrăm scrisoarea prin care unul din oraşele săseşti îl recunoaşte ca pe adevăratul si singurul lor apărător. Şi în armata care a învins pe turci la 1475 pe pămtntul moldovenesc erau şi secui cari ascultau de Domnul Moldovei ca de stăpînul lor, pe deasupra autorității unui rege totdeauna absent şi urmărind alte scopuri.

în bătălia catastrofală de la Mohâcs, Ardealul n-a luat nici o parte. Voievodul lui, loan Zâpol>a, va fi rege, cel puțin rege de partid, contra austriacilor celuilalt rege, Ferdinand de Habsburg. Dar ocupația turcească 1-a re-strîns la provincia pe care o guvernase pînă atunci, împreună cu anexele ei. fortărețele din Apus, de la Timi-

şoara la Oradia, care iac parte şi ele din regatul de astăzi al României.

După dînsul şi după fiul său, nobili ardeleni au fost voievozii, fără acest titlu regal, aşa de trecător, şi printre concurenți e si un român de vița nobilă, Gaşpar Be-ches ; se pare chiar că şi cancelarul Bathoreştilor, lo-ji'ca, român şi el, visa de a avea căciula 'de voievod, în veacul al XVII-lea, prințul Acațiu Barcsai, era incontestabil de sînge românesc.

Dar toți aceşti cîrmuitori ai unei țări căreia nici vechea regalitate nu-i dăduse nici un monument de artă afară de catedrala de la Alba-Iulia si de mînăstirea cister-ciană de la Cîrța, opere ale unor artişti occidentali, alături de măreața înflorire artistică *a* saşilor singuri si de vechea artă populară a românilor desprețuiți, n-au avut de fapt decît simpla prezidate a unor corpuri privilegiate după felul evului mediu.

N-au avut nici o capitală, căci ei rătăceau dintr-un castel în altul, saşii refuzând să-i primească împotriva dreptului între zidurile cetăților lor Nici o curte în jurul sărăciei lor. Aproape nici o trupă permanentă, fiind siliți, in caz de război, să recurgă la chemarea nobililor maghiari şi la contingentul acelor oraşe germanice. Abia o meschină vistierie Nici o adevărată creațiune, care să le apar ție.

De la sfîrsitul secolului al XVII-lea, ordinea imperială austriacă a fost stabilită, aproape imparțială, între deosebitele națiuni, sprijinindu-se totuşi pe saşi, pentru motive ide rasă. Tentativa maghiarilor de a obține în 1848 reunirea cu Ungaria a micii lor patrii ardelene a căzut Numai prin actul de grație al dualismului, stabilit în 1867, această reunire, urîtă de români, cu greu primită de saşi, a avut loc.

încheierea e uşoară de «tras: n-a fost în Ardeal dominație directă a regatului Ungariei decît între 1867 si ocupațiile româneşti din 1916 şi 1918 % urmate de actul european al tratatului din Trianon.

„Neamul Românesc", 28 decembrie **1933.**

* N. lorga se referă aici Ia intrarea României în primul **război** mondial la 15 august 1916, cînd trupele noastre, îndepla-nind voința poporului-, au pornit să elibereze pămuiftia Transilvaniei.

CONDIȚIUNILE MORALE ALE PĂCII

Dorința de pace străbate astăzi omenirea întreagă, numai oît mijloacele care se întrebuințează pentru a o asigura nu vor putea sa deie roadele pe care le

aşteaptă o lume îngrozită de descoperirile unei stiinți criminale, capabile de a stlrpi elementele cele mai prețioase ale rasei noastre si de a distruge în acelaşi timp moştenirea cea mai strălucită a atîtor veacuri de civilizație,

De aceea, si trebuie s-o spunem cu durere, *numai* de aceea se doreşte ou atîta patimă menținerea situațiilor de acuma aşa cum sînt : ca să nu se înceapă otrăvirea aerului însuşi în care trăim si secerarea prin mijloacele mecanicei celei mai perfecționate a milioanelor de oameni de toate vârstele, cari vor sîngera pe front, pe cînd ai lor de acasă se vor înăbuşi de răspândirea gazelor ucigaşe.

Acel strigăt către pace nu se răspîndeste însă împrejur în societatea însăşi, ci se înalță ca o plângătoare dorință către acei cari conduc lumea de astăzi, către acei, bineînțeles, cari o conduc în ordinea materială.

Odată, un astfel de apel avea însă alt sens decât astăzi. Atunci statul aparținea monarhilor cari nu erau îngrădiți de instituții şi cari nu erau legați de vicisitudinile electorale. Aceşti monarhi aveau o înaltă cunoştință de datoria lor, ca unii cari se credeau în adevăr din grația lui dumnezeu, si dumnezeu, cu toate amintirile de lupte cumplite şi de triumfuri crude din Vechiul Testament, era bunul dumnezeu creştin, care priveşte pe toți oamenii *ca* pe fiii săi şi Ie cere să fie frați unii cu alții. Iar, pe de altă parte, un puternic simț dinastic făcea pe fiecare stăpânitor să aibă oricînd înaintea ochilor opera săvîrşită de înaintaşi si pe care se ferea a o primejtdui,

înțelegînd în acelaşi timp ce greu apasă asupra constiin-ții- lui si obligația de a lăsa această moştenire intactă, dacă nu sporită, urmaşilor.

Oameni aleşi pentru meritele lor si păstrați pentru sporul continuu al muncii lor stăteau la îndemâna acestor suverani. Acei cărora li se dădeau în seamă legăturile cu alte state erau deprinşi, printr-o 'lungă inițiere şi o ridicare treptată, cu delicatețea nesfârşită a acestui contact, şi ei îşi simțeau neîncetat o grea răspundere către monarhul atotputernic de care atârnau desăvîrşit, si numai. de dînsul, iar nu de opinia publică, si a ultimului gălăgios de pe stradă, şi a ultimilor autori de articole, cari se aruncă atât de uşor, aținînd în jurul lor, la problemele de a căror dezlegare atîrnă fericirea şi vieața milioanele -de oameni, în general, războaiele erau pentru necesități de stat care nu puteau fi servite altfel. Statele moderne se formau si hotarele lor naturale trebuiau atinse. Nimeni tnu s-ar fi gîndit la înlocuirea printr-o națiune a oricărei alte națiuni, nimeni n-ar fi săvîrsit actul de sălbatecă nebunie 'de a căuta sa strivească orice altă formă de activitate omenească, pentru că aceasta ar cere-o puterea la care a ajuns propriul său popor. Trăiau şi formațiuni poli'tice mai

mici fără să fi îndrăznit cineva să spuie că numai grupele cele mari au dreptul la existență, celelalte puțind fi suprimate îndată ce stau în caled unuia mai mare. Şi, îți sfârşit, aceste războaie se purtau de profesionişti, şi de pe urma lor sufereau regiuni măr-genite, traiul celorlalți urmînd ca şi mai înainte, alături de locurile unde se dădeau lupte avînd caracter cu totul local.

Azi, curentele de jos sau capriciile unei politici nestatornice încredințează soarta globului unui număr restrâns de persoane, cari nu servesc ele politica generală, ci sînt ispitite a se servi de politica generală pentru dînsele.

Garanțiile de pace sprijinite pe o bază atît de şubredă şi de un patent formalism neînsuflețit nu pot cU ceea ce se cere prin desperatele rugăciuni ale atîtor suflete adînc îngrijorate.

22

Urinează de aici că aceste suflete, cărora nu li se pot da decît aparențe nestatornice, iluzii menite a se împrăştia de la o zi la alta, trebuie să se îndrepte la ele însele.

Pacea nu poate veni numai de la dorința de pace, ci de la suprimarea instinctelor de război, de război pentru plăcerea, pentru voluptatea războiului *.

Pentru aceasta, în afară de ce- strecoară o şcoală care toată nu faice decât să cultive forța si să încurajeze violența şi de ce se poate culege dintr-o publicistică de continuă iritare, se cere o atentă şi răbdătoare operă de autoeducare a generației actuale, care apoi să facă tot posibilul pentru ca urmaşii să fie crescuți în acest spirit.

Este vieața o luptă ? Desigur. Dar esența însăşi a umanității, cîştigaită prin milenii de dezvoltare, stă în aceea că această luptă e îngrădită de anume îngustări şi renunțări, din ce în ce mai numeroase care, dacă există în ordinea unui stat, trebuie să se introducă şi în ordinea generală a statelor.

Din faptul că e cineva mai puternic fiziceşte, mai inteligent şi mai îndrăzneț, nu urmează că are dreptul să răpească pe femeia care-i place, să se instaleze în casa pe care o vrea, să-şi însuşească averea de care simte nevoie. Cine face aşa e pedepsit. Dar tot aşa un grup de oameni nu trebuie să-şi aroge dreptul de a ajunge prin

* Scris în momentul în care forțele hitleriste, declanşaseră în Germania ca si în alte țări campania de o vehemență ieşită din comun împotriva democrației şi a păcii articolul de fața se opreşte asupra unei realități din ce în ce mai îngrijorătoare în acel timp : cultul violenței. Cult întreținut în mod programatic şi pus în practică de Germania hitleristă si unde Hitler cucerise puterea la 4 ianuarie 1933 cînd devine Cancelar al Germaniei. La 29 decembrie 1933 primul ministru al țării noastre I. G. Duca fusese asasinat de legionari pe peronul gării Sinaia. N. lorga a fost un adversar hotărît al celor care „lucrau prin crimă" şi a cerut nu numai odată în chip hotărît interzicerea „Gărzii de

fier", în acelaşi timp el a protestat cu vigoarea talentului său si ou argumentele conferite de autoritatea sa ştiinţifică împotriva politicii de violenţă practicate de Germania hitleristă în relaţiile internaţionale, fapt evident si în conferinţele care alcătuiesc volumul de faţă. N. lorga nu enumera aici toate cauzele războiului ci pune în evidenţă dezlănţuirea violenţei care indigna şi îngrijora atunci spiritele lucide, raţionaliste., democrate, {n. ed.)

i

silă contra oricui acolo unde-1 pot duce puterile sale în nestăpânita lor desfăşurare.

Pentru a nu ataica pe altul -trebuie, însă, întîi să te sileşti a nu rîvni ce nu ţi se cade. Dar în fundul sufletului acelora cari nu vor războiul este adesea dorinţa ascunsă, rîvna tenace de a căpăta ceea ce deţine cu un drept sfînt vecinul. Cei mai mulţi pacifici nu sînt decîî amînătorii loviturii pe care ştiu bine că n-o pot da azi sau de ale cărei şanse au motiv să se teamă.

Dar, chiar în înfrînarea de acasă a patimilor, ceea ce hotărăşte, din nenorocire, e prea mult frica de Stătu] care pedepseşte, si nu o nobilă hotărâre, care ar face din singura bunătate, din iubirea şi mila de oameni ceea ce puterea publică n-ar fi la* un anume moment în stare să oprească.

Şi între margenile unei singure societăţi avem numai morala de constrîngere.

Morala de bună voie, aceea singură, consolidată, acasă, se poate întinde asupra lumii întregi.

Şi această morală, străină de răsplătirile si pedepsele divine peste vieaţă, care odată aveau atâta putere, poate găsi cel mai puternic sprijin în ce ar putea să devie c nouă religie a viitorului ; cultul a tot ce e frumos şi nu admite nici o stridentă si nici o silă.

Neamul ***Românesc,*** **5** februarie **1934.**

VALOAREA NAŢIONALĂ A LUI CONSTANT1N-VODĂ BRÂNCOVEANU

Aşezarea din nou în mormîntul de la Sf. Gheorghe Nou[4], unde o candelă pioasă pusă de doamna Măria arăta singuiă locul în care se odihnesc oasele

soțului tăiat la Constau tinopol, a oaselor lui Constantin-V odă Brânooveanu, dă prilej să ne îndreptăm un gînd de recunoştință către acela care, acum mai bine de două sute de ani, a fost un măreț stăpînitor al Țării Româneşti si un binefăcător al neamului său, în toate domeniile culturii ba, mai mult decît atîta, un milostiv sprijinitor şi dăruitor al întregii lumi din Răsăritul creştin pînă în țările arabilor.

Multe se pot prețui la mucenicul jertfit, cu toți copiii lui, de sălbătecia unui mare-vizir nebun, în anul 1714 dar, dintre toate însuşirile lui, una mai ales ni se impune azi. cînd cultura ocrotită aşa de puternic de dînsul, e orientată, fără îndreptățire si fără folos, către curente care n-au a face nimic cu viața noastră însăşi : partea din sufletul nostru pe care el a întrupat-o, expresia de românism care se înfățişează printr-însul.

înainte de lunga lui domnie, oameni destoinici lucraseră în direcții străine care-i ispitiseră. Unii, oricare ar fi fost smgele lor, oricît de sigură coborîrea din stăpîni-torii cari fuseseră odinioară, veneau din Constantin o pole, unde îşi petrecuseră toată tinereța şi de-a cărui puternică înrîurire nu se mai puteau desface. Ei erau întovărăşiți adesea de oameni cari se țineau de acelaşi mediu si cari, uneori cu Doamna însăşi în frunte, îi încunjurau de îndemnurile şi de sfaturile lor. Limba românească o ştiau mai mult sau mai puțin, dar ei nu s-ar îi gîndit să cheme pe cineva la o operă de înfățişare literară. Țara o înțelegeau prin ceea ce pînă atunici văzuseră şi admiraseră

în capitala sultanilor, care nu putuse să nu farmece ti-nerețele lor. Ca scop mai înalt al cîrmuirii lor, ei îşi puneau ținte care erau alături de noi sau ne întreceau cu mult Cutare, Mihnea Radu, un om curios si interesant, bănuit că a trecut la legea turcească şi de aceea căutînd să dea cele mai mari dovezi de alipire la cea creştină, înțelegea să deie în greceşte norme pentru toată biserica ortodoxă si, pricepînd greşit titlul de duce de Făgăraş si Amlas al înaintaşilor săi, se intitula ,,arhiduce" si-si punea ca stemă o pajure cu două capete care nu era a Bizanțului. Iar Cantacuzinul Şerban, mîndru de coborî-rea sa din împărații Răsăritului, se gîndea cu tot dinadinsul la putința ca, ajutat de împăratul Apusului, să ajungă la moştenirea sa bizantină.

Boierimea, fireşte, se lua după stăpîn. iar oraşele erau locuite de o lume pestriță în care grecii si vorbitorii de greceşte erau în număr foarte mare.

Ridicarea în scaun a Brâncoveanului a fost în gîn-dul acelora cari 1-au voit si l-au susținut: o întoarcere către lucrurile cele adevărate si cele vechi ale terii, ori-dt în această înălțare a modestului boier ar fi fost marea mîndrie, în sensul Constantinopolului şi în acela al Renaşterii, pe care o reprezenta unchiul după mamă al celui ades, Constantin Cantacuzino Stolnicul.

întîi are însemnătate felul cum noul Constantin-vodă a căpătat cea mai înaltă putere.

Alții fuseseră trimişi de la Țangrad unde stătuseră trainic sau, ca Şerban Cantacuzino, alergaseră ca pribegi ca sa-şi afle acolo banii si patroni De mult nu mai venise cineva din străinătatea cealaltă apuseană, unde să-si fi adăpostit suferințile şi visurile De mult țara însăşi nu-si arătase dorințile în ce priveşte omul menit s-o cîrmu-iască. Afară de şubreda improvizație a bietului moşier sărăcuț Antonie vodă din Popeşti, care amintea originea lui din vechea dinastie, nu mai fusese Domn ales de la acel Constantin Basarab poreclit Cîrnul, care-si căpătase locul la moartea lui Matei Basarab, de pe urma unui pronunciament al soldaților, dorobanți şi mercenari cari, prin anarhia pe care au provocat-o, au făcut să H se plătească scump ajutorul pe care-1 dăduseră candidatului de care fuseseră cîştigați prin ispita banilor.

26

Alegerea Brâncoveanului s-a făcut însă altfel. L-a proclamat „țara" şi cu oştenii, dar nu aceştia fiind în frunte pentru că ar fi fost atraşi prin făgăduielile de favoruri. Nu mai era, după zdrobirea celuilalt Constantin de către trupele ardelene ale lui Gheorghe Rakoczy al II-lea, nici o adevărată oaste. Slujitorii de atunci nu făceau deoît să se adauge mulțimii, al cărei glas domina. Pe cînd pe Basarabul de la 1654 îl voiseră numai unii dintre boieri, contra candidaturii lui Brâncoveanu nu s-a ridicat nimeni. O adevărată unanimitate națională, răsărită spontaneu şi manifestată prin zgomotoase aclamații.

N-a mai fost, ca altădată, la întronarea lui vodă Matei, o adevărată solie care să ceară turcilor iertare pentru ce s-a făcut şi să le ceară umil întărirea. Noul simț național, pornit şi din sufletul hrănit cu atîta cultură al Stolnicului, admitea atîta : răscumpărarea de la turcu prinşi într-un greu război cu imperialii austrieci, necontenit învingători ide la despresurarea Vienei încoace, a unui act național îndeplinit în conştiința drepturilor, de atîta timp părăsite, ale unei teri în fond libere.

Şi titlul luat de ales e caracteristic si plin de înțeles.

Radu-vodă Ser ban, străbunul lui Brâncoveanu prin Elina, mama Cantacuzinilor si a maicii lui însuşi, Stanca, ținuse a-si îndreptăți domnia luînd, pe o bază pe care nu prea încercăm a o desluşi, numele de urmaş, de „nepot" al lui Basarab, deci de membru al dinastiei in care nu totdeauna de atîta vreme se căutaseră Domnii. Constantin Cârmii s-a numit Basarab din cauza acestui Radu al cărui copil din flori era. Dar Brâncoveanu nu avea legături strînse si netăgăduite cu seminția acelui Băsărabă din Argeş, al cărui trup s-a găsit, aşa de bine păstrat, în zilele noastre. Şi totuşi el si-a zis tot Basarab ;

mai târziu numai, scurtînd acest dinții titlu pînă la singura literă de la început, şi-a adaus numele, în sine fără un deosebit înțeles — dar poate cu gîndul la Bran-covici, despoții Serbiei, de a cărei înviere se vorbea acuma cînd Imperiul Otoman pirîia din toate încheieturile sale — al moşiei de pe Olt a familiei, Brâncovenii.

27

Cei ce strigau bucuroşi pentru vodă cel nou s-au gîn-dit desigur şi la îndoita jertfa de sînge pe care o adusese această familie.

Tatăl, Papa din Brânooveni, pomenit pînă azi de crucea de piatră în josul dealului Mitropoliei, pierise de mîna anarhiei pretoriene, stârnită de slăbiciunea Cîrnu-lui. Bunicul, Preda, fusese ucis de constantinopolitanul vanitos si de tulburea minte care fusese „arhiducele" Mihnea Radu. Mucenicia trebuia să fie — şi vodă Bsrân-coveanu n-o gîcea — de altfel, o grea şi sfînta moştenire a acestei seminții, de o fatală ursită.

Constantin Brâncoveanu era un tînăr bine crescut. Scrisoarea lui e subțire, meşteşugită ; fraza plină si elegantă. Dar nu fusese ucenic al unor dascăli greci pe cari, cînd s-a format el, pe la 1650, nici nu i-am putea găsi. Drumul în străinătate nu 1-a făcut. Tînărul era în curentul acelei mişcări curat româneşti pe care o înfățişează, afara de o uşoara modă rusească, mai târzie, epoca patriarhală, smerit indigenă, cald tradiționalistă, *a* lui Matei.

De la gustul acelei epoci vine şi înțelegerea Brân-coveanului pentru artă. Creațiunea lui, aşa de bogată, nu e decît reeditarea largei risipe de ctitorie a rivalului lui Vasile Lupu. Aceleaşi norme de construcție, aceeaşi împodobire, afară de nota mai veselă a unei fresce influențate de Italia si de cea, pompoasă, a unei sculpturi de stîlpi care vine, pe o cale uşoară de recunoscut, din Veneția lui Constantin Stolnicul. Doar marelui ctitor artistic i-a plăcut să semene lîngă lăcaşurile dăruite lui Dumnezeu propriile sale palate, de o strălucire fără exemplu.

Pentru Şerban Cantacuzino, Moldova fusese altă țară, Ardealul îi era indiferent, — un lucru al împăratului căruia i se închinase. Brâncoveanu a avut mintea necontenit îndreptată spre această Românie de Nord moldovenească, unde fiica Hui, Măria, a fost Doamna lui Constantin Duca, numit prin aurul muntean, iar ochii Domnului din Bucureşti s-au întors la orice prilej ce i se părea favorabil sprp Carpații de către Transilvania, unde s-a visat stăpîn, ca odată Mihai Viteazul, al cărui

nume, dar şi al vechiului Mihail Şaitanoglu, îl purta unul din unchii lui.

Aşa fiind, Constantin-Vodă nu are să ceară de la imperialii austriac! nimic mai mult decît ce avusese ca titlu, creşterea situației lui viindu-i apoi, se pare, de la sine. Oricum, el nu se vede domnind sau căpătînd mai mult decât domnia sa din partea patronilor de la Vierea. O politică de continuă observație nu vrea să se lase robită de nimeni. De aceea şi neîncrederea în ruşi, aşteptarea, la 1711, a biruinții acestora, care din fericire nu s-a produs, casă se ia o atitudine față de dînşii.

Dacă Brâncoveanu ar fi fost al cuiva, poate că intrigile rudelor sale cantacuzinesti şi ferocea poftă de bani a Vizirului Gin-Aii nu l-ar fi putut duce pînă la locul execuției. Om al terii sale, el a căzut mai uşor, dar a rămas în amintirea acestei teri, cu o duioşie deosebită, mai aidînc.

Neamul Românesc, 31 mai 1934.

DOAMNA LUI ALEXANDRU iOAN CUZA-VODĂ

Acum cîteva săptămîai, cu suveranul în frunte, un grup de înțelegători si de pioşi s-au adunat pentru actul de omagiu al dezvelirii în fața scolii întemeiate de dânsa, la Cotroceni, a bustului aceleia care, cu un rar sentiment de modestă demnitate, a fost de la 1859 la 1866 Doamna României.

Elena Rosetti [1]Ī măritată după Domnul Unirii, merita fără îndoială acest omagiu.

Ea însăşi, cîndva, la împlinirea a cincizeci de ani de la crearea Patriei unite cînd, cu două studente ale Universității din Bucureşti, m-arn dus s-o cercetez la Piatra Neamlului, unde stătea în casa pusă la dispoziție de familia Bacalu, după ce-şi dăduse toată averea pentru scopuri de binefacere şi se prefăcuse, cit o mai țineau puterile, ântr-o măicuță îngrijitoare de bolnavi la spitale — îmi vorbea de prefacerea minunată care se petrecuse în soțul ei, înițișat şi cu o oarecare dreptate ca un timar boier petrecător, din ceasul în care a fost chemat de o neprevăzută şi extraordinară soartă să fie căpetenia poporului său. De-a doua zi după această minune, pentru dînsul ca şi pentru noi, el a fost altul. Spiritul vechilor Domni întemeietori şi păstrători de țară s-a co-borît asupra lui. De acum înainte el a ascuns cît a putut m'ai mult pe omul care nu putea să dispară, dar care nu trebuia să se vadă şi a rămas numai, cu un uimitor simț de maiestate, Domnul.

Ea, care-i păstra memoria cu o extraordinară devoțiune, neîngaduind să se rostească un singur cuvînt despre slăbiciuni pe care le cunoştea, le îngăduise şi — c spunea cu mîndrie — le iertase, ca singura care pe^ume putea să aibă acest drept, n-a căutat să explice acest mi-

racol Simțea însă desigur de unde vine : din surprinzătoarele adîncJmi nestrăbătute ale acestui admirabil neam oare, si în rău, dar mai ales în bine, e capabil de lucrurile cele mai neaşteptate. Şi, simțind că la „Măria Sa", Domnul ei, acesta nu era un lucru de care să se mire cineva, ea se mulțămea să constate că aşa a fost că, pe cînd prinților dintr-o dinastie le e mai uşor să recurgă în ceasurile mari şi grele la rezervele seculare pe care le-au grămădit strămoşii, acest simplu fiu de boieri moldoveni, şi nu dintr-un neam mare, a dovedit că şi fără acest sprijin poate cineva care vine dintr-un neam

nobil să dovedească aceeaşi demnitate.

La dinsa nu s-a gîndlt ea însăşi şi, din nenorocire, într-'o societate pe care o atrag prea mult altfel de, lucruri, şi chiar la cărturari, la cercetători ai trecutului, cari întrebuinţează prea mult cea mai grea trudă ca să lămurească lucruri din cel mai depărtat trecut, de fapt aproape indiferente, nimeni altul nu s-a gîndit la vie-aţp si la sufletul ei, al celei care si ea, fără a fi nevoie să biruie nici un fel de pornire spre greşeli, îngropând un trecut, a făcut aceeaşi minune de înălţare pînă la rangul cuvenit.

De fapt, noi nu ştim pînă acum nimic, absolut nimic despre aceea care cu cea mai mare simplicitate a fost dusă, după încetarea dintr-o vi e ață care era numai o licărire, gala de mult să se stingă, la locul de odihnă al cimitirului de la Soleşti, nici măcar la Bistrița Neamțului unde o aştepta o mai cuvenită piatră de mormînt.

R.oseteştii sînt mulți, şi din multe ramuri. Nici unul nu a crezut că trebuie să însemne desfăşurarea familiei, din acel veac al XVIIÎ-lea, cînd o familie de levantini iscusiți a părăsit Constantinopolul strămoşilor ca să îm-plînte în Moldova neamul încunjurat de multă prietenie devotată si tot aşa si de cumplită duşmănie, al acestor Rosetesti. Pe lingă un Antonie, care a fost Domn, a\înd după mamă sîngele Cantacuzinilor imperiali, Cupăreştii. fui Cuparului, ai Paharnicului, nepoții lui, au jucat un rol hotărîtor în istoria Moldovei. Numai istoricul Radu Rosetti[2], în interesantele lui amintiri, a vorbit pe scurt despre ce a însemnat în trecutul mol-

dovenesc această energică si pricepută familie, de mari tradiții.

Nu ştim nimic despre părinții aceleia care trebuia să fie Doamna terii. Roseteştii de la Soleşti în județul Vaslui sînt cunoscuți numai prin frații soției lui Cuza-vodă, ambii oameni de cea mai aleasă educație şi de o fereală deosebită de o-rice ar putea să pară zgomot şi pompă : unul, Dinii trie, pe care 1-am văzut şi eu în copilăria mea, si-a petrecut toată vieața la Iaşi, unde era o figură mai respectată decît simpatică ; pe celaK care, în puținul ce 1-a scris, s-a vădit, la ,,Convorbirile Literare", un cugetător adine şi curajos şi un scriitor de o formă clară si stăpînită, împrejurările politice 1-au făcut, desigur peste aşteptarea şi contra voinții lui, să fie, la 1888, în clipa cînd se prăbuşea cîrmuirea, roasă de multe mizerii, a lui Ion Brătianu, preşedinte al Consiliului de miniştri[3]. înțeleptului rege Carol i s-a părut că, în această clipă cînd se dezlănțuiau toa(te patimile, nimeni n-ar putea să le domine mai mult prin nepărte-nirea sa decît înaltul magistrat care prezida Curtea de Casație. Astfel Teodor Rosetti a stat în fruntea unui guvern de cîteva luni,

răspîndind în dreapta si în stingă cuvinte de împăciuire si chiar de promisiuni, pe care nu le-a putut îndeplini pe toate, ceea ce i-a făcut un nume rău si i-a dat o poreclă pe care nu vreau s-o spun si pe care desigur omul onest si în ce priveşte valoarea cuvintelor sale n-o merita. Una din aceste făgăduieli ştiu însă că a îndeplinit-o : aceea pe care mi-a dat-o mie, slăbuț licențiat, pe care mulți îl credeau ca nu va face zile bătrâne cum, să mă iertați, am de gînd să le continuu, în ciuda celor cari nu încap de mine ; prin frumoşii bani de aur pe cari mi i-a dat am făcut la nouăsprezece ani neîmpliniți întîia călătorie în Italia.

Elena Rosetti a primit o creştere foarte îngrijită : aş crede nu numai în Moldova ei. ci şi în străinătate, la Paris, căci nu numai vorbea, dar scria limba franceză cu acea puritate, de altfel obişnuită la generația ei, care făcea pe răposatul prieten al nostru, £mile Picot, sa spuie că a cunoscut numai un om capabil de a vorbi franțuzeşte ca în epoca lui Voltaire, pe generalul Mă- \ vros, bunicul răposatului doctor loan Cantacuzino. Dar]

din cetiri alese ea îşi "formase un suflet de o înălțare deosebită, de o fineță duioasă, pe care puțini 1-au cunoscut si pe care ni-1 vădeşte admirabila scrisoare adresată prietenei sale, moldoveanca Hermiona Asachi care, după moartea soțului român, se căsătorise cu însuşi Edgar Quinet. Reproduc traducerea pe care am dat-o într-una din atît de multele unele cărți necunoscute, *Scrisori de 'femei:*

„Ai un suflet de înger, care se vădeşte adesea aşa de bine în cîte unele din frazele dumitale, aşa încît mă cuprinde dorința să te sărut cetindu-le. Acesta e efectul pe care ini 1-a produs ultima dumitale scrisoare. Ai despre fericire o idee foarte înaltă, Hermiona, să-ți mulțumesc că ai avut destulă bună părere despre mine ca să fi văzut inima mea în stare să meargă s-o caute în regiunile unde o pui. Mulțămesc : e din acele înțelegeri care mă fac aproape mîndră, pe mine, biată femeie, mai puțin despărțită decît dumneata de meschinele vanități ale acestei lumi, ale cărei unul din cele mai rele neajunsuri e că ne micşorează cugetările şi ne astupă cerul unde străluceşte soarele adevărului. Hermiona, acel loc din scrisoarea dumitale te-a făcut aşa de mare încît aproape n-am curajul să-ți doresc fericirea cum o înțeleg-de obicei oamenii. Şi iarăşi nu-mi simt puterea să-ți spun : singurătatea dumitale şi virtuțile cu care o luminezi te fac aşa de sfîntă, încît cea mai bună dorință ce aş putea să formez pentru dumneata la începutul acestui an e să rămîi ce eşti. Nu, chiar de ar suferi puțin prestigiul dumitale, îmi place mai bine să-ți doresc întoarcerea în

patria aşa de dorită, în această Franță, unde îmi lipseşti mie.

Nu crezi niciodată în plăcerea oe am avea trăind una lingă alta ? Ai fi sufletul micului nostru cerc; aceas-ta-ți revine de drept. Dar, Doamne, de ce să-ți vorbesc dumitaîe, biată exilată î ? (Edgar Quinet era în exil.) Pentru că eşti nobilă si tare nu e un cuvînt să vin să-ți trezesc durerile. lartă-mă !".

Sînt mulți oameni cari scriu frumos, dar nu totdeauna vieața le este ca scrisul. La Doamna Elena nu era nici o deosebire între cuvântul pe oare-1 punea pe hîr-

\\V

ti-e şi traiul pe care-1 ducea, pe o linie trasă o dată pentru totdeauna.

In acei şapte ani de domnie, din colțul de umbră în care se aşezase, printr-o voință neinfrîntă, soția stăpî-nitorului terii, n-au ieşit decât discrete milostenii si fapte de cultură, una din ele fiind chiar acea scoală, românească pentru fete române, pe vremea cînid, şi mai mult ca azi, numai ce era străin atrăgea snobismul unei societăți cu minții le uşoare si primitoare, acea şcoală maternă pentru orfanele care altfel ar fi fost menite mizeriei sau desfrîului : Azilul Elena Doamna, către care trebuiau să se îndrepte în atâtea generații mii de suflete recunoscătoare

într-o lume unde se acunde doar cine n-are nici o însuşire, s-ar crede că această fereală a Doamnei era datorită lipsei de însuşiri fizice sau intelectuale. E adevărat că micuța femeie slabă cu ochii mari negri are o înfățişare puțin simpatică în marile portrete oficiale înfăți-şîn'd-o ca Doamnă. Cunosc însă — şi 1-am reprodus — un alt portret, în care bandoanele care schimbă fața sînt înlocuite printr-o coafură care modelează liniile unei figuri în care adînca

melancolie înțelegătoare nu înlătură farmecul privirii.

Şi, dacă la adâncile ei bătrîneţe nimic nu rămăsese decît umbra pierdută în imensul fotoliu, scrisoarea de muilţămire întovărăşită de urările unei sfinte pentru copiii mei, arată ca nici pe pragul spre „dincolo" flacăra din scrisoarea de la 1861 nu se stinsese.

***Neamul Românesc*, 28 iunie 1934.**

CE E O HÎRTIE VECHE

In toate suferim de două mari neajunsuri : neglijența şi desprețul.

Lăsăm să decadă, să se distrugă atâtea lucruri a căror importanță n-ar fi greu s-o înțelegem, dacă ne^am opri un singur moment asupra lor. Cîte case strălucite nu s-au risipit, ajungînd depozite de grîne, grajduri poate, j'ocuinți rău îngrijite ale unor oameni cari nu sînt în ^tare sa le prețuiască, după o expropriere care trebuia făcută nu in grabă, de o administrație nepregătită si cu preocupări demagogice, ci cu grija de a nu se strica nimic din gospodării, din care cele moldoveneşti, vechi de secole, meritau fără îndoială tot respectul şi toată prețuirea. S-a repetat astfel vechea şi enorma greşală de la cealaltă expropriere, a călugărilor greci, în ale căror frumoase case egumeneşti s-a aciuat imediat cea mai desă-vîrşi-tă ruină, •— noroc încă de acelea, din care, caMnd *în* picioare voința ctitorilor, am făcut case de nebuni ori adăposturi de criminali cari-si primbla osânda şi nenorocirea prin gingaşele pridvoare cu stîlpii înfloriți în căpițele şi se strîng pentru noapte în cămările unde Nicolae Mavrocordat adunase, la Văcăreşti, comoara cărților sale : m acest caz, se poate ca mai tîrziu oameni cu socoteală *la* cap şi cu delicateță sufletească să restituie scopurilor de pietate si de cultură ceea ce aşa de grosolan a fost uzurpat,

Alături de această neîngrijire este însă şi uşurința cu care, fiecine crezîndu-se îndrituit la aceasta, pentru ceva studii sau o fărîmă de inteligență ori de talent, luăm în desert oameni şi lucruri.

De ce nu s-a rîs în această țară, si de cine ? Se crede că atitudinea aceasta de răzvrătire şi răsturnare e ca un

atestat de superioritate, şi orice- batjocoritor obraznic găseşte îndată ceata, mai mare sau mai mică, a celor dispuşi să-i admire obrăznicia.

Aşa s-a procedat, si ca neglijență si ca despreț, față de hârtia veche, spre a cărei valoare, uneori si sfințenie, vreau să chem atenția respectuoasă si iubitoare a celor cari mă ascultă.

De atâtea ori ea se aruncă. Obicei foarte vechi, daiînd de pe vremea cînd din pagini de neprețuite manuscripte, *dm care a rămas doar cîte o filă, destul de frumoasa ca să regretăm restul, se făcea căptuşirea legăturilor unui volum nou, de multe ori fără nici o însemnătate. Trebuie să d-eslipim astăzi cu grijă acea fila care poate veni din vremile în care scrisul nostru era mai rar : cu cită bucurie o vedem, în baia de apă calda, desfăcindu-se de pe tar ta j ! Alteori aceiaşi înaintaşi, asemănători cu noi şi în defectele lor, neavînd carton pentru scoarțele unei cărți de întrebuințare zilnică, lipeau împreună multe foi ale unei cărți sfîşiate pentru a găsi astfel o înlocuire.

Aruncăm orice nu putem recunoaşte, orice ne stă în cale si ne încurcă. Sînt extrem de rare familiile care-si formează o arhivă, din care urmaşii ar putea culege ce a fost si în sufletul acelora, duşi de mult sau mai de curînd, ale căror chipuri, mai mult sau mai puțin asemănătoare, se văd în urîte portrete pe pereți sau in albumele cu legătură veche — uneori si cu muzică ! — în care se înşiră fotografiile îngălbenite, care dau mai adesea numai stîngacea pretenție sau timiditate a momentului în care au fost prinse victimele

Nu se înțelege cîtă vieață, ou grija, suferința şi puțina ei bucurie, se găseşte în aceste rînduri a căror scrisoare se îngălbeneşte cu vremea. Sînt acolo cîntece de mulțămire si sfîsietoare strigăte de durere. Biete suflete se mărturisesc ce au avut mai intim şi mai sfînt. Uneori atâta simțire adevărata se ridică pînă la înălțimea unei literaturi, unei poeme, mai frumoase decît ceea ce scriitorul de profesie izvodeşte pentru a merge la tipar. Sînt şi afaceri al căror rost nu s-a isprăvit cu totul şi care pot servi în procese eventuale. Din ele se poate afla ceea ce îndreptățeşte o durere, ceea ce spri-

jină mîndria unei sărăcii oneste, ceea ce ajută la reabilitarea unor prigoniți şi calomniați de pe vremea lor, care din momentul unde i-a aruncat înainte de vreme răutatea oamenilor îşi cer astfel în zădar dreptatea.

Sînt însă si taine. Nu e om care să nu le aibă, nu e om care să nu se gîndească uneori la ce grozav ar fi dacă s-ar şti sentimente şi suîerinți pe care le-a ascuns cu eroism, țîşnind doar ele în clipe de desperare pe o hîrtie care a plecat la alții, cari aveau sau datoria de a distruge sau aceea de a păstra cea mai atentă discreție. Şi cel care a primit mărturisirea, de care

corespondentului i-a părut poate rău a doua zi după ce a scris, dispare, iar, în graba grosolană şi impie *, a celor cari, lacomi, îi răscolesc moştenirea, se găseşte si această vădire de conştiință, această revărsare de inimă şi, împreună cu vechi registre de socoteli, cu hîrtii oficiale netrebnice, ea merge la anticarul care nu poate ceti, şi nu e în stare a-şi da sama, iar de acolo la clientul care-si poate petrece cu descoperirea misterelor unui neam de care nu e legat prin nimic. De cîte ori n-am găsit astfel lîngă cărțile poştale ilustrate, cu salutările, glumele şi povestirile naive ale copiilor, ale tinerilor, pagini de grave si triste spovedanii ca înaintea lui Dumnezeu !

Intre hîrtiile care se aruncă se află uneori si ce trebuie pentru a cunoaşte vieața unor oameni a căror amintire face parte din tezaurul istoric al neamului nostru. Din această oarba risipă vine că trecutul nostru mai recent îl cunoaştem, calp şi şters, după acte publice, după dezbateri parlamentare si articole de gazetă, interesate şi nedrepte, şi că istoria noastră literară e lipsită si de preciziune, dar mai ales de acea, intimitate care nu poate veni decît de la aceste revelații intime care nu erau menite publicității. Ce săracă e astfel, în comparație cu ce au alte popoare, povestea oamenilor reprezentativi sau conducători ai românilor ! Din ce a fost mai adine în ei ştim aşa de puțin, încît înfățişarea ce le-o dăm după cunoştințe aşa de sărace e ca

* Nelegiuită, {**n. ed.)**

aceea a unui daghereotip veşted de la începuturile artei fotografice.

Chiar cînd se păstrează ceva, trece o generație două, până ce se apropie cineva de aceste hîrtii. Merită toată lauda acei membri aî familiei cari, cu un rar simț de solidaritate morală, scot la iveală ceea ce se ascundea în saltarele cu iz de mucegai ale vechilor scrinuri. Cit de mult nu spun astfel scrisorile, de curînd apărute, ale familiei lui Ion C. Brătianu ori ale fratelui său Dimi-trie *i l* Se poate face azi un act de dreptate recunoscînd superioritatea intelectuală, nobilul idealism <al fratelui mai mare, lăsat în umbră de strălucitul noroc al celuilalt, şi acesta apare ca un modest gospodar, bun soț si bun părinte alături de o soție al cărei stil cu mireazmă de tradiție întrece pe al omului politic deprins cu citirea gazetelor.

Nu e om al cărui scris să nu poată fi interesant, pentru persoana lui ori pentru vremea căreia-i aparține. Răvaşul familiar sau amical, cu aparentele lui nimicuri, poate să fie adesea de mult mai mare preț de-cît actele în care-si face rapoartele ori îşi dă poruncile olicialitatea unui timp. A păstra orice — eu nu arunc, de aproape jumătate de secol, nimic, ci adun, cos şi leg, prezentând

astfel oricui povestea fără ascunzişuri a vieții mele întregi — e o datorie pentru casnici si rude dar, în acelaşi timp, cînd vine vremea şi se prezintă ocazia, şi un dar care se face pentru cunoştința unei societăți.

Unii cred că e de conservat numai impunătorul pergament domnesc cu pecetea atârnată sau apăsată cu roşu ori .,cartea", înscrisul purtând dedesubt iscăliturile meşteşugite şi peceții'e, nu o dată aşa de frumoase, ale boierilor ; moşnenii, răzeşii strîng în traiste ori în saci de piele, ascund prin firide astfel de mărturii ale trecutului, pe care le comunică foarte greu chiar omului ceîui mai cinstit şi mai de încredere, închipuiridu-si fără rost că din prezența în casa lor a acestor acte, vechi uneori de mai multe veacuri, atârnă stăpînirea netulburată a bucății de pământ pe care au tmoştenit-^o. E o lungă si grea trudă să ajungi pînă la o comoară pe care nu ai de gînd să le-o răpeşti. Ei nu^şi dau sama că stăpânirea

timp de un număr oarecare de ani este om titlu de drept, că s-au dus vremurile când înaintea altui Domn puteai să vii din nou ou pîrile tale ori să te găseşti târât la judecată de un adversar neastâmpărat. O statistică a acestor documente care pot pieri în focurile aşa de dese prin satele noastre ori se pot distruge de umezeala care dăinuieşte în căsuțele aşa de rău construite ar trebui făcută cit mai răpede, şi prefecții, prin organele lor administrative, ca şi preoții, învățătorii, s-ar putea însărcina, aceştia din urmă prin influența lor locală, cu această adunare, aşa de utilă istoriei.

Unii, ajungînd în stăpânirea unor asemenea documente, mai ales eînd ele sînt pe pergament, îşi închipuie că ele au o vailoare enormă si cer prețuri nebune, retragîndu-se jigniți c5nd le arăți cît merită în adevăr ceea ce ei consideră ca o marfă deosebit de prețioasă, ca un mijloc de a-si plăti datoriile — oînd se plăteau — ori de a face zestre unei fete.

Trebuie ştiut însă un lucru. Scrise în slavoneşte, actele cele mai vechi n-a<u nici un preț în ce priveşte limba. Iar, cusn forma e mai totdeauna aceeaşi, si din neştiința scriitorului român, ele nu prezintă surprinderi. Doar ici si colo se strecoară pomenirea unui fapt istoric sau un element de vieața pitorească, încolo, ele au însemnătate doar pentru cronologie, pentru numele boierilor maturi, in afară de ce priveşte proprietatea de care se ocupa, si unele legături de familie.

Se poate ca o hîrtiuță de pe la 1820—30, înainte de a se crea prin Regulamentul Organic Statul cel nou, să fie mai bine venită decît un solemn act de proprietate de la Pe»tru Rareş sau de la Mircea Ciobanul.

De aceea nimic nu trebuie aruncat, nici de particHlari nici, pînă la hîrtilăritul de astăzi, de autorități. Dar despre crimele care se continuă, ale acestora față de urmele scrise ale trecutudui, în data viitoare.

Neamul Românesc, octombrie **1934.**

39

CE S-A FĂCUT PENTRU ARHIVELE NOASTRE

Trecutul unei teri, parte integrantă din prezent, căci noi trăim prin „oameni cari au fost", în asezămintele lor, în bogăția adunată de dînsii prin munca lor, încunjurați de frumusețea pe care au realizat-o în monumente şi alte opere de artă, ne hrănim cunostințile din agonisita pe care ne-au lăsat-o si ne mîngîiem, ne îndemnăm prin poezia rămasă de la dînsii, se cuprinde în cronici şi istorii, dar si în scrisorile (particulare pe care le uităm prin saltare sau le distrugem, si în actele publice, de multe feluri, de la un biet raport al celor ce s-au petrecut într-un sat pînă la actele cele solemne, iscălite si pecetluite, pentru afaceri importante sau tmari evenimente politice, de înalți demnitari si de suverani.

De mult încă ele s-au păstrat, în vederea împrejurărilor care se pot produce sau în legătură cu interese care dăinuiau, în arhive, ceea ce înseamnă „depozit de lucruri vechi", ba unele din aceste documente chiar în tezaurul unei țări.

Cu schimbările dese ale Domnilor noştri, cu lipsa de legături între unul si altul, la noi se vor fi păstrat foarte puține acte de stat în vremea mai veche. Oricum, nici o urmă nu ne-a rămas de asemenea aşezăminte, pe cînd orice localitate, cit de măruntă, din Italia poate să ne lămurească din vremile cele mai îndepărtate asupra vieții ei în toate privințile, prin hîrtii si acte de socoteli care ni s-au păstrat.

Unele socoteli ca ale lui Gheorghe Ştefan, Domnul Moldovei la jumătatea secolului al XVII4ea, pe care le-am tipărit în volumul V din studiile si documentele privitoare la istoria românilor, arată că măcar la Vistierie era grija

conservării unor însemnări.

40

Arhive în toată forma, si nu colecții particulare ale Domnilor, cari le luau la plecarea lor din scaun, ajun-gînd astfel a se risipi cu totul, le găsim în țările noastre spre sfîrsitul secolului acestuia, al XVII-lea. Astfel Constantin Brânooveanu făcea să i se copieze în registre si notele cheltuielilor sale, din care ee făcea ceea ce după moda turcească se chema un anatefter, si unele porunci si hotărîri privitoare la dăjdiile aruncate asupra supuşilor săi. Le-am făcut loc si unora si altora în acelaşi volum. Şi 'desigur că un Domn aşa de învățat ca Dimitrie Cantemir din Moldova va fi făcut o regulă în ce priveşte scrisorile si socotelile sale, pe care apoi le-a dus în Rusia exilului său, risipindu-se acolo.

Primejdia era aceasta pe care am arătat-o de la început : în lipsa de legătură, de interese comune, de solidaritate între domniile care se urmau, în felul acesta s-au adus cele mai mari pagube cunostinții istoriei noastre. Doar cînd şi cînd, dintr-o arhivă personală împrăştiată, dacă prindem cîte o scrisoare cu caracter politic, cum e cazul, unic, al hârtiilor luate în pribegia lui prin Apus, de la 1591 la 1594, de Domnul moldovean Petru Şchiopul : faptul că imperialii austrieci, între cari a murit la Bolzano (Bozen), în Tirol, au pus mma pe tot ce a rămas de la dînsul, ni le-a conservat în întregime.

Fanarioții ne--au adus în această privință, prin spiritul lor îngrijit birocratic, cele mai mari servicii. Avem condica în care Vodă Constantin Mavrocordat punea să se însemne poruncile trimese dregătorilor săi, totdeauna în româneşte — i-am făcut loc în volumul VI din aceeaşi culegere a mea, — aşa încît cunoaştem toate resorturile unei administrații la noi pe la jumătatea secolului al XVIII-lea.

Alți domni, si anume în Muntenia, au făcut, îndată după aceasta, şi mai mult : anume au ordonat condici de ordonanțe, pe oare le lăsau după dînsii, nefiind vorba de acte politice şi mai ales secrete. Răposatul V.A. Urechiă a tipărit această adevărată comoară. Registre de socoteli se păstrau la Iaşi, deşi între însemnările lor puteau să fie unele neplăcute pentru Domni şi cei din jurul lor.

41

Pentru o astfel de operă culturală eu luasem, de altfel, însumi măsuri, printr-un articol din legea învață-mîntul'ui secundar, articol care n-a fost abrogat, dar care nu s-a aplicat, cum s-a făcut, de altfel, cu acela pe care

continuu a-1 judeca foarte folositor, care silea pe orice profesor să facă un număr de ore la altă scoală decît a sa, ca sa se îndemne astfel cei învechiți si fără lectură, cei cari se lasă furați de alte ocupații şi-şi neglijează catedra.

Prevedeam că în orice localitate, din tot corpul didactic, de orice grad, de la rectorul de Universitate pînă la cel mai nou si mai modest institutor, sa se formeze un Consiliu Cultural în sama căruia să fie, în toate directive, supravegherea şi îndemnul.

Nu s-a făcut nimic în acest sens.

S-ar mai putea face oriunde o societate a amicilor trecutului, ca aceea a amicilor Universității din Paris Cum s-au întemeiat societăți de amiciție pentru țările prietene, ba uneori si pentru cele care n-au avut şi nu pot sa aibă o prietenie cu noi, de ce nu s-ar încerca si astfel de tovărăşii ?

Numai în acest chip, cu oameni din partea locului, avînd ochii deschişi asupra a ceea ce se petrece, se poate împiedica pierderea unei informații fără care istoria e condamnată să rămîie pentru totdeauna o însirare cronologică de evenimente curat ipolitice, avînd un caracter central, pe când ea trebuie să cuprindă orice manifestație de vieață oriunde şi ori în ce proporții ea s^ar fi petrecut

Cum am rugat adesea pe ascultătorii mei la cursuri si conferințe să-mi trimeată spre consultare scrisori private din saltarele lor — si puțini m-au ascultat, o, cît de puțini ! — tot aşa rog pe acei ce mă ascultă în această seară să facă poliția nimicitorilor de arhive si, cum găsesc la un magazin dovada jafului, să mă înştiințeze pentru a încerca să-1 împiedec. Cum nu ts-a făcut după votarea legii mele pentru arhive statistica, pe care o ordonasem, e singura cale prin care s-ar putea împiedeca răul.

Cînd Regulamentul Organic, la 1834, a întemeiat, după sistemul francez, trecut pe la ruşi, noul sistem birocratic, Arhivelor li s-^a dat o ființă ca în Occident.

Astfel putem cerceta de la această dată înainte si pentru Moldova si pentru Țara Românească toată corespondența administrativă

Directori pricepuți, ca un Dimitrîe Oneiul *', istoric pătrunzător, ca fostul meu bun elev domnul C. Moisil[2] sau prietenul meu bucovinean, acum la Iaşi, d. Sever Zotta[3], le-au dat o organizație vrednică de cultura timpului. Se poate lucra din ce în ice mai liber şi mai uşor în aceste aşezăminte, care au prilejuit descoperiri din cele mai interesante. Domnul Moisil a întemeiat chiar o scoală de arhivisti la Bucureşti, cum francezii au demult una în Şcoala de Carte

(des Chartes) din Paris. Secularizarea averilor a 'adus la arhive zeci de mii de documente şi sute de condici.

Dar n-am ales acest subiect numai pentru a da aceste îndreptări, care pot fi de folos, şi a (manifesta sentimente fireşti de recunoaştere pentru bunii păstrători ai acestor scumpe hîrtii.

Şi nu voi insista asupra faptului că astăzi o lege făcută de mine pune mai sigur la adăpost aceste comori. Ci e vorba de o critică pe care vreau să o aduc în public în credința că greşelile, crimele de pînă acum nu se vor repeta.

Pină la legea mea, icare cred că nu se aplică, precum nu s-a aplicat nici legea bibliotecilor şi a muzeelor despre care voi avea prilejul să vă vorbesc altădată, nimeni n-a reglementat alte arhive : acelea ale deosebitelor autorități de stat şi ale primăriilor.

Jaful pe care 1-a făcut în ele prostia omenească şi totala dezorientare a celor pe cari vremea i-a pus în locuri de care nu erau vrednici nu se poate înfiera îndeajuns.

Uneori pentru „a face loc" în clădiri neîncăpătoare si rău împărțite, alteori pentru a ajuta câte o mica afacere cu fabricile de birtie, din timp în timp ,,se vindeau", se dăruiau de fapt pe prețuri de nimic singurele urme după care se putea reconstitui istoria unei localități.

Din hîrtii de pe la începutul veacului al XlX-lea, cînd era încă aşa de interesantul „vechiul regim" al nostru, se

făceau învelişuri de mărfuri la băcănii sau cornete la fructele ce se ofereau în gări.

Cîteva din aceste păcate de neiertat trebuie să le dez-valuiesc, cu părere de rău că nu pot da si numele dobitocilor răufăcători cari le-au săvîrşit.

Am văzut cu ochii mei vechea Arhiva de la Primăria Botoşanilor, din care am şi extras cîte ceva. Azi a rămas numai un maldăr de acte scăpate Dumnezeu ştie cum de la o nemiloasă distrugere. Dar meritosul director C C. lor-dăchescu mă asigură că *au* rămas cîteva registre şcolare. In turnul bisericii Ospenia din acest oraş al naşterii mele, am găsit lăzi de documente ale vechii protopopii, în care erau ştiri despre familiile de-acolo ; din ele n-a rămas nimic.

La Focşani am cumpărat în gări fructe învelite în hîrtii de pe la 1820 : o întreagă arhivă pare a se fi răs-pîndit aşa.

Nu ştiu ce se mai păstrează la Galați, dar e o minune că Brăila, bine gospodărită, si-a păstrat registrele de la refacerea ei după scoaterea de supt

stăpânirea turcească.

In schimb, la Giurgiu se dă vina pe bombardarea bulgărească din Marele Război pentru totala distrugere a oricărei urme de trecut, aşa îrucît istoria modernă a oraşului nu se va putea scrie niciodată.

Pagini din registrele de pe la 1830 ale Tribunalului din Ploieşti mi-au fost aduse de prieteni tot aşa de revoltați ca şi mine de această opera de inconştient vandalism.

In general, instanțele judecătoreşti aveau în depozit maldăre de documente depuse de părțile în litigiu. Din fericire, s-au depus unele din ele, ca ale Tribunalului Iaşi, la Academia Română, unde nu o dată mi-au fost de mare folos.

Arhivele Mitropoliei bucurestene erau aruncate claie peste grămadă în nu ştiu ce sură şi abia acum în urmă au fost culese si puse în ordine.

în țările a-dause, ce a fost în sama românilor a avut adesea aceeaşi soartă. La Sibiu cred că s-a nimicit cu totul bogata arhivă cu atâtea registre greceşti total necercetate de la protopopia de acolo. Rupea oricine voia

fără a-si da sama ce face. Iar în arhivele moştenite de la alte stăpîniri nu ştiu dacă s^a păstrat totdeauna buna ordine obişnuită.

A venit vremea ca astfel de sălbătăcii să nu se mai petreacă. Se pot înlătura, cu bună socoteală, numai actele după acelaşi tipic ale vremii noastre de birocratism banal. Tot restul merită a fi ținut cu grijă si cu pietate.

Astfel s-ar saliva măcar o parte din imensul material care a fost odată în această țară unde s-a scris mult si bine.

Neamul Românesc, l noiembrie **1934,**

CE SÎNT AZI MUZEELE NOASTRE

Ce drept am să vă vorbesc de problema muzeelor, care se pune nu numai la noi, unde suntem numai îa începutul unei opere mari şi grele, dar si într-o lume care a avut mai onult răgaz decît noi pentru a dezvolta o civilizație mai înaltă, şi care problemă capătă în Europa soluții fricoase si ieftene, pe cînd America de Nord, conştienta de nevoile culturale adevărate ale epocii noastre, face, mai mult din banul particularilor, silinți uriaşe pentru a ajunge la

muzeele care se cer astăzi ?

In scurta mea guvernare am putut crea pentru mu zeele româneşti lucruri care cred că vor răniînea, si face să se voteze o lege, a cărei punere în executare, cu mult prea zăbovită, ar însemna totala prefacere a unor aşeză minte de un aşa de mare folos. ,

Am găsit ce stau să vă spun în provinciile noi, afară de unele înjghebări mai de mult, si bine îngrijite, de altfel extrem de puține, ca Muzeul Asociației de la Sibiu şi muzeul minoritar, adică galeria de pictură a saşilor din acelaşi oraş, chiar o altă creațiune a acestei minorități, culte, harnice si solidare, la Braşov, apoi creațiunea, vrednică de toată lauda, a singurului om cu o mare pregătire în acest domeniu, dar atît de puțin susținut, domnul Vuia, care a strâns un tezaur de artă populară într-o clădire oarecare de la Cluj. Ceva care merită ținut în samă mai e la Timişoara, apoi un muzeu de ştiințe naturale rezultat d:n inteligenta strădanie a unui străin si a soției lui la Chişinău, iar în capitala celui mai istoric ținut românesc o adunătură fără alegere si fără rânduială

la Cernăuți *, decît care merită mai multă atenție ceea ce a făcut un om de ibine, (învățător nesprijinit şi, pînă ieri$_r$ cînd 1-a distins Comisiunea Monumentelor Istorice, nerăsplătit, la Rădăuți.

în județele vechii Românii, un pustiu. laşul n-are decît arhaicul depozit de păsări împăiate si haine domneşti, plus un elefant care a făcut uimirea respectuoasă a mai multor generații, de deasupra vechiului magazin de fierărie al fraților Bachistez şi o îngrămădire de pietre sepulcrale şi radvanuri de pe vremuri într-o sală oarecare cu aparență de şură. Aipoi ce s-a putut strînge din donația Bibiceseu, iarăşi lucruri de tot felul, la Severin, unde truda statornică a domnului Bărcăcilă a pus de o-parte ceva din descoperirile făcute în acel centru roman,, care ar trebui dezgropat întreg pentru a chema români-mea toată la vederea fundamentelor romane, traianice si post-traianice, ale vieții sale de astăzi, cum, de altfel,, aşa ar fi trebuit să se facă de mult la Sarmizegetusa, unde nu sînt decît ruine spintecate, de unde amatorii au putut să fure oe au voit, iar la Adamclisi, *(Tropaeum Tra-lani,* nu este astăzi decît un vast cîmp -de rămăşițe ne-rînduite şi neîngrijite, atunci cînd si aici ar fi trebuit adus tot tineretul ca să se vadă din ce măreție au purces umilele suferinți răbdătoare ale existenței noastre istorice, iar înaltul deal de la Hîrşova se fărâmițează încetul pe încetul, cum iar s-a făcut atâta vreme cu zidurile bizantine, genoveze, moldoveneşti de la Cetatea-Albă şi,, de altfel, cu alcătuirile preistorice si cu zidăriile româneşti în toate colțurile țării.

La Bucureşti, urmele preistorice, elenice, din Scitia Minoră dobrogeană, şi romane se amestecau într-un haos-fără păreche cu odoare şi odăjdii ale evului mediu românesc, cu icoane si bune şi rele, cu pietre dintre care unele erau încrustate în ziduri şi acoperite cu scaunele din față — toate acestea unde ? în odăile de jos aleîm-bătrînitului palat al universității, care, pînă am putut scoate, ca rector, de acolo, pe „părinții conscrişi" ai pa-

* Acum s^a făcut un frumos muzeu. (n.a.)

triei, era ocupat, adică uzurpat într-o aşa de largă măsură, de şedințele Senatului ^ Un particular, zelos si zăpăcit, cu intervenții cerşite, îşi găsise un luxos adăpost pentru o sumă de obiecte ^disparate luate fără nici un drept din dreapta si din stingă. Un măreț palat pentru arta populară era abia început. Colecțiile Comisiei Monumentelor Istorice erau nevizîtabile. Muzeul Kalinderu, revizuit apoi de gustul domnului Steriade *, păstra, si păstrează, defectele primei sale formațiuni, iar Muzeul Aman, care reprezintă o întreagă perioadă a artei noastre, rămînea ignorat.

Pînă ea ajungă în subsolul dibaci amenajat al Palatului Ateneului, Pinacoteca Statului era doar o *chambre de debarras* şi un capitol bugetar. Pentru epoca modernă . o înlocuia bogatul muzeu de pictură modernă datorit domnului Simu.

Ce proastă figură făceau toate acestea față de minunatul muzeu de zoologie, operă de ştiință, de ordine si mai ales de iubire !

Ceea ce am reuşit a face în cîteva luni mi se pare a merita oarecare atenție, dacă nu si acea recunoştința la care cineva, cînd face un lucru bun, are aşa de puțin drept într~o lume dezorientată şi gata oricînd a

nedreptăți si cele mai bune intenții şi cele mai serioase realizări. Am scos nişte birouri din pompoasa Casă Kreţulescu din strada Ştirbei-Vodă şi, reunind cu colecțiile de la universitate o parte neevacuată, ca atîtea comori artistice si istorice ale noastre, la Moscova, din ce se putuse stnnge la Comisiunea Monumentelor Istorice, am creat, cu ajutorul domnului Virgiliu Drăghiceanu, si cu gîndul ca supravegherea să fie a zisei Comisiuni, un muzeu pe care-1 pueton prezenta astăzi si celui mai pretențios vizitator străin. E păcat că aşa de puțină lume merge acolo unde, împotriva unor critice răuvoitoare, oricine poate «ă fie admis astăzi, cînd tot Muzeul Arheologic administrează si acolo Arheologia însăşi a fost aşezată In casa pe care o lăsa Ministerului de Instrucție Publică un mare

[1] Şi 1-a recăpătat si-1 adauge: d. Saintgeorges. * Se referă la cunoscutul nostru pictor Jean Al. Steriadi **,(1880—1956)** (N. **ed.)**

proprietar, Macoa, si unde se aşezase un foarte sărac Muzeu Pedagogic, cercetat în orele de seară de un public de copii din şcolile secundare, care mi s-a părut că se 'şi amuzau puțin înaintea masivelor dulapuri si a sobelor ! de faianță colorată amintind gustul unei epoce pretențioase. Astăzi, nu numai obiectele greco-romane au un adăpost vrednic de dînsele, dar si atît de bogata recoltă de preistorie făcută de şcolarii lui Pârvan în toate părțile țării, în care se văd strălucitele însuşiri de artă pe care cei mai depărtați strămoşi ai noştri le-au transmis țăranilor noştri, moştenitori ai unei de mai multe ori milenare arte preistorice.

Bineînțeles am desființat muzeul de adunături al colecționarului doritor de a avea o frumoasă locuință fără sarcini de chirie. Acolo am pus tablourile moderne, unele foarte bune, pe care cumpărături întâmplătoare le semănau fără alegere prin birourile funcționarilor de la mai multe ministere : nu toate aveau o valoare deosebită, dar reprezentau ca o expunere a dibuirilor si izbînzilor noastre de la marii realizatori, ca Grigorescu, Andreescu, Mi-rea şi Luchian încoace. Aan fost silit să le adun într-o odaie de depozit în Oasa Kreţulescu cînd mi s-a cerut una din acele chirii de după război pe care Statul nu le mai poate plăti. Dar din bugetul, scăzut ide mine pina la ultima limită, al Preşedenției Consiliului, destinasem vreo două milioane pentru aripile acestui muzeu, unde avea să figureze pictura cc-nteimiporană : nu voi spune ce destinație au căpătat după plecarea mea aceşti bani.

Era vorba să se dărîme, în vederea unui mare bulevard proiectat, Casa Moruzi, de fapt Cantacuzino, de lîngă Academia Română, frumoasă clădire gospodărească, perfect împărțită, lîngă oare nu trebuia să se îngăduie o

nenorocită improvizație comercială, care cade astăzi în bucăți. Am stăruit ca această singura veche casă boierească netransforanată de pe Calea Victoriei să rămînă, si am reuşit. Acolo zelul admirabilului primar curajos oare a fost domnul Dimitrîe Dobrescu — si opera sa se continuă sub domnul Donescu, orice i-ar despărți din punctul de vedere, total neglijabil, al partidului — a aşezat un Muzeu al Bucureştilor, a cărui ideie mă urmărea demult. Colaboratori inteligenți si zeloşi pînă la

entuziasm, ca domnii Rosetti si Florescu, au ştiut să facă din lucrurile donate sau achiziționate cu prețuri de nimic o splendidă enciclopedie bucureşteană, care le face cea mai mare onoare, adăugîndu-se şi un şir de explorații arheologice ale domnului Rosctti în margenea de către M-ostişte si pînă la Snagov, care au avut darul să arate, contra ideii unui şes muntean puțin locuit si barbar, ce puternică viață însuflețită de tendințe artistice s-a dezvoltat aici din cele mai vechi timpuri. Nu pot vorbi încă de valoarea tablourilor din muzeul de pictură mai de curînd format al aceleiaşi Primării.

Dar legea votată în 1932 şi care, cum am spus. aşteaptă să fie aplicată, cuprinde un întreg sistean de muzee, care ar salva ce nu sja pierdut încă de generații ignorante şi neglijente şi ar pune la îndemîna oricui, şi din regiunile cele mai depărtate de drumurile mari, acest admirabil instrument de cultură care poate fi muzeul în condițiile pe care voi căuta să le arăt în altă conferință. Pretutindeni trebuia să se facă adunarea obiectelor care mucezesc si se pierd prin case particulare, mai ales ale familiilor nobile astăzi aşa de sărăcite şi care aşa de frumos îşi ascund marea sărăcie. Fără cheltuieli deosebite ele trebuiau să fie supuse unei clasări chibzuite, îndreptîn-du-se către aceste modeste aşezăminte întâi şcolile si apoi cealaltă lume căreia îi place a se numi cultă. Ce-aun putut reuşi să fac pentru icoane, mai ales pentru acelea în stil popular, la Vălenii-de-Munte, multe din ele meri-tînd să fie prezentate în publicația mea recentă „Artele minore în Românra", arată ce se poate culege din vecinătatea unui orăşel de provincie.

Să nu luăim in uşor sarcini ca aceea a muzeelor. Cinci se tot vorbeşte de puterea din -jos în sus, nu strică să se coboare asupra ei şi ceva care să vie cît de mai sus.

***Neamul Românesc,* 13** noiembrie **1934.**

dIHAIL KOGĂLNICEANU

Ceea ce deosebeşte pe Mihaiî Kogălniceanu[1] de toți contemporanii săi e cit de nou şi de viu e astăzi. Nimic din ideile sale nu aparține unui trecut isprăvit, unei mode oare ar fi dispărut ; în stilul său nu e nici o artificialitate părăsită, nici o îndemînare pe care să trebuiască a o răspinge. Deşi crescut la o scoală franceză, deşi corespondența de adolescență cu surorile lui e în limba franceză, a „lumii bune" de atunci, el scrie întocmai ca acuma fără ca vreun element veşted să ne surprindă si să ne jignească. Iar ideile pe care le-ia cules din aşa de largi lecturi în cele două limbi pe care le cunoştea mai bine, ori care au răsărit de pe urma acelor cetiri într-o minte de un aşa de perfect echilibru, acestea au un caracter atît de general -uman, în concepția unui naționalism cultural actirv, încît ne simțim prin el întăriți în credințele noastre cele mai scumpe.

El e în adevăr actual şi contemporan, îl simțim nu numai an noi, prin ce am luat de la dînsul, dar alături de noi, mergând pe aceiaşi drum, spre o țintă care este si aceea a vramii noastre. Ne bucurăm de un astfel de tovarăş, ne simțim asigurați şi încurajați prin aceea că umbra marilor lui paşi se proiectează lingă aceea a silințelor noastre. El e astfel, pentru cei cari sînt obişnuiți a se gîndi măcar din cînd în cînd la dînsul, o forță a vremii de azi prin îndemnul ce porneşte din scrisul şi chiar din acțiunea lui, prin mustrarea ce se desface din exemplul pe care 1-a lăsat.

Tinerețea tuturor scriselor sale se menține intactă. Ba e făcută din încredere si din generozitate. Mama trebuie să-i fi transmis aceste însuşiri aşa de mari şi aşa de folo-

sitoare pentru societatea în care a trăit, căci tatăl era un gospodar bun, un socotitor sigur, dar un boier de spirit cu totul mediocru.

Ceea ce am spus despre calitățile lui sufleteşti se manifestă în toate doaneniile, fapta dintr-unul din ele le-gîndu-se strîns de cele din altele. Şi de obicei nu îmbrățişăm cu privirea toate ramurile de vieață şi de gândire în care el ocupă cel dinții loc, si nu numai pentru spațiul destul de întins al vieții sale.

Actele prin care a contribuit într-o aşa de mare măsură si într-un chip aşa de hotărâtor la dezvoltarea contemporană a Moldovei sale, a României care s-^a făcut în primul rînd printr-însul, acelea sînt mai mult sau mai puțin în fața oamenilor vremii noastre. Ei ştiu că Mihail Kogălniceanu a fost unul din alcătuitorii partidului de continuă luptă prin care mai ales s-au săvîrsit toate aceste înfăptuiri, că a dus o luptă întețită contra acelui Domn de la care avea numele de botez şi de la care primise atîta sprijin, dar a cărui politică i se părea

că reprezintă principala piedecă pentru servirea idealului generației lui. Ei îşi dau sama cit de mult a dat el din strălucita sa inteligență pentru ca în patria cea mică să se ajungă la înlăturarea candidaturii Sturdzeştilor si la alegerea acelui colonel Cuza, căruia-i era prieten, dar înaintea căruia s-a plecat cînd 1-a avut oa Domn si căruia i-a servit ca monarhului român avînid dreptul la omagiul si la respectul tuturora. Ei îi pun în socoteală vitejia actului, împărțit cu Alexandru Ion I-îu, prin care s-a asigurat țeranului bucata de pămînt, a cărui stăpînire trebuia apoi încunjurată cu garanții si supravegheată cu procedări pe care le-a împiedecat revoluția de palat din februarie 1866 [2], ca si lipsa de orice temeri personale cînd a fost vorba de a arunca asupra duşmanilor împroprietăririi sentința unei neaşteptate dizolvări[3]. Cînd tronul Domnului Unirii s-a prăbuşit prin uneltiri pripite, căci trecerea la alt regim, dorit şi de Cuza, se putea face fără dezonoarea anmatei si tulburarea periculoasă a spiritului public, cînd dinastia a păşit la hotărîrea plină de răs-

pundere a războiiilui de neatârnare *, se recunoaşte uşor, de istoricul imparțial — căci n-a rămas un partid după Kogălniceanu, cu datoria de a-i servi religios cultul — de acela măcar, dacă nu de judecătorii influențați că, în greutățile provocate la 1877—1878 [...] a avut o linie dreaptă si sigură -pe care n-au înrăurit-o măgulirile n-au întrerupt-o amenințările, ca nimeni n-a apărat c mai multă competență şi cu mai puternic talent cauza | țării biruitoare [...]

Şi oricine admite că, după aceea, în apărarea dreptului nostru asupra Dunării[4] bătrinețа experientului om de stat a adus aceleaşi servicii patriei ca şi o tinerețа voinică. Cu părere de rău se constată că Domnul României independente, regele încoronat s-a lipsit prea uşor sfaturile aceluia care, timp de vreo cincisprezece ani, pa- f răsit, bolnav, sărac şi dator, asista fără invidie la instala- y rea ca stapîn a rivalului său mai fericit, dar deloc superior, Ion Brătianu[3].

Cu toate critiicile unei epoci de lucru mai metodic, dar în condiții de care el nu se bucurase, rămînea ca bază sau numai ca îndemn, din ceea ce a făcut el, puțin pe apucate, în mijlocul unei vieți zbuciumate, pentru cunoaşterea unui trecut românesc din care s-a inspirat în toate acțiunile sale atîta : cartea, de îndrăzneață gîndire, despre istoria românilor de pretutindeni, cutezătoare întreprindere pentru un om aşa de tînăr, apoi broşurile lui in legătură cu anume probleme ale culturii si vieții noastre în genere, alte produse ale acestei vrîste pline de avînt, răbdătoarea adunare împreună şi inteligenta înfățişare a Cronicelor Moldovei, la care apoi a voit să adauge şi pe ale principatului

vecin, încercarea revistei istorice *Arhiva Românească* [6], discursul, aşa de avîntat, chiar dacă se admit influente de formă străine, cu care a deschis la Academia Mihăileană un curs care a fost răpede închis [7]. Toate purtînd pecetea unui românism fără deosebire de graniță.

* N. lorga se referă aici la declararea propriu zisă a războiului care a fost expresia voinței întregului popor, masele largi luptînd cu eroism pentru cucerirea independenței (n. ed)

Mai puțin cunoscut e amestecul lui într-o literatură militantă, căreia dezvoltarea poporului românesc i-a datorit aşa de mult. Crezul unirii necesare între toți românii 1-a proclamat el si prin titlul si prin cuprinsul acelei publicații periodice, *Dacia literară, în* care e şi înțelegere pentru orice lucru românesc, si spiritul celei mai înaintate cugetări apusene, pe oare o cunoscuse în Franța ca si în Germania. Dar s-au uitat, pentru a fi doară din cînd în cînd semnalate de specialişti, întâmplătoarele versuri, contribuțiile lui la repertoriul Teatrului din Iaşi, nuveletele de debut, înjghebarea unui roman pierdut în foiletonul *Albinei* lui Asachî, povestirile în formă literară scoase din istoria, pe care o cunoştea aşa de bine, a Moldovei[8].

Oratorul e desigur obiectul unei admirații pe atît de generale, pe cît de sla'b hrănite prin cetirea paginilor unei atît de autentice elocvente. Ce păcat că în discursurile pe care însuşi le-a scris, ca şi în cele care, mai tîrziu, au fost stenografiate, nu s-a făcut o alegere pentru a publica un volum sau mai multe care ar da lamura acestui talent aşa de puternic, trecînd fără sforțare, din singurul său prisos sufletesc, de la un registru al rostirii la altul : ne-ar mîngîia de colecțiile, îngrijit făcute, ale atâtor cuvîntări oare dincolo de chestiunea în - discuție şi de amănunte care nu se mai înțeleg astăzi nu mai au pentru noi nici un interes. Dar nu se ştie ce mare avocat a fost Kogălniiceanu în anii tinereții sale ieşene, cînd lua cuvin tul oa să apere, oa în pledoaria, pe care din fericire am descoperit-o, pentru văduva Măria Cananau, atacata de fiul pe care cu atîtea îngustări îl crescuse, cauzele care prin 'dreptatea şi noblețea lor îl chemau la o apărare totdeauna cu adînc răsunet.

Această activitate multiplă nu samănă cu a celor cari în fiecare din domeniile «pe care le ating se inspiră de la alt model, indigen sau străin. .E în toate acelaşi suflet puternic, vibrant, ca'ld, avîntat, pe care 1-a păstrat pînă in anii din urmă, pînă la scrisoarea, înaintea operației fatale de la Paris, prin care- si mărturisea duios greşelile, multe, înaintea aceleia pe care înțelegea măcar acum cît de mult o jignise.

Dacă ar fi să se găsească o formulă pentru acel care nu e decât o necontenită revărsare de vieață ce nu slă-

beşte nici o clipă împingerea înainte a altor unde, ea n-ar putea să fie alta deci t aceea a *realismului organic.*

Realism, adecă, pe vremea romanticilor prea adesea înşelaţi de teorii sau ameţiţi de propria lor retorică, skn-tul totdeauna sigur al lucrurilor de sprijin, al nevoilor la termen, al datoriei care se cere îndeplinită în rândul întâi. Instinctiv, si nu de pe urma unei argumentări încete, răbdătoare, el ajunge la constatarea acestui imperativ categoric desfăcut din golurile produse, din puterile ce se înfăţişau pentru a le umplea. Pe «canid alţii se pierdeau în chiţibuşarii pierzătoare de vreme, dar dătătoare de satisfacţii mărunte, el se arunca drept asupra chestiilor mari si le cuprindea In toată întinderea lor, fără a-şi ascunde greutăţile, dar şi fără a se speria cîtuşi de puţin de dînsele.

Este însă şi un realism brutal, pentru minţile inferioare si pentru voinţile greoaie, care apasă şi strivesc. Acesta e motivul unui oportunism care n>u vrea să privească orizontul care i se pare în afară de rostul firesc al unei acţiuni satisfăcute prin ea însăşi. Nu pentru aşa ceva harul dumnezeiesc -dăduse românilor o putere ca a lui Mihail Kogălniceanu. Realismul lui era nedespărţit de ipermanenta preocupare a anarilor probleme în care încadra orice acţiune de moment.

Teoriile era capabil desigur să le înţeleagă oricît ar fi fost ele de noi şi în orice veşmînt de metafizică pro-priu-zisă, sau politică, socială, economică, s-ar fi prezentat. Dar el nu credea, în nici o parte din fericita sa faptă, că din afara realităţii în mişcare pot veni puteri în stare s-o prefacă, ci căuta chiar în acest proces organic ceea ce trebuiie să exprime gîn di torul, ceea ce omul de stat e chemat să realizeze. Astfel el nu s^a găsit niciodată înaintea unui faliment ideologic 'din acelea care, din nenorocire, n<u ating, uneori chiar mortal, pe acela singur care prin reverii de falsă ştiinţă Ie provoacă.

Om întreg, el a trăit din vieaţa societăţii întregi, interpretată printr-o inteligenţă care nu făcea decît să rezume cu strălucire această vieaţa, pentru ca din această concentrare însăşi să se desfacă impulsul voinţii menite să ducă tmai departe societatea în continuă mişcare.

Neamul Românesc. 7 februarie 1926.

55

NOI, RISIPITORII DE CELE SFINTE

Mândria şi puterea morală a unei naţii nu stă atâta în elementele materiale de

care dispune si oare s-ar putea chiar să nu împiedece căderea unei societăți decăzute, cum s-a întîmplat adeseori in istorie ou prăbuşirea multor țanțoşe ghiftuiri de nuanță cartagineză, cît în legătura sufletească dintre membrii actuali ai nației şi pesie vremea lor, dintre aceştia şi înaintaşii oari lasă o moştenire din care partea cea bună trebuie păstrată cu cea mai imare îngrijire, vii si morți fiind laolaltă în adăugirea aceluiaşi tezaur.

In el se cuprind două mari forțe ale gîndului si inimii : mărturiile de vieață — deci materialul istoric — şi îndeplinirile de frumuseță — deci arta.

Pentru păstrarea lor trebuie cea mai mare şi, adaug, cea mai duioasă grijă. Să ne apropiem de ele cu sentimente de buni fii iubitori, plini de înțelegere pentru orice idei şi orice emoție, chiar dacă nu se mai potrivesc cu ale noastre de astăzi, de respect pentru ceea ce au făcut acei oameni pe vremea lor, care de cele mai multe orî a fost mult mai grea decît a noastră, aşa încît fapta lor ne poate servi de învățătură si de simpatie pentru forme artistice în fața cărora vremea noastră ridică si sprijină altele.

Să recunoaştem însă că pînă în ultimele timpuri, ce zic ? pînă astăzi, n-am avut atitudinea care se cuvine față de aceste neprețuite mijloace de întărire si de îndemn.

în adevăr, ce nu s-a risipit, de cînd ne-am lăsat ispitiți de aparențele unei civilizații care n-a putut fi mutata la noi, peste o alta producție culturală de mai multe secole, cu acele rădăcini şi cu acel aer care sînt de nevoie pentru ca vitalitatea ei să ramînă neatinsă !

Intîi, pe vremea Domnilor Regulamentului Organic$_r$ vechile noastre monumente au fost tratate cu o grijă neinteligentă, cu mult mai rea şi decât cea mai desăvîr-şită si mai vinovată părăsire. Un Bibescu, un Ştirbei în Muntenia, cărora în această privință le-a sămănat, din fericire, prea puțin deşteptul Minai Sturdza în Moldova, n-au avut nici un simț pentru o altă frumuseță decît aceea pe care, oa tineri studenți desțărați înainte de a se fi putut forma sufleteşte la vatră, o admiraseră în Apusul francez, unde amândoi şi-aiu făout studiile. De aici chemarea unui număr de arhitecți austrieci, cari au stricat cit au putut acele aşa d^ respectabile biserici, răzînd frescele ori astupîndu-le sub un strat de tencuială grosolană, ase-Zînd, în fața altarelor, ciudate catapetesme gotice şi di-formînd uneori pînă şi caracterul general de arhitectură al clădirii. Ca triste dovezi dăinuitoare — căci chiar cu cheltuielile mari ce s-ar cere. încă nu vom putea restitui formele de la început — sînt, între altele, mînăstirea Dealului, dăruită şi cu o clopotniță total ridiculă, maî \ echea anînăstire a Tismanei si Bistrița, în care nu se mai pot descoperi nici urme din ceea ce a fost odinioară.

Merită să se pomenească gustul ales si dreapta judecată pe care le^a arătat si în această privință înaintaşul lui Bibescu, atunci oînds-a întors în calitate de caimacam înaintea Unirii Principatelor : Alexandru Ghica. Fiind vorba de anca o năprasnică ispravă de acestea, el s-a împotrivit cu toată hotărârea şi a rostit neuitate cuvinte în care a cuprins ideea că numai cu o nesfîrsită delicateță ne putem apropia de astfel de ctitorii venerabile Se cunoaşte omul care pentru ultimii săi ani va şti să aleagă încîntătorul mediu natural *şi* artistic al raiului de lingă Neapole

Documentele, prin care se vede întreaga vieață de odinioară — si aceasta le da sfințenia, căci nu pot întrebuința un alt cuvînt — n-au fost mai fericite. Cel puțin la acele reparații neghioabe era ca bază dorința de a consolida zidiri îmbătrânite oare păreau că amenință să cadă, pe cînd împrăstierea, aruncarea într-o desăvîr-sîtă uitare — în momentul chiar cînd, dar mai mult pentru un scop practic, în legătură cu luarea în samă a averilor mînăstireşti, era necesar să se ție la îndemînăi

material pentru procesele viitoare, se înființau Arhivele Statului — părăsirea într-o astfel de uitare desăvîrşită a atîtor inii de acte familiare, onai ales răvaşe private de care, pentru a înțelege astfel de vremi, sintem aşa de lipsiți astăzi, şi ajungem a da simple scheime cronologice atunci cînid s-ar cere o (măiastră înviere, e şi mai condamnabila. Nu voi uita sentimentul ce m-a cuprins cînd, într-o vizită la frumoasa mînăstire, azi si ea un spital, Brâncoveni de lingă Olt, am găsit în căsuța mai mult decît modestă a proprietății, de unde abia plecase arendaşul grec Skedaresi, am găsit, zic, adine cufundat într-un praf de mai multe decenii, tot prețiosul material privitor la mândra ctitorie a lui Vodă-Brâncoveanu, Hurezul. Mi^au trebuit ceasuri ca să culegi hirtiile una după alta şi am plecat spre Bucureşti cu satisfacția celui oare a dat peste o neprețuită comoară.

Pe cînd ungurii şi polonii conservă în familiile lor nobile nesfîrsite acte privitoare la trecut, astăzi câte sin t aici familiile cu trecut istoric care sa aibă, în clădiri noi, uneori mărețe, un colțişor unde să se păstreze în scris amintirea înaintaşilor ? Poate de aceea atîția dintre urmaşi se înstrăinează cu totul prin studii făcute fără socoteală si supraveghere în teri străine, unde cîte unii si rămîn fără o durere si fără o mustrare de cuget. Altfel ar fi fost poate daca ei s-ar fi trezit văzînd în cămara amin'tirilor urmele vieții seculare, cu bucurii, cu năcazuri, cu lupte si îndurări, a neamului lor.

Secularizarea averilor mînăstiresti s-a făcut apoi de an ti cler i călii lui Cuza-Vodă cu o indiferență de sălbateci si pentru operele de artă si pentru

documente. Călugării greci au putut lua la plecarea lor ce au vrut şi de aceea azi slnt pline propriile lor arhive de la Athos, din Tesaliâ, de la Mitocul Sfîntului Mormînt în ConstaTi-tinopo'le, de la Ierusalim, poate si de la Alexandria, de piese pe care numai hazarduri fericite ne fac să le cunoaştem, fără ca, de altfel, vreodată să se îi trimis o misiune pe mai mult timp care, cu stăruinţile necesare în locuri unde sîntem consideraţi ca nişte despoietori, să facă măcar catalogarea, ba chiar fotografierea lor. Şi obiecte de artă din -cele anal frumoase, cu deosebire cele mărunte care se puteau ascunde si strecura mai uşor, au

luat calea străinătăţii. Ce a găsit rîvna domnului Marcu Beaa *', care e un diplomat si un beletrist, nu un istoric, e o mustrare pentru cei cari ar fi putut face cercetările în altfel de condiţii.

Istoria acestui neam caută să se informeze astfel printr-un material risipit la toate vînturtile pe suprafaţa a trei continente şi prin străinătăţile cele mai grele de ajuns. Se poate o mai mare ruşine ?

Chiar după ce, -de pe la 1870 încoace, s-a căpătat un simţ pentru trecutul nostru, din potirul căruia nu numai istoricii, dar si oamenii politici si oricine după chemarea si puterea lui trebuia să se împărtăşească, ce greşeli s-au făcut si cită risipă împrejur ! Reparaţiile lui Lecomte du Noiiy la Argeş, la Craiova, la Iaşi reprezintă o erezie eu atît mai puţin îngăduită, cu cit sistemul pe care-1 inaugurase învăţătorul arhitectului francez, care a iu-cra't aşa de 'barbar la Notre-Dame din Paris şi la catedrala din Lausanne, era acuma condamnat în Occident si, la noi, pictorul Aman a protestat cu curaj, înfruntând o lume oficială rătăcită, în fruntea căreia stătea însuşi regele Carol I-iu, preocupat de napoleoniene dorinţi de a eterniza prin monumente măreţe domnia sa, contra acestei dărîmări, refaceri şi prefaceri, cu frescele de cofetărie pariziană pe care le-a aşternut fratele înnoitorului [2] si cu tot aurul unei ornamentaţii de metal care trimite mai curînd, în casa lui Neagoe cel cu simţ de artă şi a Despinei venită din mijlocul splendorilor bizantine, la cine ştie re sală de viitor cinematograf sau la o ereaţiune de închipuire pentru o înviere a poveştilor din O *mie si una de nopţi.*

E un noroc că s-au păstrat frescele vechi, azi la Muzeul de artă bisericească, unele obiecte luînd drumul Parisului. Să mai vorbim de crima de la Tîrgoviste, cu aruncarea în aer a Mitropoliei si răvăşirea cenuşii morţilor ?...

Şi încă, pe lingă ce s-a făcut pe urma, a fost o vreme fericita. Oricum, în acţiunea aceasta desigur nesocotită era cu totul altceva deoît ură sau despreţ faţă de trecut, dorinţă de a-1 face să dispară. Suveranul se bucura că devine ctitor, regina Elisabeta zugrăvea Evangheliare, fie şi de un stil cu totul străin

si absolut personal, iar Va-

sile Alecsandri pişcă pentru glorificarea operei coardele lirei sale.

Cînd s-a făcut minunata tunîre a Țărilor Româneşti, ea ar fi trebuit să -trezească un puternic simț pentru arta şi istoria noastră. Dimpotrivă. Dacă se înțelege cum un buget tot mai îngustat n-a pufcut da decît foarte puțin unei Comisiuni a Monumentelor Istorice care suferă aşa de mult din cauza neputința de a ajuta si repara, nu se poate condamna destul de aspru neînțelegerea, unită uneori şi ou o neiertată îndărătnicie în păcat, a câte unuia din şefii bisericii cari au înstrăinat, crezînd că sînt autorizați printr-o lege care vrea să le ridice prestigiul si să le deschidă posibilitățile de muncă spornică, unele obiecte ce erau veşnici te la un anuime loc de răposații ctitori, ori au crezut că pot încredința oricui opere care cer un simț deosebit si însuşiri sufleteşti pe care nu ie poate avea orice meşter vulgar si orice antreprenor interesat. Mai ales în Ardeal am avut de înregistrat, cu întrebuințarea tuturor Cabadaievilor pribegi, adevărate profanări. In acelaşi timp, O'ameni pricepuți treceau peste hotar atîtea din obiectele de care nu ne interesam deloc ; nici până astăzi n^aveon, ca în Italia, o lege care să oprească exportul obiectelor de artă. Ceea ce au făcut speculanții galițieni, frații Bloch, cari operează si acuma, vînzînd bisericilor, în locul vechilor odoare admirabile, produse de fabrică făcute în serie fără înțelegere si gust, nu s-ar fi putut petrece neoprit şi nepedepsit în nici o țară. Să ne mai mirăm că n-am cumpărat de la Viena, cîndva flămîndă, opere de artă bucovinene care se ofereau pe nimic ?

Asupra documentelor încaltea s-a aruncat o pornire de distrugere, întregi arhive, sub cuvânt că se ajută cine ştie ce lacomă filantropie, au fost vîndute cu kilogramul, şi această ticăloşie a unor funcționari vădit imbecili continuă fără ca autoritatea superioară să fie informată. Merituosul arhivar din Iaşi, domnul Gheorghe Ungu-reanu, a găsit la 1932 — ieri ! — lăzi întregi de documente zvîrlite în gunoi Ia Bîrlad şi a cules — ascultați î — nu mai puțin de patru mii de acte, unele încă de la sfîrşitul secolului al XVI-lea. La tribunalul din Bacău aceeaşi batjocură. La cel din Roman — si avem a face

cu o singură categorie de autorități — depozitul unor hîrtii tot aşa de prețioase era „&ub streaşină podului".

Acum în urmă, în foaia *Pămîntul* de la Călăraşi, merituosul doctor Samarian

denunța împărțirea în material pentru Bucureşti şi material de distrugere a arhivelor locale.

Slntem obişnuiți a ne sprijini pe Stat. El n-ajunge. Uneori, ca în ce priveşte Legea Arhivelor si Muzeelor, pe care am făcut-o să fie votată şi nu s-a aplicat pînă azi, el nici nu ține seamă de temeiurile juridice ale acțiunii sale.

Societatea însăşi trebuie să se mobilizeze pentru a împiedeca această risipă, unică în lume. Pe această cale a predicii către toată lumea fac apel, şi ca istoric şi în toate însuşirile publice pe care le am, pentru ca ea să-şi deie seama de ce datorie "are şi să denunțe, sa oprească pe aceia cari aruncă în vînt opera sacră a secolelor.

Neamul Românesc, 16 martie **1935.**

BUCUREŞTII CA VIEAJĂ CULTURALĂ Şl INTELECTUALĂ

Bucureştii au. fost odată, ca Scaun al Domniei, o „cetate de Dumnezeu păzită" pentru stăpânirea românească din jos, precum era Bizanțul pentru lumea rasă- , riteană creştină, si desigur si locul unde se pregăteau acei cărturari de care avea nevoie cancelaria lui Vodă : aceştia se exercitau pentru caligrafe, miniaturistica şi gramatica lor slavonă, la care de la o vreme s-au adus acele cunoştințe de stil românesc necesare pentru corecta si eleganta redactare a cărților domneşti si hrisoa^elor.

Astfel acest oraş de imulte frumuseți şi îndemînări a fost ceea ce se poate numi, cu multă indulgență, si un „centru intelectual".

Cmd, pe la sfîrsitul veacului al XVI-lea, în vremea lui Mihai Viteazul, au început a scrie, tot în limba străină a cărturarilor, cum se pare că a făcut logofătul Teo-dosie al eroicului Domn — şi n~avem scrisul lui decî! într-o refacere latină, de un silezian — sau în frumoasa românească din acele vremi, scurte notițe sau chiar povestiri însuflețite, cu judecată *şi cu* tendinți, cu elemente de înduioşătoare sentimentalitate, cum e cazul pentru cronica Buzeştilor, tot pe aceste maluri ale Dîmboviței a pornit istoriografia românilor din principatul muntean.

Meşteri de biserici, zugravi pentru păreții lor au lucrat aici, — unde atâta vreme isprava lor, aşa de simpatică, a fost acoperită de neiertatul despreț al civilizației celei noi, copiată după modele apusene — cînd s-au ridicat, sus, pe dealurile ce se puteau apăra, pe urma jos, pe malurile rîului larg răsfățat şi capricios, cele dinții lăcaşuri : a fost fără îndoială o biserică pe dealul de la Radu-Vodă sau de la Mihai-Vodă înainte de ctitoriile vremilor următoare, şi

acolo se va fi închinat, cu Doamna

şi cu iiica, tot aşa de frumoasă ca tatăl, Radu-Vodă cel Frumos, oare nu se gîndea că din înfrângerea lui la Bucureşti de către Stefan-cel-Mare, cu prinderea familiei domneaţi, va ieşi pentru neamul său cinstea înrudirii cu gloriosul moldovean. Nu se poate închipui că un Domn aşa de credincios ea Vla,d Călugărul, un fost monah, ca mărinimosul ctitor pentru Hristos Radu, numit de clerul lui : „cel anare", sa nu fi avut în oraşul unde stăteau mai multă vreme, un loc de rugăciune. Dar lui Mircea Ciobanul, adecă soţiei lui, Chiajna care, fiind fata lui Petru Rareş, aducea îndoita tradiţie de artă a Iui Ştefan, bunicul, si a Brancoviceştilor sârbi, din cari se cobora maana ei, aşa de darnică în opere de frumuseţă pentru dumnezeu, Elena, li se dator este zidirea solidă şi graţioasă pe care a isprăvit s-o repare Comisia Monumentelor Istorice : ..Curtea Veche". Dintr-un neam rival, fiu al unui pretendent ou acelaşi nume de Mircea, Alexandru, soţul Levantinei Ecaterina — şi dînsa era o iubitoare de frumuseţe, cu daruri de la Roma Papei pînă la „muntele umblat de Dumnezeu" al Sinaii — a ridicat, întorcmdu-se spre înălţimi, bisericuţa pe care a crescut-o şi împodo-bit-o, dînjdu-i numele său, nepotul de fiu, Radu-Voda, Odraslă a lui Petrascu-cel-Bun, dmtr-un neam opus Mir-ceştiior de ambele seminţii, Mihai-Vodă sî-a ridicat pe alt vârf de deal prinosul către Dumnezeu, sprijinitor al vitejiilor care apără dreptatea. Şi, dacă nu ştim numele zugravilor mai vechi cari au precedat cu secole pe marele vrăjitor^ Nicolae Grigorescu, la început iconar şi pictor bisericesc, pentru vremea lui Mihai, care a trimis şi la Veneţia pentru materiale de pictură — după moldoveanul Alexandru Lapuşneanu, oare căutase acolo pictori chiar şi cartoane de model — cunoaştem doi : Petru Gri-gorovici Armeanul — cu frate la Iaşi — care a fost întrebuinţat si ca diplomat — şi Niicolae Grecul, originar din insula Creta, de unde a venit în Italia si Spania şî genialul pictor Theotokopulos, *El Greco,* — poate şi acel Mila, care venea după culori pe laguna veneţiană.

O mişcare de artă se produsese, care continuă de-a lungul a două veacuri şi care face onoarea cetăţii de Scaun, deşi a fost pe urmă aşa de complet uitată. Vom regreta totdeauna dispariţia Sărindarului, bazilica lui

Matei Basarab, care în gropile de lut din margenea cetăţii în care stătea, învrîstînd cu Tîrgovişteа veche, îşi căpătase cu arma domnia de ostaş. De atunci înainte pînă la Nioolae Mavrocordat, in multe privinţi aşa de puţin „fanariot", n^a fost Domn mai mîndru care să nu cate a-şi veşnici memoria

prin asemenea frumoase daruri. Astfel Constantin Şerban dăruieşte, pe un deal încă gol, Mitropolia, Şerban Cantacuzino lucrează la Cotrocenii ascunderii sale de prigonitori pentru o iubire neîngăduită, Doamna lui, Măria, se pomeneşte în eleganta bisericuță oare-i poarta numele, Brâncoveanu construieşte prin Doamna Marica la Biserica dintr-o zi, Ştefan Cantacuzino si Doamna Păuna la Sfinții Apostoli, primul dintre Ma-vrocordați în margene, cu o întreagă vastă mănăstire, la Văcăreşti. Şi alături vin boierii, iar după dînşii negustorii din bresle caută să-si aibă biserica hramului, si nu lipseşte cîte un preot care ridică ziduri mai înalte acolo unde slujise în altarul mai modest.

Aceasta e însă cultură, o înaltă cultură, cel puțin atîta cît cafenelele literare si cercurile de admirație mutuală de azi.

Dar pe vremea Brîncoveanului era, pentru dezvoltarea sufletească a oraşului, ceea ce nu se întîlnise pînă atunci : anume o Curte.

Nu numai cea veche, destul de impunătoare, pe care ne-o descrie, puțin înainte de momentul cînd Mihai-Vodă stătea sub dealul unde-si ridicase biserica, un călător francez, cel dinții, şi aşa de interesant, Lescaloppier, cu sala de ospețe unde se ridica primul pahar „în sănătatea lui dumnezeu" — oaspetele reproduce chiar aceste cuvinte româneşti. Nu cunoaştem adăpostul ce va fi avut un Petru Cercel, fratele lui Mihai Viteazul, Cercel care, puțin prieten turcilor, a preferat să-si facă micul palat şi "biserica la Tîrgovişte, nici reşedința pomposului Leon-Vodă şi a patriarhului domnesc Matei. Nu ştim unde si în ce chip va fi trăit aici imperitalul Şerban Cantacuzino — căci la Cotroiceni erau călugări — dar fratele acestuia. Constantin Cantacuzino Stolnicul, care văzuse palatele -din Veneția si vilele aristocrației venețiene pe drumul spre Padova, a putut să dea si el sfaturile de unde a rezultat, si după depărtatul exemplu francez al lui Lu-

d avi c al XlV-lea, vieața largă, cu tovărăşie de boieri trăind în jurul lui şi ridicindu-si şi ei case spațioase în mijlocul livezilor si grădinilor bine îngrijite, a lui Constantin-Vodă, a Doamnei, a familiei lor, bogată în feciori si în fete. Străinii cari au trecut pe vremea aceea prin Bucureşti au trebuit sa-i dea recunoaşterea. Acolo se scrie de Radu Greceanu o cronică oficială a Domniei, pe oare Vodă caută, s-o (tot vadă pentru a cere schimbări după interesele sale, pe cînd în casele boiereşti se fac alte însemnări despre împrejurările vremii.

Mitropolitul Teodosie iubeşte cartea, dar ea este o adevărată meserie, si în oe priveşte cuprinsul şi eleganta formă tipografică, pentru urmaşul lui, Antim Ivire

anul, Georgianul, care insă face tipăriturile, cu care e aşa de larg în daruri ambiţiosul, splendidul Domn, în mînăsti-rea lui Neagoe Basaraib şi a lui Mircea Ciobanul, cu chipurile, pînă astăzi păstrate, ale ctitorilor de la Snagov, eoborîndu-se mai tirziu şi în chiar reşedinţa domnească, unde tipografia arhierească va funcţiona mulită vreme.

Şcoala bucurasteană e desigur destul de veche, în prima ei formă, de slavoneste, si, pe alături, cu sfială şi smerenie, -de româneşte, limba care tofcusi nu se poate învăţa fără dascăl, dacă e vorba de a o scrie. Această scoală de logofeţi se păstrează şi mod departe, dar în faţa ei, mult miai sus, ridică învăţatul Stolnic Cantacuzino, încă de pe vremea lui Şerban-Vodă, acea imitaţie a Universităţii din Pad ova care e nucleul de unde a ieşit, cu altă inspiraţie si spre alte scopuri, facultatea noastră de litere, şcoală de care se vor îngriji toţi fanarioţii, greci romanizaţi şi români purtaţi mai mult sau mai puţin prin Fanar, căpătîndu^şi sub Alexandru îpsilanti, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, si catedra, de şti-inţi şi de limbă franceză. Şi feciori de boieri mari sub Brîncoveanu — în loc să alerge prin Străinătăţi cu banii părinţilor — îşi făceau o oinsite să urmeze acele cursuri de acasă, de la care ni s-au păstrat caietele oare au aparţinut unora dintre dînşii.

în această epocă fanariotă, sărăcăcioasă în fond şi foarte primejduită sau tulburată, dar păstrind iuibirea pentru formele impozante, de origine bizantină, ale Sfcam-bulului sultanilor, vieafca Bucureştilor e desigur s-trăbă-

tută de un occidenfcalism în creştere, oare se adaugă la datinile împrumutate ale Orientului. Cînd Domnii şi-au avut secretari si profesori pentru copii, dintre apuseni, italieni şi francezi — palatul lui Alexandru Ipsilanti la Mihai-Vodă, deosebit de ce s-a chemat pe urmă Curtea arsă, e făcut de un grec purtat prin Apus — această direcţie se întăreşte fără a se părăsi ceea ce ar fi trebuit să însemne aici, în toate timpurile, o tradiţie înţeleasă si respectată. Se adaugă apoi, de pe la 1780 înainte, consulii, cu toate resorturile lor, ide intervenţie şi influenţă, Agenţia austriacă ţiindu-şi biroul de poştă pentru scrisori, ziare şi cărţi

O astfel de vieaţă în domeniul spiritului se întâlneşte în Capitala munteană la începutul secolului al XlX-lea. Un răstimp, înainte de 1821, stau alături, slavomsmul formal fiind de mult mort cu desăvîrsire, canturăria românească locală şi trufaşa nouă cultură elemcă, influenţată de filozofia franceză, dar legată de originile elenice care încîntă pe noii greci. Se vorbeşte pe vremea lui Vodă-Caragea cel de-al doilea, un „naţionalist" grec, de o nouă Eladă pe

pământul românesc şi de acea Atena înnoită care ar putea sa fie pentru „Vlaho^Elini" Bucureştii.

Revoluția Eteriei si ridicarea lui Tudor Vladimirescu, boiernaşul fost ofițer rus purtat si prin Ardeal şi prin Viena, cu statornice amintiri din revoluția sîrbească a lui Caragheorghe, împrăştie aburii acestui vis de scurtă dăinuire. Apare acum o Capitală de credință națională românească. Pentru izbânda noului crez care, prin cărturari şi nu prin politicianismul de multe piei al deosebitelor epoce, ne-a dus la România largă si tare de astăzi, lucrează feciorii de boieri fonmați în țară, cei initrați în patriotica, vioaia oaste nouă, ucenicii lui Lazăr şi ai continuatorului său, Eliad, cu tipografie la bariera Moşilor. Domnul însuşi, nobilul Alexandru Ghica, ale cărui rămăşițe erau să se aşeze la Pantelirnon, pe oind fratele, de modă veche, e înmormîntat în bisericuța de la Tei, lingă palatul Doamnei lui purtată prin multe meleaguri străine, de la Colentina, prezidează.

Urmează însă, cu Bifoescu-Vodă, o altă fază a Bucureştilor. Apusul determină si porunceşte, cu influențe,

covârşitoare, de aşa de mare folos, pînă în margenea, oare nu trebuie trecuta niciodată, a originalității naționale. Cel oare se îmbracă în dulama lui Minai Viteazul si se face sfințit la Dealu, lingă mormintul gloriosului înaintaş, caută să francizeze şcoala de la Sfintul Sava. Din fericire este o opoziție puternică din partea dascălilor scolii naționale, unde după Eliad vine un Petru Poe-naru, cunoscând destul Occidentul pentru a nu-1 imita servil, şi sînt încă vii urmele lăsate în suflete de ardeleni fanatici pentru Roma, maima comună, ca Aron Florian si Laurian.

Unirea din 1859 mută aici, sub un Domn moldovean, care n-a putut cîştiga o mîndră societate de boieri munteni, cu care moldovenii lui s-au contopit destul de greu, centrul ivieții româneşti, aitrăgînd şi privirile, din ce în ce mai pline de speranțe, ale Ardealului. Universitatea se dezvoltă din şcoala de la Sfmtul Sava, şi direcția c,, e hotărît națională. Dar, o bucată de vreme, lipsesc marii profesori şi producția literară e inferioară, mai ales ca alegere a subiectelor şi simț al limbii, celei din Iaşi.

Va veni vremea, pe la 1880, ca laşul, cu tot ce a putut pregăti si dezvolta, să fie absorbit de Capitală, care reține toată vieața politică si, cu o vieață economică încă indigenă, strînnge şi bogăția, însă sub acest amestec îmbelşugat în talente dăinuieşte, ascuns, dar atotputernic, un fanariotism de cafenea şi zeflemea care, supus spiritului apusean, ia lucrurile în uşor si

răspîndeşte, cînd scepticismul, cînd apedul la instinctele inferioare

O vieață întreagă am luptat contra lui pentru un crez național si moral, aşa de mult luat în râs de toți obraznicii, si vreau să izprăvesc afirmînd încă odată absoluta lui necesitate [...].

Neamul Românesc, 21 mai 1935.

EROI SI EROISM

E azi serbarea eroilor şi desigur se au în vedere de fireasca recunoştință a națiiei aceia cari, în zilele hotărâtoare de unde a ieşit, cu multe silinți, ou mult sînge si multe lacrimi, România de astăzi, cu tot ce cuprinde din vieața neamului, au plecat de la vetrele lor, la care atîția nu' erau să se mai întoarcă, fără a se opri la cîtă sărăcie, grijă şi durere lasă in uriină. Acelora -cari, orice ar fi făcut, si poate ar fi greşit pe urmă, s-au oferit țării ou dragă inimă, punînd pieptul pentru dînsa. Nu putem fi în ajuns de recunoscători, şi s-ar cădea ca la orice prilej de comemorare ei să treacă înaintea tuturora, fie şi în zdrențele îngustărilor lor de astăzi, fiindcă ei, fiind aşa cum au fost, ne-au dat tot ceea ce avem astăzi.

In tinerețea mea petrecută în străinătate am văzut la Paris cum erau tratați aceia cari luptaseră pentru vulturii Franciei pe atîtea cimpii din Europa, unii chiar dintre aceşti venerabili foşti ostaşi cu părul alb şi paşii tremurători în acel colț de Crimeie [i], unde victoria căpătată contra ruşilor a făcut să ne putem clădi din fragmentul moldovenesc si acel muntean țara cea nouă, aşa încît cu o deosebită muîțămire luam din mîinile lor zbîr-cite cartea mea, la Biblioteca Universității mai ales, unde vedeam numai pe doi din aceşti vechi ostaşi. Adăpostul glorios al Invalizilor, lîngă sicriul de porfir al lui Napoleon [2] sub cupola aurită cuprindea pe mulți dintre dîn-şii, cari-şi soreau la puținul. zgîrcitul soare parizian, trupurile pătrunse de gloanțe si ațipeau pentru ca sub pleoape să li se vrăjească vedenia isprăvilor săvîrşite cînd erau tineri şi voinici, în grădinile publice lor H se dădeau locurile de pază, şi portarii se alegeau de preferință dintre ei. Şi pe atunci Legiunea de onoare se acorda cu

multă scumpă ta te celor din țară, şi sentinelele aveau obligația de a prezenta armele celor cu panglica roşie. Nu o dată m-am înfiorat cînd onorurile se

dădeau unui biet arioşuleț slab şi girbov, îmbrăcat în haina civilă cea mai modestă.

Şi astăzi la biblioteci deseori eşti servit de funcționari cărora le flutură o minecă goală sau cari-şi târăsc piciorul mutilat. Şi astăzi în tramvaie cel care poarta urma suferinților îndurate pentru țară îşi are lo'cul asi-gurat, oricine ar fi ca situație acela oare i-1 cedează bucuros.

In vremea veche, de unde vine însuşi cuvîntul de ,.erou", luptătorul care şi-a făcut datoria se învrednicea de cea ouai mare cinste, alături de înțelepții nealmului şi de conducă tonii cei mai înalți ai trebilor publice.

Pe cînd astăzi deseori acela căruia i se datoreste aşa de mult îşi sună pe străzi în zadar vechile decorații şi medalii fără să fie băgat în samă de nimeni, şi el se îndeasă împreună cu ceilalți, tot felul de gloată din țară si străinătate, la uşile ministerelor unde se face o pomană care-i jigneşte si de oare ar trebui să sîngere mai mult si decît de rănile lor de odinioară. E o durere pentru mine cînd vin să-mi ceară recomandații pentru cei în slujbe mari oameni cari poartă săpată în carnea lor urma încercărilor prin care am trecut ca să ajungem la limanul mântuirii.

Dar nu totdeauna cel care a fost rănit a dat mai multă dovadă de vitejii în ceasul marii ispite. Glontele nu alege. El trece uneori peste cel ce stă în frunte si loveşte, orb, în lături sau în fund. Dar noi n-avern nici putința, nici căderea sa cercetăm şi să aleg-eon. Nu sîntem judecătorii celor cari, oricum, au stat îrrtavo primejdie pe care n-o cunoaştem, pentru vrîsta sau pentru rosturile noastre. E mai bine să respectăm mai mult decît se cuvine decît, aflînd pe urmă cine a stat în fața noastră, să ne mustre cugetul că am jignit un suflet nobil ce s-a oferit cîndva jertfă pentru noi toți.

Lecții n-avem de dat nimănuia dintre dînsii. Dar, cum oricine are dreptul să ne judece pe noi, si noi putem judeca în conştiința noastră pe alții, chiar dacă nu le spunem părerea noastră. Şi cîit de bine ne pare cînd

aceia care a fost erou ori care a trăit în atmosfera eroică a războiului se respectă pe sine însuşi, rămînîndu-i ceva din ceea ce a fost în acel ceas suprem şi ferindu-se de orice scădere morală, care pentru el e o profanare ce întrece cu mult ființa lui însăşi.

Dar să nu greşim creztnd că este un singur fel de eroism, acela care se vădeşte în clipele marilor încercări sîngeroase, când se face moarte de om penitru apărarea sfântului pămînt al patriei încălcate ori pentru a duce steagul țării pe drumuri arătate de ursită.

Se poate chiar ca acest eroism de o anume parte numai a vieții, parte care poate fi chiar scurtă, să nu fie singurul, şi să nu-i pară rău nici unuia din cinstitorii eroilor cari, trăind în pace ori neavînd, ca femeile, un rost în războaie, nu se pot învrednici să arate că au un suflet tot atît de tare si de devotat, desprețuind cu tot atâta hotărîre orice fel de pericole.

Eroic e oricine si în cele mai umile împrejurări ale vieții face fără nici un interes silința care-i întrece- mijloacele obişnuite, care se biruie, se întrece si se uită pe sine, atunci cînid ajunge să apere şi să ocrotească pe cineva mai slab decît dînsul sau să înfățişeze marile realități, marile ființi ale vieții, înaintea frumuseții şi înălțimii cărora trebuie să ne închinăm.

în timp de pace e eroic ostaşul care, fără a fi trimes prin ordin în partea din oştire care înfruntă primejdiile aerului, trecând peste neguri, luptindu-se cu vîntul, ex-punîndu-se surprinderilor masinei adesea neascultătoare sau neîndestulătoare, nu ştie, în fiecare zi a încercărilor de atîtea suite de ori repetate dacă, seara, îşi va mai revedea la vatră pe ai săi, sau care-si închină tinerețede abia începute unei aşa de cutezătoare misiuni, înaintea camaradului, a prietenului căzut, el are curajul de a relua această luptă cu văzduhul care pune pe omul viteaz din timpurile noastre alături cu zeii si fiii de zei, nefemătoiri de moarte şi disprețuitori de durere, ai antichității. Numai unde-i vedem aşa de des înaintea noastră, fiind obişnuiți cu dinsii, nu ne dăm seama cu cît sînt ei mai presus de noi în vitejia cea mai vrednică d<e respect.

Cînd, în războiul ce s-a încheiat prin luptele din Vrancea, femeile satelor, copiii veneau la front, înnoind

necontenit provizia de gloanțe, iară a ține samă de afâția din ei cari cădeau alături cu ostaşii, aceste ființe de o rară înălțare sufletească, pe care o găseau aşa de naturală, merită să fie aşezate alături de cuceritorii de tranşee si de izgonitorii pedepsitori ai duşmanilor.

Dar, în aceleaşi zile grozave ale neamului, mai sus încă se aşază acele femei fără nici un sprijin, fără mijloacele de hrana înseşi, flămânde şi, în zdrențe, după ce avuseră tot binele vieții, cari, adesea silite a găzdui în casele lor pe aceia ce le uciseseră poate pe front bărbații, frații, fiii, păstmu în fața jignirilor şi amenințărilor, sfi-dînd bestia stăpână pe soarta lor, odată cu desăvârşita curăție a trupului lor, şi mîndria de reprezentante ale unei nobile nații. Aceasta, de la doamna mare, care primise de copilă o creştere în acest înțeles, pînă la cea mai săracă din sătencele României care-şi păstra vatra si patul curat. Scăderea uriaşă a naşterilor în teritoriul ocupat e una din

dovezile cele mai puternice de morală a acestui popor şi femeile cărora li se datoreşte aceasta nu pot fi lăudate îndeajuns pentru un eroism frămîntat cu atâtea lacrimi.

Oriciiid însă eroismul se poate vădi, fie si în cele mai smerite împrejurări ale vieții, în mediul cel mai ferit de ochii oamenilor.

Nu eşti eroic atunci cmd ridici pretenția ta înaintea neputinții de a te mulțămi a terii tale căzute în nenorocire. Oricît drept ai avea, nu se cuvine să-ți apuci de gît maica țară şi să-i porunceşti a-ți da ceea ce are în inima ei pentru tine, dar n-o îngăduie vremurile. Ci eroic este să rabzi, cu gîndul la ajutorul pe care i-1 dai astfel. De cîte ori n-^am auzit funcționarul rău plătit care, sfios, mărturisea că se ajută si el cum poate, 'dar împotriva patriei nu înțelege a cîrti ! Ori, în şanțurile umede şi însîngerate ale războiului sau sub biciul străinului, care se poate întoarce dacă ne vom cântări prea mult serviciile, era mai bine ?

Dar eroic, o, cit de eroic ! e părintele care se îngustează pe sine, în anii din tinerețe pe care n-o poate trăi ori în cei gingaşi ai bătnînețelor împovărate de suferinți, pentru a da putință de învățătură copilului pe care atî-tea dovezi împrejur îl fac să fie prevăzut fără recunoş-

țintă. Tata, îndoit sub povara multelor sarcini râu plătite, mama care-şi amică ochii la luminare noaptea (târziu, cei ce veghează la căpătâiele odraslelor pentru a îe scăpa ca prin minune vieața prin nesfirşitul devotament. Ori medicul care ştie că poate muri de boala pe care o caută în coliba unui sărac — cîți nu s-au stins in timpul războiului ! — femeia tînără care păzeşte soonnul bolnavului necunoscut, la patul căruia o cheamă o datorie, îndeplinită uneori cu sfințenia celor mai adevărate din mucenice. Ca să nu ne ridicăm pînă la descoperitorul care ştie că va cădea în clipa însăşi cînd va fi smuls zeilor taina.

Eroismul nu e în împrejurări ; în noi îl avem. Şi să nu alegem pe aceia cărora ni se cere a-1 închina.

Neamul Românesc, 8 iunie 1935.

AMINTIREA LUI DIMITRIE CANTEMIR

Acum două săptămâni oasele, aduse de departe, ale lui Di m i trie Vodă Cantemir au fost aşezate în biserica lui Vasiile Luipu, închinată celor Trei Ierarhi, Trei-Sfeti-teîe din Iaşi[1].

Ceea ce deosebeşte pe vechiul Domn moldovean, mulți ani trist pribeag în Husia, deşi a fost acolo cneaz şi senator al (împărăției, favorit si sfetnic ştiințific al lui Petru cel Mare, încunjurat de o familie de oameni inteligenți, în oare şi o fată de o rară distincție, Măria, care era să fie țarină alături de Petru, si însurat, după moartea soției dinții, Cantaeuzina Smaranda, fata lui Şerban Vodă, cu o tînăra prințesă rusă, crescută în Suedia[2], este, în zile, de tinerețe petrecută în Moldova si la Constantinopol, în zile de maturitate din acest exil, în zile bune şi în zile rele, o nesfârşita *tinereță de suflet.*

Un suflet omenesc e tînăr atunci cînd lumea, cu frumusețile şi cu tainele ei, cînd oamenii cari-1 încunjoară,. orice sentimente ar avea față de dinsul, cînd el însuşi, cu tot ce cuprinde si cu tot ce ascunde, îi sînt un obiect de necontenită curiozitate, de neastîmpărata dorință de a şti.

Sînt curiozități de acestea *reci.* Le au mulți învățați, dar nu din cei mai mari, adecă din aceia cari, în acelaşi timp, au văzut locurile de foarte sus şi au pătruns fo'arte-adînc în lăuntrul lor, aşa cum ochiul păsării ridicate mai în înaltul cerului vede mai desluşit pînă în fundul valu-riîor, descoperindiu-şi prada. Dar adevărata si cea mai nobilă curiozitate e aceea care se uneşte cu o caldă iubire pentru scopul cercetărilor întreprinse.

Aşa a fost setea de ştiință, revărsată asupra atîtor tărîmuri, a lui Diinitrie Oantemir, cel care a murit la

cinicizeci de ani ou aceiaşi ochi lacomi de a pătrunde tot ce se găsea în raza lor *de* privire şi gata de a pune în cărți noi tot alte gînduri. El a fost, în această nesfîrsită tinereță a lui, desigur uin *entuziast,* în cel rnai curat înțeles al cuvîntului.

Nu i-a plăcut mimai de ce vădesc si descopăr cărțile, în multe limbi, pe care le-a răscolit cu degetele nerăbdătoare ale frumoasei mâni de stăpînire. Ci asupra fiin-ții omeneşti înseşi s-a întins această patimă nebiruită de care s-a zbuciumat din anii celor dinții încercări pînă în clipa cînd moartea singură 1-a împiedecat de a merge rnai departe.

Cuvintele cu care se îndreaptă flăcăul domnesc către „dulcele" său frate, trimis de tatăl, care nu putea îface altfel, ca ostatec la Constan tino pol, înehinindu-i o carte de cugetări asupra vieții umane si asupra naturii, oare arată mai mult cetire decât cunoaştere a locurilor, *Diva-rul*[3]*,* în care înțeleptul

sfidează „lumea" cu toate farmecele si ispitele ei, oprindu-se cu acea melancolie care întovărăşeşte aiftt de adesea cele dintîi gîndiri asupra condițiilor de mărgenire a existenței noastre, arată o aplecare către înduioşate iubiri.

Daca apoi la Constan țin opol, unde a trebuit să ia, ca garant pemtru domnia bătrânului tată, locul acestui irate, el a fost «primit bine pretutindeni, la turci, ca si în cercurile creştine, ale grecilor, ale levantinilor, ale frîn-cilor de la ambasade, unde tînărul prinț ajunsese a fi aşa de prețuit, aceasta se diatoreşte aceluiaşi suflet deschis, căutînd prietenie si oferind în chipul cel mai larg tot ce era în putința unui tânăr fiu de Domn.

Se interesa de orice si avea ceva să întrebe la oricine dintre cei vii, în acelaşi timp cînd cei morți îi spuneau prin cărțile care nu mor taina gîndului lor. Nu se gîndea atunci să scrie el însuşi, deşi dovedise prin lucrări de început că e în stare să le facă, îndrăznind chiar, lucru (neobişnuit pînă la dânsul si iarăşi neobişnuit pe urmă, să le dea în tipar, atunci cînd numai cărțile de slujbă bisericească şi de teologie se învredniceau de această onoare. N-<are deloc aerul unui savant veştejit din pragul însuşi al vieții publice acel frumos tînăr cu profilul curat, cu ibuzele subțiri umbrite de o fină mu-

stată, cu pariul lung, sau mai curând peruca de modă apuseană, cu buclele căzând pe umeri, pe care-1 înfățişează portretul lui, de un necunoscut pictor apusean. Jucăria cu prefacerea in dobitoace si păsări ale fabulei a cunoscuților, prieteni şi duşmani, din jurul său, în *Istoria ierogltfică*[4] arată că-i plăcea pe vremea aiceea a băs-mui asupra istoriei, în care era însuşi atât de intim amestecat, s vremii sale.

Pare că la data oînd i s-a zugrăvit fața limpede pe care nu scriseseră încă ninii'c grijile, temerile si durerile, el nu trecuse printr-o încercare de numai cîteva luni a domniei, neprimite de turci, cari-1 chemară la dînşii şi-1 reținură. Dar felul oum a voit el Doimnia nu e desigur obişnuit, şi el arată aceleaşi nevoi sufleteşti, atât de distinse

Se fălceau pe atunci stăpânitori, cu putere împărătească, ai țărilor noastre prin alegerea turcilor, în mîna cărora de fapt stăteam. Prieteni bine hrăniți la Constan-tinopol, din lumea puternicilor în jurul Sultanului, hotărau, si buna lor dispoziție trebuia necontenit întreținută cu daruri. Un Domn român de pe la 1700 era un om cu somnul uşor si adesea tulburat. Şi el simțea cum £1 apasă pe grumaz o putere care-şi făcea câteodată un joc de a-1 frânge.

Aşa nu voia să fie tînănul voievod Dumitraşou, urmaş al tatălui trecut prin multe silinți şi încercări pină să i se cînte în Biserica Domnească din Iaşi

rugăciunile împărăteşti de înscăunare. El voia să fie ales, aclamat, purtat pe scut de țara lui. Şi în această țară nu de orice fel de oameni, ci de tineri ca dînsul si de ostaşi, în strigătele acestora a fost el înălțat la Scaunul Moldovei.

Aşa se făcuse raai de curînd şi în cealaltă țară, la Munteni, cu Constantin Brâncoveanu, dar şi acolo tot o minte mare, un suflet mîndru e acela care n-a vrut să se întrebuințeze obişnuita tîrîre spre putere înaintea stă-pînilor dăruiți şi linguşiți. Crescut în străinătate, Constantin Stolnicul Cantacuzino a pus la cale ridicarea după cele mai vechi şi mai bune datini a bogatului şi blândului său nepot. Era deci şi la unii şi la ceilalți dintre românii liberi aceeaşi tendința spre înnoire, potrivit cu un trecut a cărui poveste de lupte şi biruinți, şi contra itur-

-y-

cilor, se scria pe vremea aceea cu pasiune. Din splendoarea acelor vechi timpuri cădeau asupra unui prezent dezarmat lumini care făceau să se vadă drepte şi largi drumuri spre viitor.

Că nu 1-au vrut stăpânii de altă lege a trebuit să-1 doară adînc pe tînărul care nu găsea in filozofia lui din cărțile de învățătură mîngîiere pentru toate decepțiile. Trăind de acum în mijlocul lor, văzîmdu-le conrupția, lipsa de curaj si de mîndrie, semnele unei răpezi decăderi pe care o credea că urmează pînă la capăt, el se întări si mai mult în gmdiil că altceva trebuie, şi mai ales în acela că aşa ceva *se poate.* Şerban Cantaouzino, socrul lui, o voise cu imperialii nemți, el se îndreptă, după orientarea firească a țării sale, către imperialii muscali.

A doua domnie a voit-o el, nu pentru dînsa, pentru vanitatea puterii, pentru plăcerea vulgară de a vedea pe oamenii cari-şi închină mîndria spre a-şi satisface interesele şi cari-si părăsesc crezul spre a fi văzuți cât mai multă vreme sus, în vîrful societății, ci pentru că de pe tronul Moldovei el putea să lucreze la opera de dezrobire ce sta în fundul celor mai dragi speranțe ale sale.

Cronicile vremii si un grec ocrotit la curtea domnilor Moldovei ne arată pe un om oare vădit căuta să-si cîştige prietenii bune pentru un scop mare, pentru una din acele încercări ce hotărăsc asupra unei vieți şi asupra unei țări întregi. Ca

un fiu pentru cei bătrâni, ca un frate pentru cei de o seamă cu dânsul, ca un părinte pentru tineri. Iubirea lui se îndreaptă mai ales către acest tineret, care el însuşi, si de mult, alergând sub toate steagurile de luptă, se cere la lucruri noi si rîvneşte necontenit la isprăvi extraordinare, la mari vitejii, la lovituri de aventură. Ei vor fi doar tovarăşii lui la ceasul, pe care-1 aşteaptă cu nerăbdare, când furtuna se va dez-Janțui la Nistru şi va rupe copacul cu miedul putred al puterii otomane, aducrnd Moldovei liberarea.

Moldovei şi întregului popor românesc. Pentru că din izvoare pe care le-a cetit pe vremuri — si la care se va întoarce cind se va zdrobi scunta carieră domnească" —[1]

el ştie, ca şi mai bătrînul sau contemporan Constantin Stolnicul Cantacuzino, că este un singur neam românesc, înfipt aici din vremile Romei şi care nu se poate smulge niciodată de unde-i sînt rădăcinile.

Ziua cea de mult dorită vine. înaintea celui care aştepta legiunile noului Constantin cel Mare mergkid să-si ia în stăpînire cuvenitul Țarigrad, răsare o oaste mare, dar neorinduită, fără nici o chezăşie de victorie, şi mai alee un şef împărătesc care strigă, petrece şi bea, [...] care-1 saltă prin aer pe dînsul, aşa cum sălta prin nepre-vederea lui soarta întregii creştinătăți răsăritene.

Dimitrie Cantemîr, cel crescut între cărți înțelepte şi oameni cuminți, va fi putut înțelege încă oîin acea clipă cum se vor isprăvi lucrurile aşa de fără socoteală chibzuite. El n-a spus niciodată ce a simțit atunci cînd aceasta prevestire s-a adeverit şi toată această armată izbăvitoare, răscumpărîndiu-se de robie, a trebuit să fie trimeasă acasă ca nişte învinşi si nişte iertați din mila unui mare vizir raiai iute, deci, mai norocos la faptă.

Intre cei ascunşi de urgia turcească biruitoare este şi el, care se visase liberator şi organizator de țară, întemeietor de dinastie. Va merge cu țarul, cu ,.sudarul" *, cum îi zicea unul din boierii întovărăşiți cu dînsul, loan Neoulce, în locuri necunoscute, unde era să-si ducă ra-anăşița, puțină, a anilor vieții sale zbuciumate.

Ce va face acolo, aceasta e teribila întrebare ce i se punea celui de aşa de sus prăbuşit ca să nu se mai ridice niciodată pe vîrful de unde crezuse că descoperă un aşa de mîndru viitor pentru sine şi pentru ai săi.

A crezut el în adevăr ca va veni şi un ceas de răsplătire şi ca mîna aprigă a țarului moscovit îl va duce din nou spre scaunul părintesc în patria dorită ? E greu de admis. Omul avea privirea agera şi de la început va fi văzut cîtă şubrezenie e în această împărăție nemăr-genită [...]

Atunci, osîndit pe viață la ospitalitatea urmii neam care abia se deştepta la cultura înaltă de care aşa de larg se împărtăşise neobişnuitul oaspete, *el trăi In trecut.*

[1] *Gosudarul,* **împăratul, (im.)**

E multă mîngîlere în străbaterea veacurilor, care arată adesea ce zadarnice sînt toate nedreptățile şi ce osîndite la iin rău sfîrsit toate tiraniile. Nu se vede aceasta, numai doar oînd privirea nu poate îmbrățişa destul. Fiindcă numai ce e drept si omenesc e în adevăr solid.

Se smulse deci de la ce avea înaintea ochilor : o casă de piatră la Moscova, adăposturi uşoare la moşii, *podani,* supuşi de alt neam, a cărui limba o deprinsese, de altfel, răpede, un grup de boieri încredințați lui, cum o pretin-sese de la început, ca unui Domn, ou dreptul de a judeca şi de a pedepsi, apoi o casă văduvită, un secretar si preceptor grec pentru copiii desțerați, noua căsătorie avînd sa-i aducă mai tîrzki numai, puțină bucurie tinerească. Ce altă viață atunci cînd îi flutura pe umeri, nu peruca pudrată, ci chioa moldovenească si o mustață dîrză-i înflorea pe buzele acum rase, după moda Apusului, impusă de țarul Petru !

înfățisînd trecutul, — singurul dintre Domni care a facu't-o, — el se putea opri asupra lui, care avea destule de povestit si de îndreptățit, mai ales pentru momentul supremei tragedii. Dar se mulțămi sa-si arate întâia ti-nereță lîngă tatăl a cărui memorie voia s-o păstreze. Nimic din strigătele zguduitoare ale lui Minai Viteazul spunînd împănatului din Apus şi lumii întregi ce voise, ce făcuse, ce isprăvise. Ci, liniştit, ca un. glas fără trup, el începu să desfăşoare drama cea mare a poporului său. Nu vi se pare ciudat că, precum înainte de suprema noastră sforțare spre unitatea națională a răsărit din mormântul său. de la Argeş Basarab întemeietorul, din. grop-nița de la Moscova, unde s-a coborît încă tînăr, hi se întoarce Cantemir glorificatorul, în zilele când această unitate îndeplinită e în sarcina cumințeniei noastre ?

Neamul Românesc, 3 iulie 1935.

TEATRE DE VARĂ

Teatrele noastre au desigur şi o altă misiune decît aceea de a distra lumea cu ceea ce lumiea cere[4]. Totdeauna, din vremea cînd la greci reprezentațiile scenice aveau drept scop să întregească o sărbătoare, sa facă' o şcoală tineretului, să împrospăteze cunostințile oamenilor m a buri, să răspîndească un adevărat învațămînt cetățenesc, pe care noi 1-a.m numi azi ,,național" şi „patriotic" şi să creeze o stare de spirit comună în jurul marilor întrebări ale timpului, o menire mai înaltă a fost rezervată teatrului. El a ajutat, dacă nu la romani, cari nu înțelegeau astfel de spectacole, dar, mai tîrziu, la educația mulțimii în evul mediu, la întărirea sentimentului religios, punând ceea ce era sfînt, dar aşa de depărtat, în atingere de~a dreptul cu societatea, iar, în vremea monarhiei absolute, Ia răspîndirea unui ales simț de bună cuviință, — teatrul englez din vremea lui Shakespeare mergînd chiar mult mai sus, dînd întreaga istorie antică si a nației înseşi, precum si lămurirea atîtor mari întrebări ou privire la înțelesul lumii si la rostul vieții omeneşti. Revoluția franceză a fost apoi pregătită prin asalturile îndrăznețe ale corosivului Beaumarchais ; spiritul poporului italian a fost format de tragediile lui Alfieri ; în epoca romantismului cauzele cele mai nobile au fost servite de un strălucitor repertoriu la care au contribuit si poeți din cei mai mari ai timpului. Un Alexandre Dumas-fiul a tratat pe scenă şi cele mai grele probleme sociale.

Pentru a îndeplini rosturi aşa de frumoase nu e nevoie de cataligele unei solemnități găunoase. Sub o înfățişare familiară, întrebuințînd graiul de toate zilele, punând pe scîndairi oameni ca aceea, simpatici sau antipa-

tici, de cari sîntem zilnic încunjurați, neavînd pretenția declarată de ,,a îndrepta moravurile", îngăduindu-şi chiar glumele de care se rîde mai tare, din toată inima, teatrul poate sa servească la ridicarea nivelului intelectual si moral al unei societăți. Lecția cea mai bună o primeşti atunci cînd nimic din tonul învățătorului care zîmbeste necontenit către tine nu te umileşte şi nu-ți aduce o jignire. Cu lucruri uşoare se ating atît de adeseori rezultatele cele mai mari si ce nu poate produce o predică, de a carii seacă trufie te dezgusti îndată, se poate căpăta prin sugestia de o elegantă discreție.

Sînt, de mult, teatre ale statului, ținute diin banii contribuabililor, cari au dreptul să privească de aproape la întrebuințarea lor. Nu odată, şi in scrisul meu, dar şi în Parlament, unde n-am fost singurul să atrag atenția asupra unor anumite rătăciri care se pot îngădui aiurea, dar nu se pot ierta acolo, am observat greşeala ce se face cînd se cintăreşte rețeta, chiar pentru o piesă de nimica sau rea, în loc să se ție seamă în rîndul întîi de valoarea piesei a carii ascultare, în lipsa clienților platnici, cari nu sînt nici oamenii cei mai luminați,

nici cei -cu gustul mai dezvoltat, nici aceia la cari, pentru meritele lor. avem datoria să ne gîndim mai mult, trebuie să se aducă funcționari, militari, studenți, şcolari din anii mai înaintați.

O anume categorie de piese îşi poate găsi cu greu locul acolo tinde e de nevoie să se înfățişeze orice a ajuns clasic într-o întreagă literatură dramatică, ori făgăduielile unei strălucite cariere de autor dramatic, ori învierile cele mai educative ale trecutului unei țări. Şi totuşi mai trebuie ceva pe alături, care să nu ceară atîta atenție şi să nu aducă aceeaşi zguduire sufletească.

Acest ceva e dorit mai mult de popoare vesele pînă la o uşurătate care nu e totdeauna condamnabilă, cum e al nostra. Ne place a face haz şi de lucruri la care ținem şi de persoane pentru cari în fond avem stimă si respect. Nația chiuiturilor de la hora si a proverbelor usturătoare nu poate încremeni în solemnitatea pe care si-o doresc altele cu un alt singe, trăind sub alt cer, in lumina altui spare. Fără a cădea în adesea josnicele zeflemele, de obîrşie orientală, ale Bucureştilor, gluma e

bine venită Ia noi, cum era şi în Atena epocii la Perdele, când admiratorii artei sacre a lui Phidias şi ascultătorii convorbirilor filozofice ale lui Socrate si Platon erau bucuroşi să-şi săreze inima, împovărată de multe griji politice, la ascultarea țîşnirilor nestăpînite ale unui Aristofan.

Şi este o parte din an în care asemenea spectacole sini; mai ales dorite. Intr-o climă schimbătoare şi uneori grozav de aspră, lumea a muncit un an întreg. S-a ajuns la doritele vacanțe, cînd cei mai mulți fug de seriozitatea meşteşugului pe cai*e 1-au practicat si-1 vor practica, dorind să-si uite de zilnicele împovărări, în lunile calde fiecăruia îi place să zburde puțin pe alături de îndatoririle la care fireşte că va trebui să revie.

Să se adauge pe lîngă aceasta o veche pasiune a nației noastre, şi una din cele mai frumoase. Azi Capitala României se preface în alei de elefanți de piatră înhămați cu ourele, care reprezintă cea mai nouă arhitectură, aceea asupra crezului masiv si simplist al căreia jură tot tineretul de arhitecți. Zid de zid, terasă de terasă, blocuri care se unesc pentru a face strada-bloc. E cenuşiu si trist, mai ales însă grozav de monoton, în ciuda cîtorva încercări de a varia măcar prin coloare *.

Odată cu vechea casă gospodărească. zunbind de după stîlpi cu florile de la fereşti, se duce şi un alt element de voioşie tradițională : grădina.

Odată, cu pomii ei bătrâni din care răsuna în mar-gene de oraş glas de privighetori singuratece, cu straturile ei de flori, cu dobitoacele şi păsările curții, şi-o avea oricare, si mahalagiul cel sărac. Dar azi metrul pătrat a ajuns scump şi pe acolo. Grădina se parcelează şi se vinde ; pămîntul geme sub monştrii de beton armat. Dar în fundul sufletului stăruie vechea patimă, trecută din generație în generație, pentru grădină.

Unii îşi fac chioşcurile pentru cina de seară între două streşini, aşa de aproape de vecini încât unul aude ce se vorbeşte la masa celuilalt. Alţii nu se pot mîngîia măcar cu aceste seri la lumina becului electric sau a în-

* Şi aici se manifestă aversiunea lui N. *larga* pentru formele de viaţă modernă (n. ed.)

tîrziatei lămpi cu petrol. Ei aleargă fireşte unde foşnesc cele cîteva crăci sărace ale câtorva copaci si unde se aude un sunet de arcuş, teribil pentru cine lucrează alături, dar aşa de atrăgător si pentru cine-şi are acasă un radio de contrabandă.

Ce erau odată teatrele noastre de vară prin grădini ! Cele din Bucureşti, ca Raşca, erau vestite. Intrigile de dragoste ale surorii cocoanei Vetei cu cîte un. „coate goale" şi „mațe fripte" se ânfiripau acolo[2]. Cine nu alerga să asculte canțonete sau să rîdă la cîteva scene mai mult sau mai puțin de actualitate, precedînd mar&a popularitate, din care se mai menține ceva, a celebrului „Cărăbuş" ! La 1877 se putea vedea în aceste locuri de întîlnire a oamenilor de toate clasele si ale atâtor femei frumoase şi vesele pînă si bătrînul cancelar al împărăției ruseşti, Gorceacov, care găsise idealul oelor peste şaptezeci de ani ai săi într-una din cele mai ochioase cântărețe sub cerul liber.

Iar în provincie, unde nu era teatrul închis, teatrul permanent, acolo alerga toată lumea, capabilă, de altfel, să-şi găsească plăcerea si într-o grădină minusculă, ou muzică şi bufet, ca pentru mine neuitatul petec de felinare mai mult decît de copaci de la Ca/e *Frangais* din Botoşani. Tot acolo în grădina Vîrnav am ascultat o singură dată pe Millo însuşi înveşmîntat în pitorestele zdrențe ale „Babei Hîrca". La Iaşi grădinile erau luate cu asalt, familiile pornind integral, pînă la copiii nevrîs-nici, pe cari-i atrăgea mai ales porția de înghețată.

Azi vilegiatura goleşte oraşele, care sărăcesc d« pe urma ei. în locurile unde se adună atîția, de multe ori ca să regrete a doua zi că şi-au părăsit casa, cu obiceiurile ei comode şi plăcute, berăria, cafeneaua, bodega au înlocuit grădina Spectacolele nu mai sînt aşa de necesare cînd trîmbițele de la radio umplu şi urechile care n-nau dorința de a se lumina şi măguli de muzică astfel.

Totuşi grădina izbuteşte a se păstra.

Ba cere pentru cadrul ei un anume teatru, cum îngăduie numai o anume producție muzicală. Orice e peste măsură de serios nu se potriveşte, şi orice e trivial, grosolan, gidilător de simțuri sună fals sub cerul cu stelele toate, ori în poleiala de argint a lunii între copacii

care-şi mişcă alintător ramurile. Aici trebuie ceva sprinten si ceva sănătos.

Să nu se mire deci nimeni că Liga Culturală si-a făcut şi ea teatrul ei de vară, pe care, -de altfel, voim să-1 continuăm, acoperiindu-1 şi încălzindu-1, si în lunile de iarnă, teatrul de douăzeci de lei biletul, pe care să-1 poată lua oricine, la vremuri ca acestea nu e sarcina morală cît de mică pe care să nu fie datoare a o lua asupra-şi cea mai glorioasă societate.

Neamul Românesc, 28 iulie 1935

CE TREBUIE SĂ TIPĂRIM

Activitatea editurilor româneşti de la o bucată de vreme impune prin număr, dar sperie puțintel si deconcertează.

Precum de la marile, prea marile planuri ale „Culturii Naționale"[J], care dădea două sute de pagini, de altfel erudite, despre Aristofan — cine însă le-o fi cetit ? — si anunța — rai se pare chiar că s-a ținut de cu-vînt — că va pune la îndemîna românilor o traducere a „Politicii" lui Aristotel, ceea ce ar fi putut orienta în luptele pentru putere, tot aşa de la truda, plătită cu mult bănet, a altor întreprinderi vor rezulta, pe lîngă atâtea cărți cetite, în ediții uneori modern elegante, si mo-rmane do maculatură oare, îndată ce se ceteşte pagina în care se află „porcăria" pentru care se cumpără, se si aruncă la o parte, pe lîngă alte surori^cărți pe care lumea le ignorează cu desăvîrşire.

E desigur regretabil când scrisul unui popor, ajungînd la oarecare siguranță şi bogăție, nu găseşte cine să-1 tipărească. Au fost epoci în dezvoltarea sufletului românesc în care gînduri mari nu s-au putut răspîndi pentru că nu s-a găsit nimeni să cheltuiască pentru tipar şi în care, pentru aceeaşi osîndă de a răminea în manuscript si pînă astăzi, lecții folositoare de bună limbă românească nu s-au putut îndrepta către cei cari, prinşi de falsele mode, greşeau în alcătuirea formei Pe urmă, cum alte cuvinte au răsărit şi stilul a căpătat un alt avînt si o altă mlădiere, generațiile următoare, ou multe tipografii, nu s-au gîndit să scoată la iveală manuscriptele uitate.

Pe vremuri mai era un frîu care împiedeca publicarea celor mai multe din lucrările rămase în manuscript.

Era prejudecata că de tipar sînt vrednice numai cărțile care cuprind Cuvîntul Domnului, care servesc pentru tălmăcirea lui sau care arată vieața demnă de a ii imitată a celor cari au trăit după cele mai curate si mai nobile învățături creştineşti. Nici Istoria împăraților, priveliştea marilor schimbări în omenire nu se primea să treacă sub apăsarea tiparului. A fost o mare înnoire canid, sub Vodă Brâncoveanu, om în stare să înțeleagă multe lucruri noi, tiparnița domnească a dat pentru tineretul doritor de isprăvi neobişnuite povestea minunată a isprăvilor lui Alexandru Machedon[2], romanul celor mai neînchipuite minuni si. încă, învățatul şi cumintele unchi al lui Vodă, Constantin Stolnicul Cantacuzino, s-a ridicat ca să spuie că acestea nu sînt lucruri adevărate ci numai icoane zadarnice de închipuire nestăpânită. Şi încă o excepție, oare trebuie privită ca o revoluție în deplinul înțeles al cuvîntului : Dimitrie Cantcmir a pus să *se* lucreze în tipografia curții, supt tatăl aşa de bucuros de ce a puiuț face neobişnuitul fiu, filozofia, cu tîlc adânc, din „Gâlceava înțeleptului cu lumea" [3].

Rareori în epoca fanariotă, tot mai ieşită de supt stă-pînirea exclusivă a bisericii, se publica vreo traducere după franțuzeşte a unei narațiuni de caracter romantic. Dacă povestirea de imaginație, poezia, originală sau traducere, s-a învrednicit de onorurile zățuirii, aceasta se datoreşte unor posibilități si influențe apusene. Tipografiile ardelene căutau să cîştige în tot felul pe români, şi pe cei de la noi. Şi istoria universală a intrat în cercul lor de interes, dar mai ales cărți de învățătură practică, mergînd de la creşterea pomilor la deslușirea rosturilor trupului omenesc. Fanatica iubire a ardelenilor pentru Roma străbună, ca si dorința lor de a li se lăimuri trecutul bisericesc a dus la alte publicații. Şi, în sfîr-sît, tipografia, doritoare de clienți, a Universității din Buda, înzestrată cu caractere şi pentru greci şi pentru sîrbi si pentru români, a ispitit şi înainte de harnicul editor, pe nemțeşte *jerlegăr,* Zaharia Carcalechi[4], un aşa de priceput negustor, pe boierii autori de cărți, de la moldoveanul Beldiman la munteanul Dinieu Golescu, intitulat, pentru ocazie, ardeleneşte, Constantin Radovici de Goleşti, să trimită cuprinsul saltarelor de lucrări as-

ounse pentru ca ele să vadă, în foarte frumos tipar, lumina zilei. Şi tot felul de enciclopedii umblau prin mintea aceluia care se întâlneşte şi la începuturile ziaristicei româneşti în Capitala munteană.

Imitînd pe tipograful de la Ruda. fruntaşi intelectuali ai țărilor româneşti libere, Asachi şi Eliad, Interne-iară stabilimente tipografice din care ieşi, pentru

o generație literară şi intelectuală nouă, o literatură de poezie, în versuri şi în proză Iar Mihail Kogălniceanu duse mai departe alegerea lucrurilor de tipărit — si prin Calendarele sale, aşa de apusene ca factură, aşa de româneşti ca înțelegere pentru nevoile sufleteşti ale neamului. Chiar un librar, Gheorghe loanid din Bucureşti, care a patronat traducerea în româneşte a romanelor franceze din epoca Iul Alexandre Dumas şi George Sand, poate fi însemnat între acei întreprinzători fără a căror cu-rajodsă acțiune multe lucruri nu s-ar fi produs la noi, măcar aşa de răpede, într-un moment de prefacere a noțiunilor si de schimbare a direcțiilor. Se va ajunge astfel la acel străin, curînd încetățenit si ca iubire pentru noi, care, bine sfătuit poate de un Odobescu, a avut fericitul gind de a strînge paginile răzlețe ale celor ce puteau fi considerați ca nişte clasici români pentru a da o frumoasă colecție, si legată, împodobită cu portrete, prin care oamenii de pe la 1880 s-au străduit să avem şi noi o literatură, clară, veselă, plină de coloare, cum e si firea acestui neam. E vorba de L V Socecu [5].

Nu mai vorbesc de editura oficială a cărților de scoală, începută la munteni de Ştirbei-Vodă şi care a mers pînă la capodopera tipografică pentru un fond de mare ştiință, care e dicționarul latin, rămas neisprăvit; al lui Nicolae sau, în călugărie, Nifon Bălăşescu.

La toți, li se cmine o adîncă nepieritoare recunoştință.

Ceea ce au făcut aceste patriotice spirite clare poate să fie o îndreptare în pădurea din ce în ce mai deasă şi mai confuză a literaturii româneşti tipărite astăzi, din care nu lipsesc, ca pe terenurile rău îngrijite sau lăsate în paragină, nici copaci aşa de rău mirositori ca oțetarii sălbateci.

Avem. de tipărit două feluri ide cărți.

Unele trebuie să reprezinte putința de inițiere *a* pu-Micului românesc, încă adînc neştiutor sau deprins a ceti numai traduceri în limba franceză sau in cea germană a capodoperelor scrisului antic, în comorile acestuia. Ceea ce s-a făcut, întîmplător si pe sărite, în publicații care nu se mai pot găsi adesea, pentru Homcr, pentru tragicii greci, pen'tru Herodot, pentru Plutarh, pentru Virgil şi Horațiu. pentru istoricii latini, a căror versiune a cer.ut-o si editat-o Academia Română, acum peste o jumătate de veac, ceea ce a mai adaos, — lucrări grăbite, — Casa Şcoalelor, trebuie clasat, corectat si reeditat. Şi tot aşa pentru aceea ce de aproape un veac s-a dat în româneşte din marile literaturi moderne, mergind pînă în zilele noastre, cind putem face pentru moderni ce s-a făcut la Paris pentru scriitorii francezi, dar nu numai francezi, în Antologii şi Crestomații aşa de bine făouie.

în al doilea rînd, scrisul românesc se cere revizuit pentru o republicare. Tot,

pînă în numere de gazete, în fascicule de reviste, în manuscrise. Sînt lucruri de lăsat la o parte, sînt altele de chemat la o vieață nouă. Fără înfățişare de filologie sau de istorie literară, ci simplu, atrăgător, prietenos. Nu e neapărat să se puie în litere groase pe titlu profesoraşul care înțelege a ținea în circă un scriitor atît de mult superior lui însuşi

în sfârşit, pentru contemporani, cea mai perfectă mă-sutră. Nu descoperiri pripite. ci recunoaşteri meritate. Un iell de pagini alese pe fiecare an, iar nu nesfirsite roonane de băieți încrezuți. Fiinldlcă nimic nu omoară mai sigur un talent decît înfățişarea lăbărțată a primelor stângăcii.

Aş dori ca aceste sfaturi ale uryui om de experiență sa nu se fi risipit în vint.

Neamul Românesc, 21 august 1935.

IGNORAREA OMULUI ÎN SOCIETATE

Jjucrurile omeneşti se țin prin oameni, prin oameni de-a dreptul, aşa cum sînt, întregi, cu tot ce se află si se cuprinde într-înşii, iar mi cu forme, care de la o bucată de vreme ajung să înlocuiască pe oameni şi sfîrsesc stricîndu^le valo-area, făcîndu-i şi pe dînsii a crede că nu mai sînt de folos.

Şi totuşi aşa, cu forme, peste oamenii cari sînt, şi împotriva lor, se ține, din nenorocire •—• şi aceasta e una din cauzele pentru care dă mult mai puțin de cum i-ar fi cu putință să dea — societatea aceasta de azi, pornită pe druimuri atît de greşite,

înainte de a' vă arăta cum s-a ajuns la ceea ce putem numi formocrația de astăzi, trebuie sa amintesc pentru ce s-a părăsit umblarea cu oamenii ca să se oprească mai toți, si în toate rosturile, la singura exploatare a formelor goale de înțeles.

A cunoaşte omul, a-1 întrebuința, a te folosi de ce este, de ce, adeseori, se ascunde în el, a-1 ajuta să de-săvîrsească mijloacele lui, a-1 îndemna deci şi, pe de altă parte, a-1 cruța, a-1 face să revie asupra greşelilor lui, a-1 împiedeca de a face altele, a-1 prețui şi a-ți fi milă de el, a-1 iubi, si peste motivele de mînie pe care ți le dă, e un lucru peste măsură de greu. Se cere pentru aceasta inteligență, pătrundere, spirit practic, însuşiri pe care nu le posedă toată lumea. Deşi se poate căpăta o deprindere în acest sens, totuşi mînuitorii de oameni sînt peste măsură de rari, şi darul acesta îl au din

naştere cei puțini cari izbutesc pe deplin într-o aşa de grea meserie. Pe cînd forma, mecanica formă, e la îndemîna oricărui spirit greoi, oricărui orînduitor prin

poruncă şi sila şi, mai ales, oricărui leneş care merge şi cu ochii închişi pe făgaşul care-1 duce de la sine.

Lumea pare mulțumită ou această economie de inteligența, de muncă şi de răbdare pe care o dă cultul şi supremația formelor.

Să le urmărim în cîteva domenii ale vieții pentru a se vedea râul pe care-1 fac şi mai ales binele, aşa de multul bine, pe care-1 împiedecă.

Să începem de la temelia lucrurilor sociale şi morale, de la şcoală.

E ce poate fi mai formalist în această dominație fără margini a formelor, şi mii de oameni, uneori de la ministru chiar şi, trecînd prin toate gradele de învă-lămînt, cu toți revizorii, subrevizorii, inspectorii si directorii lor, stau de pază, nu cumva, prin vreo măsură de inițiativă mai îndrăzneață, să se tulbure sacra cazarmă formalistă care îndobitoceşte generațiile una după alta.

Copilul care ți se aduce dumitale, cel pe care trebuie să-1 înveți ceva şi, pe alături, ba chiar mai ales, să-1 creşti, aduce ou dînsul, nu tabla albă a unui obiect de experiență neînsuflețit, a unui material nesionțitor căruia poți să-i dai orice proporții şi să-i impui orice formă, ci o anume făptură moştenită, poate nu numai de la părinți, ci de la înaintaşi mai depărtați ; el vine cu înrîurirea ce a avut asupra lui creşterea într-un anume mediu si, pe lingă acestea, cu acel dar dumne-zeesc care se vădeşte deodată, fără pregătire şi împotriva tuturor aşteptărilor, în orice ființă omenească noua.

Trebuie ca fiecare exemplar omenesc în vrîsta fragedă să fie cercetat; fiecare suflet omenesc în formațiune se cere înțeles; anume însuşiri din el nici nu apar decât ca semințele primăvara, supt căldura unei adevărate iubiri. Şi nu numai atât: elementele în dezvoltare se cer necontenit urmărite aproape zi de *zi,* căci sînt schimbări minunate, revelații uimitoare care trebuie observate. Şi cu deosebire — cîți se gîndesc la aceasta ? — pentru profesorul sau profesoara de liceu este un mo-

\\\\\\

ment, misterios si greu, plin de surprinderi, bogat în rătăciri, dar rodnic în făgăduieli, cîn'd criza adolescenței schimbă pe tineri cu totul, cînd omul, *adevăratul om* apare şi față de dînsul e necesar, absolut necesar să se întrebuințeze alto metode decît față de copilul, de copila care au fost pînă atunci.

In loc de aceasta ce se face, nu ici si colo, ci de regulă, nu în România care-şi caută, fireşte, încă drumurile în civilizația modernă, ci şl în țările cele mai înaintate, care se mîndresc cu opera lor pedagogică ? Se înscrie de domnul secretar al şcolii primare elevul — ce urît termen de împrumut, care sună fals, în locul acelui, aşa de natural, care e : şcolar ! — elevul lonescu Ion sau eleva Constantinescu Măria, cu numele părintelui alături, fără nimic cu privire la trecutul lor, fără o notă personală înscrisă într-un carnet.

Şi din acel moment i se- pune în mină o carte, la care însoțitorul sau însoțitoarea adaugă aşa de puțin, şi noi din fondul lor propriu, pe care încă din şcoala normală sînt deprinşi să nu-1 consulte, ci din cutare paragraf al tablelor legii pedagogice pe care au dat examenul şi pentru care au primit nota hotărîtoare pentru o întreagă carieră, orice ar fi făcut pe urină. Forma cărții

pentru forma de om. Pentru cunoaşterea acestei forme bucăţica de om e ,.ascultat", ,,scos la lecţie", adus înaintea ,,tabelei''. El capătă o notă, şi nota rea, dintr-un moment de oboseală sau de prefacere trupească, dintr-un moment de lene sufletească a flămîndtiilui, o va purta în spinare. Ea va naşte, după impresia lăsată celui suit pe cate'dră, si alte note rele. ,,Elevul" rău va fi taxat an de an ca rău, si grija va merge către „elevail" bun atunci când tocmai asupra celui socotit rău ar trebui să se cheltuiască sforţările, căci numai anormalul, bolnavul permanent e osîndit să răiniie totdeauna rău.

Aşa merge si bunul şi răul pînă la capătul studiilor, pînă sus de .tot, la universitate, şi de acolo pleacă, du-cîndu-si toafce notele în buzunar, notă din notă, formă din formă, om oa toţi oamenii, adecă fără nici o individualitate, căci tot ce-a adus, tot ce-a putut prinde a fost

înăbuşit şi distrus, pînă la examenul de capacitate, la concursul de medic, la practica de avocat, la numirea, pentru deosebite motive, într-o funcţie administrativă. Pretutindeni cel astfel formalizat în forme aspre, dure şi, de fapt, nule va duce cu dinsul deprinderea, sistemul de a trata şi pe alţii tot aşa.

Profesor, va repeta tipul său pe acelaşi blăstămat lemn al catedrei de com'andă, sus deasupra copiilor între cari ar trebui să fie oricind ca un părinte, mai bun, adesea, decit chiar părintele de acasă, bătut de nevoi si ros de o muncă grea, iar de obicei fără nici o pregătire pentru sublima lui misiune.

Medic, va cunoaşte boala din carte asupra pacientului care trebuie, neapărat, să o aibă în aceeaşi formă pe acelaşi trup. Oare de consultaţie, acasă sau la spital. Reţete. Iar, ce a fost înainte cu bolnavul, ce aduce el din vieaţă, ce poate face pentru îngrijirea lui, ce cuvînt de bunătate şi de milă aşteaptă, o, cit de puţine sânt sufletele mari care se glndesc şi la aşa ceva !

Avocat, va primi procesul care i se oferă şi care remunerează. Aşa de rar va opri o acţiune care sfîsie o familie sau distruge o reputaţie. Magistrat, aici e şi mai grav. îi va veni înainte un om, un biet om, eu interesul lui, cu suferinţa lui, cu povara acuzaţiei pe care o duce. Nu 1-a văzut niciodată, nu ştie nici din ce părinţi e născut, nici ce i-a putut da şi lui societatea, nici în ce împrejurări trăieşte, nici oe alte vieţi necăjite se ţin de a lui care pe atîtea luni, pe atîţia ani, va intra în temniţă pentru că 1-a prins o mînie ori pentru ca. în de-săvîrsită ignoranţă, a intrat în capcana unui paragraf. Cinci minute de interogatoriu şi uşierul îl dă în sama gardianului : ,,justiţia s-a făcut".

Funcţionarul va vedea cu indiferenţă trecind înaintea lui mii de oameni dintre cari nu e urnul care să semene cu celalt. Umanitatea lor nu-1 interesează. Odată noi va da un sfat, nu va cheltui o mîngîiere. li cad in

sarcină niumai printr-o anume lături. Adune o hîrtîe si duc o hîrtie. Ce e înainte, ce e pe unmă, cine să-şi piardă vremea !

91

Şi pînă Ia cele mai înalte trepte, e tot aşa. Tot aşa ş> unde se votează, într-una, paragraf de paragraf, legi pentru o societate de fapt necunoscută, în care nu e unul care față de lege să se prezinte în acelaşi fel, iar ea cade nemiloasă asupra oricui, exact tot aşa.

Cine va crea o adevărată religie nouă a celei mai înalte morale prin aceea că, în orice împrejurări, va îndrăzni să scoată pe om aşa cum este înaintea altui om aşa cum este si el ?

19 decembrie 1935.

„ACADEMIA MIHĂILEANĂ"

Se serbează, întîi înitr-o formă neoficială, centenarul ,,Academiei Mihăilene" [i], al şcolii de înaltă cultură din Iaşi, care e astăzi, nu liceul care a rămas pentru o întîie pregătire, ci însăşi universitatea din vechea capitală a Moldovei.

E locul ca şi de pe această tribună cu vorbitori nevăzuți să se arate, nu care i-a fost alcătuirea si dezvoltarea, căci aceasta aiu făcut-o pe deplin ieşenii ei înşişi, aceea cari sînit moştenitorii ctitorilor de acum un secol — şi au datoria ca, ținîmd seamă de ce a adaus vremea si de ceea ce pretinde ceasufl de astăzi, să se ție strîns de gîndul celor de la început, dînd mai ales, *o şcoală însuflețită* •— ci de chiar sufletul care a mişcat spre întemeierea acestui mijloc de învățătură înaltă.

Sînt scoli care se împrumută în locul chiar unde s-a fixat tipul, n-a fost vorba de o cercetare adîncă a nevoilor societății, ci numai de anumite modele de odinioară sau de anume forme abstracte care ar fi bune oriunde, in orice fel de împrejurări si penfcru orice speță de oameni. Astfel de şcoli pot aduce oarecare foloase, căci nu rămîne sterp cu totul nici un fel de împărtăşire de cunoştinți. Dar nu de la astfel de fundații şcolare în care învățătorii n-au decât să spuie anume cuvinte, cerute de un program neschimbat, să puie anume note — o, drămăîui'rea notelor, spițeria gradațiilor „la studii", domnilor colegi profesori î — şi să facă „mediile" de pe urma cărora să se hotărască la capăt valoarea unui tî-năr şi locul exact care î se cuvine în vieață, nu de la astfel de maşini didactice, de care ți-e groază şi chiar zeci de ani după ce ai ieşit din ele, se ridică o țară si se mântuie un popor. Uşor se fac, uşor se desfac, si, mai

ales, aşa de uşor se servesc cu bieți oameni de duzină,, fără caracter, fără distincție, fără avînt al minții, fără căldură a inimii, dar tari, grozav de tari, fiecare în „specialitatea" lui !

Astfel de şcoli le-am avut — şi continuăm a le păstra şi azi, cu al lor .,corp didactic" şi cu ai lor „elevi" — cîn'd s-a introdus la noi acest euvînt bastard pe oare ți-i silă să-1 rosteşti şi să-1 scrii ? O lege, cea din 1864, alcătuire birocratică rece, seacă şi sterila, le-a constatat, le-a numărat, le-a ierarhizat şi le-a binecuvântat cu aghiazma de cerneală a „onor. 'Ministeriu".

Dacă mi s-ar fi cerut să vorbesc de un astfel de aşe-zămînt, n-aş fi făcut-o cu nici un preț. Din fericire Academia din Iaşi a fost, măcar la originile ei, alt lucru cu totul altul.

Să vedem deci care, şi, dacă n-avem scrisori de profesori, scrisori de şcolari, biografii ale învățătorilor, memorii, ceea ce trebuie pentru ca un subiect să fie în adevăr viu — ce păcat că la moartea oamenilor se golesc saltarele si cuprinsul de răvaşe se împrăştie în vint' — ştim destul despre spiritul timpului şi despre fapta nobilă a unor anume oameni ca să desluşim ceea ce mi se pare că interesează în primul rînd.

Fusese cîndva o Academie domnească, pe care o ridicase un Vasile Lupu, cu dascăli de slavoneşte, potrivit cu ambițiile lui de „împărat ortodox". Ea trecuse la forma grecească de supt Duca-Vodă. Cu alți dascăli străini, ajunsese a se bucura de ocrotirea unui patriarh al Ierusalimului, veşnic în gazda pe la noi, învățatul si istețul Hrisant Nottara, şi de sprijinul material al untti orn de cultură şi largul orizont ale lui Nicolae Mavro-cordat. Şi, într-un moment din veacul al XVIII-lea, cînd „filozofia" stăpînea spiritele, cerând şi un alt fel de şcoală, care s-a întemeiat întîi în Polonia reformistă si, o putem spune cu mîndrie, la noi, în ambele noastre capitale, această Academie de filologie grecească, dând retorica si lustru feciorilor de boieri, s-a schimbat cu totul, punîndu-se în program ştiințile exacte, după care atunci se prăpădea de admirație o lume întreagă, si limbile moderne.

Această nouă Academie s-a închircit însă cu vremea, şi mai cu samă a intrat în ea un suflet care nu era al întemeietorilor. Pornise un încrezut curent de naționalism grecesc țintind la întemeierea unui HOU Bizanț, cu bază clasică, din care, ca „Daci", pregătiți în „Atenele" noastre dunărene, am fi făcut parte si noi.

Se ştie cum acest Bizanț nou s-a scufundat prin căderea în părțile noastre a revoluției greceşti, creîndu-se numai o mică Grecie națională pentru aceia cari

erau greci într-adevăr. Dar noi n-am aşteptat această data de 1821 şi aşezarea Sn locul fanarioților, cari în ultima fază se simțeau în adevăr greci, a domnilor naționali, ca să ne ridicăm împotriva unui învățămînt străin de firea, de interesele şi aspirațiile noastre.

Astfel scoală nouă, care era să duca în Moldova la Academia Mihăileana, nu e un lucru care să ne fi fost dăruit, ci -unid pe care l-am creat noi, prin una din acele țîsniri de voință pe care le au, in momentul cînd ele sînt amenințate, numai popoarele menite sa trăiască.

Dar am fi greşiți noi, cari, amestecînd naționalismul si ideea națională în toate, ajungem a compromite aceste lucruri mari şi sacre, dacă am spune că dintr-un prisos al unei culturi naționale în plină dezvoltare a ieşit cea dinții formă a românizării unui învățămînt mai înalt.

Ka ne-a ieşit, la moldoveni, ca si la frații lor munteni, diintr-o inspirație accidentală, prin oameni excepționali.

Pentru Iaşi, omul a fost Gheorghe Asachi, pe dreptate recunoscut si lăudat, aproape şi înțeles, astăzi, iar inspirația era în zestrea pe care, în Viena cu universitatea vestită, în Italia plină de academii literare şi poetice, iar nu şcolare, o adusese acest om de hotărîre tare şi de nebiruită stăruință.

Ce voia el cînd a pornit lupta cu acel Gob'delas, grec cu studii frumoase şi cunoştinți întinse care, pe urmă, părăsind o situație moldovenească pierdută, a răsărit tocmai la Varşovia pentru ca, întîlnind pe Țarul Alexandru al Rusiei, să publice în franțuzeşte o elegantă Vieața a lui Alexandru cel Mare Macedoneanul ?

Era vorba, desigur, şi de o nevoie a vremii, de care a ținut samă ou deosebire acela care-d corespunde ca în--vățător de româneşte la Bucureşti,

Gheorghe Lazăr, fără ca între dinşii — şi, fără îndoială, e păcat, — să fi fost cea mai mică legătură ; era vorba de nevoia ce ieşea din noile coduri de a avea măsurători de pămînturi români ; de unde cerința unui învățământ de aritmetică şi geometrie în româneşte. Dar era şi înrîurirea asupra lui Asaohi a aceluiaşi spirit de „filozofie", sprijinit pe cultivarea ştiințelor exacte. Căci reformatorul didactic ieşean era un clasic si în domeniul poeziei, primind în Italia o pecete a clasicismului italian pe care, chiar cu cîteva ceva •din romantismul de mai tîrziu, a păstrat-o în toată vieața.

Clasic şi în ce priveşte forma si în ce priveşte observarea si disciplina de sine, pe care le-a ştiut păstra pînă la sfîrsitul unei lungi şi roditoare vieți. Fondul lui național, amestecat, nu i-a putut da acea căldură si acea duioşie din care e alcătuit ce e mai adine si mai esențial în sufletul nostru. Protopopul Lazăr Asachievici, tatăl său, venise din Galiția neamurilor tulburi, deşi se deprinsese apoi aşa de bine cu vieața românească în care se strămutase ; mama lui Gheorghe Asachi, care si-a luat un nume cu finala grecească, era însă fiica protopopului din Herța, moldoveancă adevărată, dar influența asupra fiului, răpede trimis peste graniță pentru învățătură mai înaltă, pare să fi fost nulă.

Astfel şcoala, *şcoala personală, întîmplătoare şi care putea, fi trecătoare,* a lui Asachi a rămas închisă, ca program, în margini foarte înguste şi dintr-însa lipsea, măcar în mare parte, acel suflu puternic de credință care face meritul şcolii bucureştene a lui Lazăr. Aceasta deşi pentru Asachi ideia romană, *luată în Italia în-saşi* si în stare să fie învesmîntată într-o haină strălucită de poezie, era unul din punctele de siguranță nestrămutată a gîndirii sale.

Aşa s-a mers cîțiva ani de zile, cu biruința desăvîr-şită asupra lui Gobdelas, pînă la acel război de la 1828—1829 între ruşi si turci care, fireşte, a adus închiderea ambelor şcoli româneşti. '

Ele au joşi reluate după ideile noi ale Regulamentului Organic, constituție de fapt, pe care au încercat să o compromită oamenii cei tineri de la 1848, dar care e rezultatul, solid si cinstit, al cugetului în dezvoltare al unei întregi generații de luptă pentru o altă vieață națională.

Nu doar că în partea privitoare la şcoli din această mare orînduire politică s-ar cuprinde tendinți naționale ; pentru aceasta Regulamentul, în toate părțile lui, e cu mult prea formalist. Dar cadrele, aşa cum erau, de pură birocrație şcolară, nu opreau pătrunderea unui nou avint. Şi. de altfel, atunci ca şi oricînd, *totul atîrna de la calitatea morală şi ideală a profesorilor.*

Asachi adusese de la început pentru sîmburele lui de şcoală românească torțe modeste din Ardeal şi Bucovina. Ele nu s-au menținut. Veneau însă acuma profesori formați în noul mediu din Principate, desfăcut de fanariotism. Şi veneau şi şcolari crescuți într-o atmosferă de familie corespunzătoare. *Şi nu se poate spune în deajuns cit de mult influențează şcolarul pe învățătorul său*

Pentru a se închega acest învățămînt ou perspective de viitor trebuia însă patronajul unui om cu mintea limpede şi voința tare, al unui om de acțiune şi de creație. Aşa a fost Mihai Sturdza, primul Domn moldovean al Regulamentului Organic. *Şcoala unui singur om a devenit şcoala Domniei, şcoala Țării ŞL a Nației.* Şi un ochi de necurmată şi inteligentă supraveghere s-a oprit continuu asupra ei, într-o vreme cînd pornirile de tinereță ale lui Asachi, rămas fără atingere cu Apusul, nu mai erau elementul de viață al acestei instituții şcolare.

Dar orientările în. acel *timp* se clătinau adesea. Gheorghe Bibescu, vecinul lui Mihai Sturdza, nu s-a gîndit el oare să francizeze o şcoală munteană al carii caracter abia se desemna mai bine ? în Moldova, prin tinerii cari urmaseră la şcolile germane cu Kogălniceanu în frunte, era un contrapond. Dar mai cu osebire, *prin chemarea lui August Treboniu Laurian, spiritul ardelean intransigent puse stăpînire pe Academia Mihăileană.*

Ea era de fapt o Universitate, într-o legătură cu gimnaziul, foarte folositoare, pe care au păstrat-o şi pînă astăzi organizatorii învățămîntului din Statele Unite. Şi această Universitate, fără me'dicină şi teologie, îşi a'dause la litere şi la ştiințe dreptul, iar *învățătura legilor ajunse apoi a* fi *însuflețită de un Simian Bărnutiu, un şi mai dîrz mărturisitor de crez roman în interpretarea arde-leană de la 1848,*

Alte vremi vor face să dispară acest suflet, punînd în loc critică, ştiință pentru ştiință, pregătire practică.

A ne întoarce la începuturile învățămîntului nostru superior e una din marile datorii de astăzi.

25 mai 1936.

DESPRE ORGANIZAREA MUNCII ŞTIINȚIFICE

Niciodată nu s-a vorbit aşa de mult de ştiință ca astăzi ; niciodată n-a fost mai tare credința, care e* în parte greşită, că prin ştiință se poate atinge orice si că. ea însăşi ajunge pentru a face fericirea omenirii, care, *ea?* şi nu

cunoştința a cit mai multe lucruri, oricare ar fi ele si oricum s-ar lega între dînsele, e scopul cel mai firesc si cel mai înalt al silinților noastre.

Cînd se spune astăzi ; „ştiințific", îşi închipuie cinevia că a întrecut orice altă măsură, că mai presus de ce e-vredriic a se numi as-tîel nu se mai află nimic pe lume, iar, dimpotrivă, a spune că nu e „ştiințific" «un lucru înseamnă a-1 coborî cum nu se poate mai jos. Nu mai vorbim de cea mai mare jignire ce se poate face unui scriitor, *.unui* profesor cînd i se spune că e „nestiințiflc".

De fapt, cînd se vorbeşte aşa, nu e ştiința însăşi ce se are în vedere, ci metoda, buna rînduială, logica, legătura lucrurilor între sine, îndreptarea lor către aceeaşi ținta. Deci se laudă această metodă, care e numai călăuza omului de ştiință şi de care spiritele mari, obişnuite a sari peste treptele mijlocii, se pot chiar lipsi, ştiința însăşi rămînînd mai sus cu mult dedt această bună şi folositoare slugă a ei.

Ştiința se serveşte astfel de meto'dă, dar în *dezvoltarea ei., din nenorocire^ nu se observă nici o metodă, si tocmai de aceea, şi cu exemple de la noi,* vreau să vorbesc în acest sfert de ceas.

Orice ştiință are treptele, ierarhiile ei, față de dînsu însăşi, dar sânt şi alte trepte care se hotărăsc prin legăturile ei cu societatea pe care trebuie s-o ajute.

Ştim că sînt şi spirite înalte şi reci, sigure şi aspre, cărora puțin le pasă de ce se întămplă în jurul lor, de

ce pot să găsească acolo pentru dînşii, de ceea ce de la dînşii poate să plece pentru acei mulți cari n-au aceleaşi puteri ale minții sau măcar aceeaşi pregătire si aceeas* experiență. Ei sînt necontenit în urmărirea adevărului întreg şi numai a lui. Partea practică a ştiinței, ştiința aplicată căreia î se datoresc atîtea minuni, nu-i interesează deloc şi ei o lasă spiritelor mai slabe, Ia care e mai uşoară ceea ce s^ar putea numi doar iscodire, şi nu marea (descoperire.

Cine s-ar gîndi să condamne* oameni de aceştia cari uneori sînt, fără să vrea, binefăcătorii unei omeniri pe care nu vreau să o cunoască si cu atât mai puțin să se aplece asupra nevoilor ei multe şi grele ! Dar e de neapărată nevoie ca o altă misiune să şi-o ia cineva asu-pră-sj, şi nimic nu poate fi mai frumos decît să se găsească la acelaşi om de ştiință si urmărirea adevărulu-şi punerea lui în legătură cu ce doreşte lumea dinprejur.

Dar, ținîndu-se cineva numai în domeniul ştiinții teoretice, ea se cuvine a fi cultivată după valoarea ce o are în sine, dar şi după folosul pe care-1 poate aduce adevărul -fecund ce s-a descoperit.

Să încerc a o arăta prin exemple, întîi pentru gradația teoretică însăşi.

Este si în această mai înaltă ştiință ceva care s-ar putea numi diletantism si de care se ştiu feri numai minţile cele mai puternice.

O curiozitate bizară, aproape nesănătoasă uneori, opreşte si pe cei mai mari descoperitori asupra unor subiecte despre care nu se poate spune că n-au dreptul de a ii cercetate, fiindcă orice poate sa ne atragă cu dorința, cu pasiunea de a-1 înțelege, dar nu ele ar trebui să treacă întîi.

în domeniul medicinii, de exemplu, boli grozave chinuiesc si seceră omenirea. Cei mai înzestrați dintre cercetători ar trebui să se îndrepte cu toate sforțările lor către dînsele. Ce mare folos ar ieşi de acolo pentru lungirea vieții şi pentru păstrarea acelei cantități de linişte şi fericire pe care ne-o îngăduie soarta ! Legați unii de alții, aceşti oameni de ştiință, ar trebui sa se străduiască a 'descoperi taina grozavă, a da lupta cu dînsa, a o în-

ving-e. Şi în. cele mai multe cazuri s-ar fi ajuns departe cu această muncă disciplinată a celor mai chemați dintre învățați.

în loc de aceea, prea adeseori comunicațiile ce se fac au în vedere surprize, cazuri accidentale, interesante fără îndoiala, dar fără urmări, fie măcar în sensul unor generalizări fericite. Se adaugă astfel la imensa cunoştință a lucrurilor indiferente sau aproape indiferente, din care se compune acest tezaur al ştiinții cu care adeseori nu se poate cumpăra nimic.

Nu *mă voi* opri asupra atîtor zădărnicii ale unei cugetări filozofice care se încurcă ea însăşi în simple formule de care se ocupă doar specialiştii pentru a opune alte formule, tot aşa de impunătoare şi, cînd te uiți bine, tot aşa de sterpe.

Să ne gmdim însă la ce dă acea ştiință istorică, de care unii sînt aşa de minori, nedîndu^si seama de cită poezie personală trebuie să fie cuprinsă în ea pentru ca să aiibă o adevărată viață, fără care nu mai a\ e m a face deeît cu un repertoriu de fapte, de nume si de date care nu numai că nu folosesc, dar înspăimîntă.

Pentru orice țară şi orice neam sînt anumite mari probleme de care atîrnă dreptul si viitorul lor. Astfel vechimea locuinții neamului în patrie, dovedirea unor însuşiri, mai înalte, rolul pe care-1 joacă în omenirea întreagă.

Dacă oamenii cei mai înzestrați s-ar fi ocupat cu ele, poate ca nu s-ar fi ajuns la o rezolvire întreagă si definitivă, dar lumina ar fi pătruns în mijlocul lor şi atîtea lucruri ascunse ar fi ieşit la iveală. Şi ce înfățişare limpede, dacă nu populară, ar pune la îndemâna oricărui om cult, cu mijloacele necesare ca să poată apăra comunitatea din care face parte !

în loc de aceasta, cercetători în adevăr inteligenți, unii chiar superiori, cu ce nu se ocupă ! Cu biografia amănunțită a unor oameni pe cari dacă ar fi trăit în vremea lor nici nu i-ar fi învrednicit de o privire. Cu desluşirea unor lucruri de o minimă importanță. Cu chestiuni ca aceea, de care se ocupa un Faguet, dacă Sainte-Beuve criticul a iubit pe soția lui Victor Hugo

cu sau fără respect pentru prietenia față de marele poet. Cândva un conferențiar francez la Universitatea din Bucureşti ne dădea să alegem între iubirile lui Lamartme şi muzica sub Carol cel Mare. Aceasta — aici !

Nu, ştiința o cerem şi către nevoile acestei societăți. E vremea ea ea să-si dea samă de aceasta.

23 iunie 1936.

CARACTERISTICA LUI ŞTEFAN CEL MARE

(DIN ISTORIA ROMÂNILOR, voi. IV)

Apoi Ştefan îşi aşternu de moarte şi trecu la cele veşnice în ziua de 2 iulie din acel an 1504, început, spune cronica, prin prevestirea unei grozave ierni, după care veniră „ploi mari si vărsări de ape si potaape".

Pe lespedea frumoasă de la Putna, sie însuşi de mult gătită, urmaşii nu găsiră vremea să umple locurile goale pentru anul, lima şl ziua sfîrşitului.

Fusese înainte de toate un ziditor de țară. Găsise anarhie, cu patimi care răsăreau în fiecare moment şi pe care nici o vărsare de sînge, fie si a celui mai scump, nu le putea potoli, şi lăsa o boierime împăcată cu sine si ascultătoare de Domn, în care cu bunăcuviință tinerii veneau să ia pe urmă locul bătrînilor cari se duceau. Boierimea în care nu mai era vechiul spirit mara-muresan de oameni nestăpîniți, gata de orice încăierare şi uşuratec trecând de la o ascultare la alta, privind, din tată în fiu, țara, nu numai ea o moşie, ci şi ca o pradă. Se crease acum o altă lume, care nu-si mai amintea ne-siguranțele, capriciile, desele răsturnări, fărădelegile nepedepsite şi omoruride în serie de la început. Alexandru cel Bun părea înviat, cu aceeaşi sigură statornicie şi înțelepciune, dar cu un braț mult mai greu, pentru orici-ne-i sta în cale.

N-a venit anume ca să facă războaie. Ele i s-au impus. Numai gata de luptă putea să se facă respectat, si biruința aproape sigură era singura chezăşie față de vecinii lacomi, gata să se arunce la cel dinții semn de slăbiciune. De la

început si-a făcut o oaste şi, după cele mai grele încercări, a înnoit-o.

A fost bun creştin prin faptă în fața cîte unui contemporan ca A'lad Călugărul, care era astfel prin cre-

dința numai. S-a umplut si împodobit Moldova de bisericile pomenirilor de înaintaşi şi amintirilor de propriile biruinți : la mănăstiri, ca Putna, Voronețul, Neamțul, în forma cea nouă, cu mult cea mai larga, adăugîndu-se ctitoriile boierilor, si în oraşe unde din cînd în cînd răsărea Domnul împărțitor de dreptate, deşi hrisoavele se scriau mai mult, după aceea, la Suceava.

Dar nu era de ajuns să fie cineva un bun creştin pentru a fi, cînd el jignea țara, la adăpostul acestui greir buzdugan.

Simțul neamului 1-a avut în suflet si mai ales ființa lui întreagă a trăit an el. Dar față de românii din jos el a avut întâi numai legătură personală ca Vlad Vodă. pentru ca îndată grija-i de căpetenie în aceasta parte, după luarea Chiliei, să fie a gospodarului care nu sufere ca în fata casei sale să fie cine poate să-1 întreacă după aceleaşi cîştiguri.

Dar, adesea biruitor asupra unor domni .,băsărăbesliu sau .,munteni, cari-1 primejduiau prin ei înşişi sau prin legăturile cu turcii, n-a crezut că-*şi mai poate adăugi încă o țară. Aceasta pentru că în socotelile pe care i se sprijinea cugetarea, aceea era altă moşie, şi alții aveau -i asupra ei dreptul.

Față de contemporanii săi din creştinătate, a fost (ne&fîrsit superior, deşi nu s-a făcut înfățişat cu laurii Cesarilor pe frunte ca jumătate-românul Corvin Matias. Avea mult mai multă pricepere decît aces'ta şi nu se lăsa ispitit de măririle care rătăcesc, nici. îmbătat de laudele care se îngrămădesc asupra celor puternici. Cazimir al Poloniei trebuia să-<l dezguste pentru greutatea cu care trecea la faptă, pentru uşurința cu care se lăsa încîntat de formele goale, iar pe urmaşii ikii i-a privit mai mult ca pe nişte copii nebuna teci cari nu ştiau prețui comoara bătrînețelor unui astfel de vecin.

De Ivan Muscalul, care rîvnea norocul, sprijinit pe atâta înțelepciune, al moldoveanului, nu s-a putut apropia ; acela era mai aproape de un Han al Crimeii sau al Volgei decît de un cuviincios Domn român.

Turcii i se iviseră 2n față cu gloria cuceririi recente a cetății împărăteşti de un tînar viteaz ca dânsul, care

nu desprețuia pe creştini şi a căutat legături cu dînşii. Şi-a dat samă că, intrînd în milenara tradiție a Biaan-țukii, Mohamed al ÎI-lea nu înțelegea a se aşeza ca stâ-pînitor <de-a dreptul pe malul stâng al Dunării, unde-i trebuia

numai forma, formalitatea închinării si plata tributului. Acelaşi tribut la nevoie îl arunca şi el în gura lupului.

Dar nu s-ar fi coborît, ca domnii de la munteni, pînă la adfcul călătoriei la împăratul cel nou.

Acesta rămînea pentru el „păgânul" ca si ceilalți ,.împărați'c ai hoardelor tătăreşti din răsărit, de ale căror năvăliri prădalnice a ştiut să se păzească, altfel decît Polonia veşnic năvălită — arsă şi însîngerată

Nu moştenise o luptă pentru cruce şi nici un sentiment de scîrbă față de Necredincioşi. Răpede însă, fără să aibă ca îndemn ura, el a simțit lupta pentru cruce ca o datorie, şi datoria aceasta, în vramile cînd stătea mai bine cu ambițiosul Mohamed, cu molîul Baiezid, n-a părăsit-o niciodată, ca linie hotărâtoare, îndată ce ținta politică se ridica mai sus de nevoile momentului.

Trăia într-o vreme aprigă, în care sîngele omenesc se vărsa larg Nici el n-a fost zgârcit cu acela al duşmanilor, ba chiar de vreo doua ori cu al boierilor săi Dar încrederea lui era sigură şi, de la o vreme, ajutorul părintesc cald.

Dacă prin cavalerism se înțelege bravura de la Nico-pole sau sfidarea sorții de la Vama, el n-a fost, într-o epocă de cavalerism, un cavaler, dar, dacă un cavaler a fost loan Hunyadi, nimeni nu i-a fost mai asemenea dintre urmaşi decît domnul Moldovei, prin buna pregătire, prin curajul de a înfrunta riscul, prin desprețul față de moarte, dar fără nimic din periculoasa pasiune a aventurii

Era mai ales un suflet înfrățit cu al mulțimilor neamului său, în care hotărau marile idei călăuzitoare, care ne-au fost sprijinul de-a lungul veacurilor : moşie, moştenire, dreptate si drept, pentru care era gata să se ia oricînd.

Această însuşire de dreaptă cumpănă I-a cruțat nenorocirile care s-au abătut asupra atîtor cavaleri cari au deservit astfel cauza căreia îi consacraseră vieața lor.

Marea virtute a rasei sale găsise' în el cea mai deplină întrupare. Aceasta îl face mai rege decît regii şi, decât împărații vremii sale, mai împăra't.

Pentru partea cavalerească a ființei sale, pentru care mai ales se prețuiau atunci oamenii, a primit laude mari şi de la Papi si de la scriitori deprinşi a imita frazele marilor romani, cari însă aveau si fapte de aceeaşi valoare, dar pentru partea cealaltă, pentru jertfirea a ceea ce personal i-ar fi adus si o mai mare glorie, numai să nu i se vatăme țara, pentru aceasta bătrânul răzeş supt căciula de ostaş, n-a căpătat decît recunoştința nemuritoare a neamului său care, neputrndu-1 sfinți în biserică, 1-a înălțat cu mult peste ființa omenească în necontenita, spornica poezie a legendei.

5 februarie 1937.

OlM SE CREEAZĂ O STARE DE SPIRIT

Orice se întîmplă în>tr-o societate omenească vine din starea ei de spirit, din felul cum este alcătuirea ei sufletească în acel moment

Dar aici trebuie făcuta o deosebire. Societatea reprezintă un popor sau o tovărăşie de popoare. Astfel ea are ceva sufleteşte permanent, care-i dă caracterul, care-i stabileşte valoarea, care-i face minldria sau o îndreaptă către pieire. Afară de extraordinare sforțări ori de cele mai mari şi mai rare măsuri, acest fond nu poate fi biruit. El e zestrea, el e darul, el e nenorocirea si el e osînda. Acoperit un moment, înşelat sau înspăiniîntat, el îşi revine şi domina şi mai departe, fiindcă el vine din tot ce a suferit si a cîştigat, din tot ce primeşte din mediul ei, din tot ce şi-a agonisit societatea.

Iată, eu cred cu toată puterea că însuşirile de temei ale acestui popor totuşi vor ieşi din nou la iveală, inrpu-nîndu-se spre onoarea lui. Atras în altă parte supt înrâuriri de care, suipt aspectul lor general, mă voi ocupa, el se va întoarce la aceste aşa de mari calități, care sînt : măsura, stăpînirea de sine însuşi, armonia, respectul de sine şi de alții, simțirea aleasă şi cruțarea simțirii altuia, înțelegerea pentru o idee care nu e a sa, bunătatea adâncă si duioşia muiată în lacrimi, conştiința de drept pentru sine şi pentru alții, religia legii şi cultul suprem al datoriei

Dar peste acest fond se aştern stările de spirit trecătoare.

Acestea determină acte pe care oamenii cuminți, aceia cari, avînd atâta experiență a vieții, sîrit în stare să vadă măcar tot atîta şi în viitor, le răsping : ei se înspăimântă de anume fapte care ies din asemenea crize în vieața societății care, fără să-i întrebe pe aceşti oa-

meni prcțiosi, s-a dedat la o anume acțiune, şi atunci poate să se facă o greşeală, o mare greşeală. Greşeală şi în ce priveşte neatingerea țintei runmărite si greşeală şi în ce priveşte pierderea timpului, capital neprețuit pe care nici un neam nu trebuie să-1 risipească, precum, în vieața sa mărgenită, <nu trebuie să-1 risipească nici fiecare om îndeosebi.

Se răspunde la fapte prin fapte si, într-o epoca revoluționară sau măcar cu aplecări revoluționare, la lovituri prin lovituri. Indiferent dacă e vorba de o

lovitură fără forma legii sau de una care îmbracă formele legale, dar în fapt e tot un lucru material şi o pornire violentă, o agresiune.

Pe cînd ceea ce se cerea, ceea ce putea izbuti, ceea ce ar fi adus în adevăr folosul era suprimarea stării de spirit, stîrpirea izvorului de unde au plecat apele năvălitoare, în loc ca înaintea năvălirii lor să se lucreze cu prinderea apei în pumni pentru a o arunca alături sau să se recurgă fie şi la pompele cele mai perfecţionate. Ceea ce se cerea era însă schimbarea păturilor din care gîlgîie apa cea stricătoare, sau întrebuinţarea avîntului lor, captat si canalizat, pentru propriul bine. Căci, mai la urma urmei, orice energie a unei societăţi e o manifestare de vieaţa, si e păcat să ne lipsim de dînsa, în credinţa că societatea cea mai fericită e aceea pe care am făcut-o ca una din acele clase idiotizate ale vechii pedagogii căreia nu i se cerea altceva decît mînile întinse pe bancă, ochii la profesor şi mintea la dracul ca să se poată căpăta prin afîta înţelepciune copilărească nota zece la purtare.

Pentru ca starea de spirit rea — rea prin actele pe care le provoacă şi rea pentru că e împotriva fondului moral permanent al poporului — să fie distrusă sau îndreptată încotro trebuie, pentru ca, în loc de ape revărsate şi distrugătoare în calea lor, să îmbogăţească acelaşi curs larg al naţiei, trebuie să se înţeleagă de unde vine şnoiul nenorocit al crizei naţionale.

El porneşte din multe izvoare torenţiale, care sperie la început prin năvala lor, dar n-mi dăinuirea apelor largi şi sigure care se aduna picătură cu picătură în afundurile pămîntului şi ajung dintr-un pîrău nesigur la

minarea continuă a apelor fericite, răspînditoare de binefaceri în calea lui.

Popoarele împrumută. Succesul le ispiteşte, dar nu-si dau samă de unde vine taina lui. "Cutare naţie s-a refăcut minunat, a săvârşit lucruri care uimesc lumea : rănile i s-au închis, tulburarea s-a liniştit, realizări neobişnuite se ivesc în fiecare zi. Şi atunci o privire răpede crede că a şi descoperit de unde pleacă toate aceste isprăvi : vede o haină, o disciplină ostăşeasca, o organizare, un şef a toate poruncitor, care sfarmă orice voinţă contrară. Hai să facem si noi *l*

Uită-te mai bine şi iscodeşte mai serios ! Vei vedea atunci ceea ce la început nu bănuiai. Ca în adincul sufletului său acel popor avea mijloace moştenite pe care nu le ai, tradiţii care nu se pot trece prin forme de la un neam la altul, energii lăsate de-a lungul veacurilor de oameni şi de lupte.

Pentru a birui imitaţia se poate întrebuinţa un singur lucru : trezirea şi întărirea conştiinţei de osebire, cultul propriei creaţiuni, al istoriei naţionale, al tradiţiei seculare. Observaţi cât de puţin înseamnă astăzi la noi aceste aşa de scumpe elemente ale unei vieţi sănătoase si asigurate. Toţi aceşti maimuţăritori

de lucruri străine, cari vorbesc de naţie şi de patrie, nu cunosc naţia lor şi patria în care s-au născut şi pe care au datoria s-o apere. Literatura, arta vreau sa se rupă din trecut, istoria e o materie din şcoala secundară, ori un număr de examene de trecut, de studenţi bucheri, la un profesor care el însuşi poate fi numai un bucher.

Cînd ne vom da samă cu toţii că una e omul din Berlin sau din Roma şi alta, în tot cursul vremii, omu^ din Bucureşti sau din Iaşi, de la Cluj ori de la Chişinău. atunci se vor decolora toate cămăşile, se vor împrăştia toate trupele de asalt, se vor desface toate defilările si vor cădea toate galoanele unei operete stropite din cînd în cînd si cu sînge frăţesc *.

* Şl de data aceasta N. lorga manifestă în mod deschis o atitudine antifascistă şi antilegionară. „Trupele de asalt" nu erau altceva decât organizaţiile legionare care îşi începuseră atacurile soldate cu asasinarea unor oameni politici cum au fost primul ministru I. G. Duca, chestorul poliţiei din Iaşi,

Dar asemenea stări de **spirit vin dintr-un dezechilibru** moral.

De unde vin ele ? Din nepotrivire între ce poate cineva si ce vrea.

Sint vremi de ambiţii nebune. Se răstoarnă scara normală. In loc să se înceapă cu adunarea modestă a meritelor pentru a rivni pe baza lor conducerea, se cere conducerea fără să fie putinţa sau măcar hotărârea de a îndreptăţi această suire, prin merite.

Intr-o lume aşezată si ademenită, opinia publică sănătoasă întreabă pe oricine vrea să se suie în fruntea altora : ce a făcut, pe cînd, într-o lume zăpăcită şi răsturnată, se admiră, ca la un circ sau la o reprezentaţie de sport cutezător, îndrăzneala cu care se aruncă ambiţiosul către culmile cele mai înalte.

Deci ce trebuie e restabilirea preţului drept : se dă fiecăruia, după sfînta dreptate, ce a dat el însuşi societăţii. Dar aceasta cere înlăturarea oricărei nedreptăţi, oricărei favorizări si oricărei prigoniri în vieaţa publică.

Şi, în sfirsit, fără a ne opri la motive de mai mică însemnătate, stările de spirit trecătoare vin din magia periculoasă a cuvintelor care si-au pierdut înţelesul şi ajung a fi lozinci nelămurite, în care se poate ascunde şi cel mai bolnav misticism.

Aceasta vine însă dintr-o rea literatură curentă, dintr-un scris nedisciiplinat, lipsit de ordine şi de bun simţ.

Restabilirea nu poate veni decît din cultul statornic al literaturii sănătoase. Ea trebuie sa fie un element esenţial al şcolii, o hrană de fiecare zi a societăţii şi o armă de stat.

Astfel, peste însuşirile rele de astăzi, efect firesc al otrăvurilor nemistuite, ne vom întoarce la acel echil-Ibru moral din care vin faptele ce asigură, întăresc şi înalță o societate.

o martie 1957.

Constantin Manciu, iar după 1937, a numeroşi intelectuali democrați, printre **care** Virgil Madgearu, Victor lamandi, Armând Călinescu si a aceluia care s-a identificat cu lupta împotriva fascismului si legionarismuului în țara noastră : Nicolae lorga. (n. **ed)**

„FRUMOSUL" ÎN CONCEPȚIA POPORULUI!

în timpul din. urmă s-a făcut o discuție pasionată, ceea ce scade putința de a se înțelege cineva, mai ales cînd fiecare lucrează cu cuvinte, în loc să se verifice asupra realităților, cu privire la ceea ce este frumos şi la ceea ce este moral în materie de literatură.

Cu ocazia aceasta, s-a căutat în toate cărțile de teorie, j în cercetările făcute de gînditorii din străinătate, suin-du-se cineva pînă la vremea lui Schiller şi, peste Schil-ler, şi mai sus, pînă Ia Platon, pe care numai cine îl / ceteşte în greceşte îl poate înțelege în oarecare măsură, şi trebuie să fie un grec de pe vremea lui ca sa-1 poată ' înțelege în întregime, pentru a se hotărî de cei mai mulți, ceea ce este, de altminteri, lucrul cei mai natural, că nu se poate impune frumuseții literare, şi, adăugăm, _' celei artistice, să fie morală, precum, iarăşi, va recunoaşte oricine, nu se poate împiedeca un suflet armonios si moral, făcut aşa din naştere şi supus unor porunci de neînvins, de a face să se simtă această armonie şi această frumusețâ etică în cealaltă frumusețea, în frumu-seța pe care o numim estetică.

Mai sînt încă desigur oameni cari îşi închipuie că, în materie de cugetare mai înaltă, se poate ajunge la un adevăr pe care sa nu-1 poată clinti nimeni si cari se so-cot legați pe viață, cu toate elementele gîndirii lor, de un crez rostit odată.

Numai cine cunoaşte istoria gîndirii omeneşti pe care o numim filozofie îşi dă seama cît de trecătoare sînt aceste adevăruri căpătate de unul şi altul, dopa lotul în care se găseşte în societate si gîndire, după ideile vremii sale, după ne\oile acestei vremi, de care nu poate scăpa nimeni şi prin urmare cît de interesante sint toate ade-

//^^^^^^•H^BT ^^yB^^^^^k^fag

MBBM9

vărurile acestea din partea acelora cari au ajuns la ele, dar cît de trecătoare în ceea ce priveşte pe alții cari, în alte împrejurări, cu un suflet cu totul deosebit, nu mai pot gindi astfel si nu mai pot jura pe acelaşi adevăr

Am cetit şi eu pe vremea mea destulă filozofie. A fost o vreme când, făcând o Facultate de litere completă şi trecând examene de filozofie, mă hotărîsem, a doua zi după ce am citit pînă şi psihologia fiziologică a unui Wundt, să urmez în străinătate, unde căpătasem o bursă, studii de filozofie. Nu se poate socoti că sânt cu torni străin, de ceea ce se afirmă cu încredere că osebeşte vremea noastră şi în domeniul acesta al gândirii abstracte. Dar de aceea, tocmai de aceea, credința mea în nestrămutatul adevăr găsit odată pentru totdeauna si care să nu poată fi verificat de orice om de bun simț asupra realităților, cu mijloacele aşa de simple ale cugetării silogistice şi cu tot ce se poate adăugi pe Ungă aceasta, este mai mult decît zguduita.

Totuşi, obişnuit să verific eu însumi acele puține lucruri în care cred, şi cred cu atît mai tare, cu cât ele sînt puține, nu m-am putut opri de a căuta o altă cale decît cea care vădit nu ducea la capăt, pentru a mă lămuri în ce priveşte această legătură dintre ce se numeşte •de obicei frumuseță si între ceea ce, fiind moral, se so-coate în a fi în afară de frumuseță şi chiar împotriva ei, şi aceasta, o spun de la început, este pentru mine o absurditate.

Am văzut că nu mă pot sfătui filozofii si atunci mi-am zis, şi cred că am nimerit, că ar fi o instanță mai înaltă, mai sigură, la care s-ar putea îndrepta cineva pentru a încerca lămurirea, decît în ciocnirile de idei care sînt mai mult în înfățişarea decît în adevărul însuşi al lucrurilor.

Iată anume despre ce este vorba.

Noi credem prea uşor că ideile pe care le-am îmbră-cat într-o formă pe care lumea n-o înțelege totdeauna, deşi sînt unăi căra se fac a ânțelege tocmai lucrurile cele mai străine de puterea lor de gândire, că acestea rămîn acolo sus, în sfera lor rece si veşnică. De fapt însă nu este aşa. Este adevărat că nu se cetesc de la o bucată de vreme cărțile, şi cel mai mare filozof este judecat de

trei sferturi din cei cari se ocupă de filozofia lui, nu după ce a scris, căci cartea rămîne nadeachisă în rafturile bibliotecilor, ci după ceea ce din gîndirea lui a pătruns în cărțile de istorie sau de teorie şi uneori chiar în modeste manuale. In afară însă de aceste strecurări în cărțile de întrebuințare curentă, şi cele mai înalte si mai' nobile idei, acelea care par mai greu de înțeles si în * mai puțină legătură cu viața, se coboară în adîrvc, în- ; tocmai precum picătura norului celui mai de sus va ajunge totuşi să străbată pînă în fundul pămîntului. tre- '• zind acolo acea vieața nouă prin ceea ce a revărsat ' ploaia. Pe multe scări, care nu se pot urmări, cele mai sublime adevăruri ajung să pătrundă pînă la ceea ce numim noi prosteşte, cu despreț : poporul, mulțimea, masele, vulgul. AiCodo însă se petrece acelaşi lucru ca si cu picătura de ploaie în tainițile roditoare ale țarinei. Aceste adevăruri se amestecă îndată cu atîtea lucruri pe care le prefac, prefăcîndu-se ele înseşi şi dînd in felul acesta o formă nouă care se va isprăvi prin roade triumfătoare mult deasupra pămîntului. Ideile filozofice, morale, estetice le primeşte acel popor, le pune împreună cu ceea ce simțea şi ştia înainte de aceasta, le supune fără să voiasca la transformări care \in din toate aceste înrîuriri misterioase şi de aici iese ceva care, în ce priveşte fonna, se poate întâmpla să nu aibă curăția picăturii aceleia de apă venite din nori şi poate să semene numai cu o magmă de noroi, dar produce lucruri pe care în puritatea ei picătura de ploaie nu le-ar fi produs niciodată.

începînd de la discuția aceasta cu privire la artă şi la morală &i trecând pe urmă şi la alte domenii, o să încerc într-un şir de conferințe aici, înaintea tuturor, să văd în ce chip popoarele de pretutindeni, dar în rîndul întâi poporul acesta al nostru, care întrece cu cumințenia lui firească atîtea popoare de mai multă învățătură, pentru că au avut mai mult noroc, înțelege ideile fundamentale la fiecare moment în vieața.

Cum înțeleg ai noştri, cei mulți, oari înfățişează nu numai gîndirea lor, dar ceea ce s-a gîndit în curs de mai multe generații de înaintaşii lor pînă foarte departe, no- * țiunea aceasta a frumosului ? Ce li se pare lor că este irumos ?

Desigur că pentru dinşii frumosul este acel frumos estetic pe care ei îl prind îndată, îl înțeleg adine si de care au o nevoie sufletească asemenea cu care s-ar găsi greu la alte națiuni Este frumoasă pentru dînşii primăvara, este frumos un cer albastru, este frumoasă o pajişte înflorită, este frumoasă o figură omenească, este frumos un gest care sade bine omului si pe care el II face de multe ori, de cele mai multe ori, fără să se gîn-dească, pe cînd, atunci cînd se gândeşte, gestul este stângaci, fals si urît.

Poporul nostru va merge şi mai departe. El va găsi o-frumusețea şi în lucrurile

carc-i strică, în lucrurile care-I înspăimîntă. Va găsi frumoasă o furtună, va găsi frumusețea în linia de lumină arzătoare a trăsnetului care distruge, în revărsarea apelor care copleşesc şi îneacă. Nimic din ceea ce poate face parte dm harta cât de largă a frumuseții pe care am putea-o numi, cu un termen filozofic, estetică, nu-i scapă.

în această privință ne-am putea opri însă asupra originii chiar a acestui cuvînt de „frumos". El este fără îndoială latin, pe cînd, la alte popoare romanice, a trebuit să se recurgă *la* tezaurul altei limbi, pentru a însemna aceeaşi ideie. Francezii zic *beau,* care vine din *bellus,* formă latină medievală, împrumutată de la barbari. Şi italienii întrebuințează de obicei *bello,* care vine de la aceeaşi origine şi a trebuit să se formeze în-tr-un anume moment din dezvoltarea limbii latine apusene Dar nu este mai puțin adevărat că una din bisericile cele mai impunătoare de la Veneția nu se cheamă ,,Santa Măria Beila", ci ,,Santa Măria Formosa".

Spaniolii şi în general Ibericii, cu cari avem atîtea legături care nu se pot lămuri -cu desăvârşire si desigur nu prin Traian, sau prin cine ştie ce spanioli aduşi cu dînsul, zic *hermoso* ca noi. Iar *formosus* latin, de la care vin toate aceste cuvinte romanice, nu reprezintă altceva decît *forma întreagă,* forma deplină, forma armonioasă,

Era vorba de un cuvînt *integral,* iar nu de unul care să cuprindă o parte a frumuseții : este vorba prin urmare de un complex, de o legătură, de o potrivire, de'o armonie în care pot să intre si elemente care ele în sine nu sînt numai decât frumoase, dar care sînt frumoase îm-

preună. In această concepție, de exemplu, frumusețea artificiala, care se cultivă aşa de mult în timpurile noastre, nu intră în gîndirea poporului nostru, fiindcă în fiecare din elementele unui corp, unei figuri sau unui suflet omenesc, sînt anumite legături, si este cineva brun sau blond, rumăn sau palid, după o mulțime de elemente, care sînt şi de origine materiala şi morala, aşa încît, îndată ce se transformă unul din ele, se strică această potrivire, se preface în stridență ceea ce a fost o armonie.

Iată deci ceva pe care 1-am cîştigat şi se poate aplica si literaturii şi artei. Scriitorii ca şi artiştii trebuie să aibă în vedere înainte de toate totalul şi să se întrebe necontenit dacă aceea ce introduce cineva pentru a trezi si a reține şi a creşte atenția, pentru a uimi prin noutate, arătînd că este altfel decît ceilalți, nu strică nu numai izvorul oricării frumuseți, dar dacă acel element adaos nu este în desăvîrşită şi dureroasă nepotrivire cu alte lucruri care se găsesc în poezia, în povestirea lui, si care, acestea, venind din fondul cel adine

si adevărat, nu pot fi împiedecate de a ieşi la suprafață.

încă o dată, frumusețea nu poate fi niciodată un lucru de amănunt, ci face parte din concepția globală, si poporul nostru, ca şi popoarele care au aceeaşi înzestrare sufletească, nu poate să rostească acest cuvînt de frumusețea decît în acest chip larg si deplin sintetic.

Dar iată că ne găsim, tot prin cugetarea poporului, înaintea unei dezlegări a celeilalte întrebări pe care, chiar în felul în care am vorbit despre dînsa, încercam a o rezolva în acelaşi fel, cînd spuneam că moralitatea nu este decît o frumusețea, şi frumusețea nu este de fapt decît o moralitate, lucruri pe care filozofii le osebesc dar, cum vom vedea, poporul le pune împreună.

In educația pe care orice mamă de la țară, orice femeie de om muncitor o face copilului ei, nu odată se amestecă această expresie de : *este frumos* sau *nu este frumos,* în privința aceasta o femeie simplă pricepe mult mai mult detît acei autori de cărți pentru şcolile primare în care se caută a se dovedi că o faptă morală atrage după dânsa totdeauna o răsplată, si aceasta nu iace altceva decît să transforme un frumos suflet de

copil — vedeți nu mă pot împiedica de a lega de cuvântul suflet acest adjectiv de frumos — într-un mic negustor de fapte bune, care întinde necontenit mina ca să primească o răsplată, foarte bucuros cînd ea întrece ce a dat, ceea ce este regula oricărui comerț.

Deci frumos şi urât sînt elemente de pedagogie populară, şi copilul se deprinde de la început cu această concepție, în orice lucru care trebuie făcut, în interesele cele mai înalte ale lui, ale societății, pentru a satisface instinctele cele mai nobile, este frumusețe, si această învățătură o duce el pînă la sfîrşit : ea devine astfel un iriu moral.

Căci în tot ceea ce iace omul din popor la noi este totdeauna grija aceasta de a vedea dacă este frumos ori nu este 'frumos. Sînt lucruri pe care nu le împiedică nici o 'lege, pe care nu le interzice nici un regulament, care nu pot atrage nici o pedeapsă, pentru care conştiința publică n-ar *găsi nici o* condamnare, *şi* cu toate acestea lucrurile care sînt astfel îngăduite nu se fac. Nu se fac pentru ce ? Pentru că nu sînt frumoase

Şi voi încheia relevînd faptul că, în atîtea minunate isprăvi de jertfire făcute în timpul războiului şi care se pot reface oricînd în mijlocul fadului dezlănțuit de maşinile ucigaşe din timpurile noastre, desigur pentru fiecare rană, pentru fiecare mort sufletele omeneşti erau strînse de adînca părere de rău, dar totuşi unele aruncări îna-mte, unele înfruntări ale duşmanului, unele uitări totale de sine si de tot ce este în legătură cu familia au fost, acolo, pe cîmpul de luptă,

pecetluite de părerea unankn-ă a acelora cari au fost martori şi erau gata să facă şi ei acelaşi lucru, cu enunțarea acestei sentințe : este un lucru frumos.

13 mai 1937.

NOȚIUNEA DE „BINE" LA POPORUL NOSTRU

Ajungem acum la altă noțiune fundamentală în ce priveşte concepțiile hotărâtoare ale poporului nostru.

Am văzut ce înțelege el prin frumos ; să ne gîndim acum puțintel, cercetând deosebitele înțelesuri ale cuvîn-tului de „bine", în ce chip pricepe el a'ceastălaltă mare si nobilă concepție a minții omeneşti, produsul unei civilizații de sus care, încetul, cu încetul, prin infiltrări din. CG în ce mai adinei, a ajuns pînă în sufletul oricărui om inteligent pe care nu 1-a falsificat cultura.

Binele ? Cit nu s-a cheltuit de filozofii, moraliştii si educatorii tuturor timpurilor, ca să se găsească adevăratul înțeles al acestei concepții!

Căutînd să se osebească unii de alții, ei au ajuns adeseori, cum se întîmplă totdeauna cu această trudă ambițioasă a minții, să creeze lucruri care, în măsura în care sînt originale, sînt si false.

Ca si pentru noțiunea frumosului, din toate aceste doctrine atrăgătoare, din toate aceste idei scînteietoare? din toate aceste ispititoare licăriri de puncte luminoase, lumea se alege cu o confuzie, cu o oboseală şi, la capăt, cu o indiferență. Şi atunci binele se face întâmplător, instinctiv, aşa cum gindeste fiecare, fără ca în societatea aceasta cultă să existe, aşa cum este cazul pentru mulțimile pe care nu avem dreptul de a le desprețul, căci de fapt nu sîntem adesea la nivelul lor, vădit mai înalt, să existe, zic, o linie şi fără să prezinte posibilitatea unui progres.

între greşelile pe care le facem noi foarte adeseori, este fără îndoială şi aceea de a osebi necontenit între lucrurile materiale si cele morale. Desigur că în vechea Grecie s-a făcut întîia oară această distincție, dar Grecii

aveau totdeauna mijlocul de a restabili armonia peste toate osebirile pe care le văzuseră, le stabiliseră şi le făceau să intre in teoriile lor generale.

Vedeți, aici este o mare inferioritate a noastră față de vieața sufletească a

Eladei de odinioară.

Grecii trăiau unitar, ei trăiau armonios, ei trăiau frumos. Pe lucruri separate ei nu-şi aşezau vieața, ci se foloseau de această separație numai pentru urmărirea frumoaselor linii de desfăşurare ale gînidirii. Pe cind noi, cum am trecut şi prin disciplina Romei, care aşa de uşor alunecă în formalism, noi, o dată ce avem osebirea pe care n-am creat-o noi, ci am moştenit-o, ne ținem de dînsa şi osebirile merg paralel, unele lingă altele. Dar o convergență din cînd în oînd şi a liniilor celor mai distanțate face cu putință o vieața omenească adevărată

De aceea, pentru țăranul nostru, „bine" şi „binele-' sânt îucruri din toate domeniile.

în domeniul fizic, de pildă, el nu spune că este sănătos, ci că „îi este bine".

Aş adaugi, în paranteză, încă un lucru. Pe cînd, la alte popoare, cînd este vorba să se intereseze cineva de starea de sănătate a aproapelui, se pun întrebări ca aceasta, pentru francez ca si pentru german, ceea ce arată un împrumut de noțiune : „cum îi merge cuiva", ori pentru italieni : „cum sta", pentru român, ca şi pentru roman, întrebarea celui care se interesează de starea aproapelui este cu totul alta : „ce mai faci". Al nostru prin urmare crede că este absolut necesară acțiunea. Cum este omul, are sau ba o însemnătate, dar ceea ce trebuie întrebat şi ceea ce face plăcere celui care răspunde, este ce acțiune desfăşoară, cu ce adauge el la vieața societății în care trăieşte, şi am zice : la rostul însuşi al lumii, care se sprijină pe „a face".

Cînd, fără ca aceasta să fie o formulă de salutare, care ajunge uneori banală, omul are să vorbească despre sănătatea lui — care, să nu uităm, este înțeleasă totdeauna în amândouă foranele fiindcă, atunci cînd bate cineva câmpii, se expune să fie întrebat, tot în lumea aceea care păstrează cuvântul drept peste noțiunea normală, dacă „este sănătos", ceea ce înseamnă, dacă are toate mințile, — el spune ca „îi este bine".

,,A fi bine", pentru dînsul nu înseamnă însă nici un prisos năvălitor de sănătate agresivă, nici cine ştie ce pretenție ca este voinic şi roşcovan, ci altceva : un echilibru, o măsură — de fapt aceeaşi armonie care este în adîncile nevoi ale acestei minți superioare care, prin treceri şi amestecuri de atîtea civilizații, se găseşte acum întrupată în ființa nobilă a săteanului nostru.

S~ar putea pune, fără ia fi paradoxal, întrebarea dacă nu cumva, pentru a face „binele", omul nu trebuie să Iie „bine" şi dacă, făcând „binele", trăind „bine", aşa cum cer normele neschimbate ale vieții, nu ajută cineva, fără să-si dea samă, la starea aceea de sănătate care se poate numi prin „bine".

Es>te inutil a se spune cît de mult o vieață care ignorează binelle, isprăveşte prin nenorocirea proprie, de pe urma unui continuu zbucium egoist, din care nu folosesc nici alții, dar nici acela care se lasă necontenit zguduit şi dezorientat de toate pornirile, de toate rîvnirile şi poftele sale.

încă o dată, pentru a fi stabilit ceva în această discuție pe care, fără să vă văd şi să vă aud, o fac cu gîndul dumneavoastră in întuneric, „bine" nu este la români o noțiune abstractă, închisă în margenile unui catehism moral care catehismul acesta moral, să treacă din carte în oarte, din lecție în lecție, din fonmă în formă, din simplă obişnuință în simplă obişnuința ori din comandă aspră în altă comandă aspră, ci „bine" este o noțiune generală, care cuprinde într-însa tot ce este normă, tot ce este potrivire şi, iarăşi, tot ce este frumuseță.

Că osebirea între material şi moral nu este făcută de o națiune căreia îi place aşa de mult binele supt toate raporturile, aceasta o dovedeşte un alt Snțeles al cuvîn-tului la poporul nostru.

Cînd ai nevoie de ceva şi o ceri de la altu'l, sînt deosebite formule de întrebuințat, după cum este vorba de un popor sau altul.

Chinezul care vrea să împrumute ceva se va duce la acela pe care-1 ştie că are banii la îndemînă şi va începe să vorbească, dar fără sinceritate, de toate lucrurile, ori de sînt aproape ori departe, şi astfel îi va prezenta un raport despre frumuseță zilei, despre produsele

care s-au făcut, despre prețul pe care-1 au la vînzare, despre tot ce^si închipuie că ştie foarte bine şi ceJălalt dar este recomandabil să i se amintească, şi numai la urmă va aduce vorba de chestiunea care-1 interesează.

Poporul nostru despreţuieşte de obicei formulele acestea de introducere, care fac să se piardă vremea şi din care omul iese ridicul.

Celor cari se pierd în astfel de formule introductive, el le obiectează proverbul : „vorbă să fie pentru o lulea de tutun". Dar, cînd îi trebuie lui banii aproapelui, pe care, cu toate legile noastre de uşurare, în fundul con-stiinții lui, el ştie bine că ar trebui să-i dea înapoi — şi cunosc atîtea cazuri de săteni cari s-au îngustat, cari nu si-au luat în străinătate, unde s-a dus să muncească, o haină de iarnă, pentru a da înapoi aceluia care-i împrumutase suma de care şi acela poate să aibă nevoie pentru rosturile lui — el cere „să-i facă bine" cu acei bani de cari are nevoie.

Cred că în nici o limbă de pe lume nu se găseşte o expresie corespunzătoare. N-am luat-o din limba latină. Francezul nu ,,face bine" altuia, si nici italianul nu

cere altui italian ,,să-i facă bine>£. Noi strămutăm în domeniul acesta, care poate fi atât de urît, pătat de afâta egoism şi stăpînit de atîta chibzuială crudă, al trecerii banului din-tz--o pungă în. altă pungă, noțiunea frumoasă, estetică, a ,,facerii binelui".

Nu se poate spune că sîntem 'singurii deținători ai altei formule, pe care o aude cineva atît ide adeseori în conversațiile dintre oameni. Anume, idupă o discuție, după o înțelegere, după o neînțelegere — si atunci se schimbă numai accentul, căci cuvîntul se spune pe alt ton — oamenii se despart, spunînd unul sau altul, sau amîn-doi deodată : „bine".

Acest „bine" poate să fie o amînare, o amenințare, o ironie, o pedeapsă morală, dar este interesant să se vadă ca omul nostru îl înțelege ca starea normală, totdeauna, pentru că s-a isprăvit chestiunea, sau pentru că această chestiune este amînată. Este acelaşi echilibru al cuvîntului ,,bine'' — căci am ajuns aşa de departe încît „bine" înseamnă echilibru, precum „frumos" înseamnă potrivire

Am spus că sînt si alte popoare care întrebuințează această formulă ; *mi* se pare însă că observ o deosebire. Cînd francezul spune „bon", aceasta înseamnă că o afacere este terminată. Este vorba de dînsa numai : de această afacere, iar nu de o stare generală în raporturile dintre cei doi oameni cari au avut o discuție.

Dar, si cu aceasta închei, dacă poporul nu întrebuințează noțiunea abstractă ,,binele" si, dacă 1-ai întreba cu privire la dînsa, ar da din umeri, el cunoaşte înțelesul adverbial al cuvîntului.

Pentru valoarea morală a cugetării lui, este de mare însemnătate să se țină seama de frecvența cu care cuvin tu! acesta de „bine" se întoarce în vorbirea lui. De fapt ceasornicul „merge bine", calul „merge bine", afacerile „merg bine", țara „merge bine", aceştia sînt termenii pe care-i întrebuințează un om care, umblînd cu mintea în deosebite domenii, se întoarce necontenit, nu numai - Ia constatarea binelui, dar 'la afirmarea nezguduită că binele este una din regulele nestrămutate ale vieții.

28 mai 1937

„MINTE" Şf „CUMINTE" PENTRU POPORUL ROMÂNESC

Nu odată s-a spus <ca poporufl românesc este un popor .„cuminte".

Pentru a vedea în ce stă „cumințenia" lui, cred că lucrul cel mai bun este să întrebăm, prin cântărirea înțelesului cuvintelor, ce crede el însuşi prin. „minte".

Să ne oprim fin ții asupra faptului care merită ținut în samă că, dintre toate limbile romanice, singură limba românească a păstrat „mintea" din tezaurul latin, națiunile surori înlocuind-o prin termeni echivalenți, precum ar fi, de pildă, acela de „raison" la francezi, care nu este un adaus ca multe alte cuvinte din epoca Renaşterii, fiindcă vechiul „ratio" latin a trecut prin toate formele de derivație ale graiului francez.

Moştenitor al unuia din cuvintele cele mai frumoase, mai pline de înțeles si mai folositoare vieții, din acelea care alcătuiesc 'bogatul şi alesul vocabular latin, poporul nostru, aşezat -în împrejurări aşa de grele, având -nevoie ca în fiecare moment ochii lui să privească de jur împrejur *şi* „mintea" să cumpănească acțiunea care este să se desfăşoare, s-a sprijinit înainte de toate pe cîte elemente se cuprind în înțelesul, *aşa* de *larg,* pe care *1-a* căpătat cuvîntul acesta de „minte".

Căci „mintea" are la români un rost în toate domeniile vieții. Pentru a le cerceta pe rînd, să începem cu acela care este în legătură cu creşterea însăşi a omului, cu cele dinții elemente care i se dau în casa părintească, în mediul de care este încunjurat si, mai tîrziu, când am avut si noi un învățământ, în scoală.

Ce înseamnă la roimâni un copil „cuminte" ? In alte țări, unde rosturile şcolare sînt mai vechi şi mai stricte

si unde li se acordă o însemnătate mult mai mare decît însemnătatea mărginită pe care sîntem noi dispuşi, atunci cînd gîndim bine, să le-o acordăm, copilul „cuminte", «pe oare o anumită pedagogie 3-a introdus si 3a noi şi a diformat în felul acesta mai multe generații, tăindu-le îndemnul către faptă si rupîndu-le dreptul de a avea fiecare o judecată asupra iui însuşi, singura adevărată pregătire pentru vieață, „cuminte" este copilul care nu face nimic în cursul lecției. Adecă acela care stă la locul lui, care întinde amîndouă lăbuțele pe marginea puipitrului, care se uită țintă la profesor, în acelaşi timp cînd „mintea" lui gîndeste la lucrurile cele mai deosebite si care, si cîn'd nu ştie nimic, şi cînd copiază, si cînd îi sufla altul de la spate, nu tulbură întru nimic liniştea clasei.

Austria avea în special talentul acesta de a pregăti buni supuşi împăratului şi buni birnici tezaurului, prin împuținarea sufletească încă din cei -dintâi ani ai copilului.

La noi, cînd mama îi spune copilului să fie „cuminte", aceasta înseamnă sa *nu* facă lucruri fără socoteală şi sa nu iacă lucruri care jignesc acea idee a frumosului — „nu e frumos !", zice ea —7 care, cum am arătat altădată, prezidează la toate rosturile unei gospodării româneşti. Copilul „cuminte" are oarecare libertate de acțiune, o poate avea chiar foarte mare, numai cît nu trebuie trecute cu vederea anumite lucruri pe care el, de altminteri, le are din instinct si pe care mama nu i le aduce în cunoştință întâia oara, ci nu face altceva deoît le trezeşte din nou Sn mintea lui. Sînt, desigur, acțiuni, unele dintre dînsele pline de originalitate, îndrăznețe, chiar cutezătoare, la care copilul este îndrituit, fără ca prin aceasta să iasă din marginile a ceea ce, printr-o creație lexică românească, se numeşte „cumințenie", cuvînt creat din doua rădăcini latine, cu tot adaosul slavon pe care-1 în-' tîlnim, de exemplu, în „smerenie" şi în alte cuvinte ab-, sfcracte de acelaşi fel.

Copilul „cuminte" nu este destinat să rămînă tobdea-'*una aşa. Adecă el trebuie să-si potrivească această „cu-îmințenie" cu chemarea spre vieață, spre o vieață cît

întreagă şi cit mai activă, carc-1 aşteaptă. Va veni o vreme cînd nimeni nu-i va da o învățătură ca a mamei, cînd nu va aştepta nota, bună sau rea, care se distribuie cu toată maiestatea de la înălțimea catedrei, de care copilul se teme uneori şi foarte deseori rîde pe înfundate. El va rămîne să-şi caute calea pe eare-şi poate atinge atîta fericire, câtă ne este lăsată nouă pe lume. Pentru aceasta lui îi trebuie însă înainte de toate să aibă ,,minte", „mintea" lui personală nu ce i se spune de alții si ceea ce se cuprinde în cărți.

Nu i se va spune de acum înainte dacă „este cuminte" sau „nu este cuminte". Capitolul pedagogic s-a închis. Şi aici este o osebire între noi şi între alți repre-zintanți ai unei civilizații mult mai vechi, cari săvîrşesc greşala de a crede ca sistemul care poate fi socotit ca bun în scoală se poate continua şi In vieață si, prin urmare, înaintea unei catedre unde acum stă un guvern, şi într-o bancă mai anare, care este o situație socială sau o funcție, omul trebuie să facă acelaşi lucru, adecă să caute necontenit cu ochii pe acela ce are de dat ordinul şi are de apreciat conduita, înscriind-o în note, şi să nu tulbure prin nimic mersul unei societăți, în care fără îndoială că nimic nu s-ar schimba dacă toată lumea ar sta înțepenită şi n-ar cere din cînd în eînd un sfet de la altcineva decît de la acela pe care *asm* pr e j urările 1-au aşezat la postul de comandă [...]

Nu, la noi omul trebuie să aibă în fiecare moment recurs la „minte", adecă

.,mintea" s-a aşezat acuma pe catedră, dar ea nu are un catalog în care să scrie note, ci catalogul este însăşi vieață, si notele le simte cineva cu totul altfel decît în media făcută la sfârşitul anului, în premiile acordate, sau în pedepse cu ,,luarea căciulii" şi punerea în genunchi de către monarhul clasei. Vieață însăşi, cu durerile şi răsplătirile, cu pedepsele ei grozave şi cu mulțămirile ei sfinte, îi sta înainte, si omul îşi are o parte într-o privință sau alta, după cum cu atenția cuvenită, care nu trebuie să se obosească niciodată, el şi-a luat învățătura „minții".

Acela care necontenit este cu gîndul la dînsa — „gîn-dul" care merge înainte şi caută drumul, dar hotărîrea nu este la dînsul, ci la ,,minte" — acela care nu se lasă

condus niciodată de instirict si care este în stare să biruiască patima, acela care înțelege că, între interesele pe care le prezintă vieața, sînt unele care trebuie urmărite, iar celelalte înlăturate cu toată hotărârea, acela care prin felul cum, ajungînd la anumită vristă, — căci acesta nu este un lucru de tînăr, — a ajuns să poată fi în această privință un învățător pentru oricine, acela se bucură la poporul nostru de cel mai frumos titlu care s-a putut da vreodată unei ființe omeneşti : acela de „om cuminte".

Copilul este cuminte pentru dînsul ; omul matur, care a trecut prin multe încercări si le-a ştiut birui şi care ajunge prin urmare să fie un model pentru ceilalți, acela este, nu numai pentru sine, sau chiar nu pentru sine, ci pentru alții, pentru societatea în mijlocul căreia trăieşte si care simte nevoia de a se consulta necontenit cu dînsul, care se sfieşte înaintea lui de ce face şi de ce spune, acela este, în toată strălucirea lui, omul „cuminte".

,,Mintea", nu „cumințenia" interesează de acum înainte, aceasta din urmă fiind rămasă departe în urma, cu amintirea copilăriei. ,,Mintea", care nu se stinge niciodată si care-si aruncă 'luminile, peste toată întinderea înflorită ca si peste toate furtunile grozave, asupra valurilor întunecate ale vieții. „Mintea" aceasta este un s£ar pentru alții, dar acela 'care stă acolo şi le trimite raze, acela trebuie să-şi cerceteze însuşi postul de observație şi felul cum raza pleacă pentru a lumina cărările altora.

,,A lua aminte", frumoasă expresie latina cu ,,ad", „a ține minte" nu se întîlnesc aiurea.

Sentințele pe care le pronunță „mintea" nu sînt cu desăvîrşire definitive, nesupuse schimbării ci, întorcîn-du-se din nou asupra sa şi cu toate puterile sufletului său. omul poate să le schimbe, „îndărătnicia" are la noi un înțeles mai rău decît la celelalte popoare.

Dacă ne uităm de unde vine cuvîntul, înțelegem încă mai mult cît este de neplăcut acest înțeles. Este vorba de cineva care „se dă îndărăt", nu de cineva care se opreşte asupra unui lucru, înseamnă o revenire către mai rău, către mai slab, către mai puțin gîndit şi cugetat.

Şi, fiindcă am întrebuințat cuvîntul „cugetat", care vine do la „cuget", iată încă unul pe care noi 1-am păstrat din glorioasa moştenire latină, plină de atîta înțelepciune. .,Cugetul" n-'are a face cu „mintea" : „mintea" este aceea care-şi urmăreşte necontenit drumul si care ține cumpăna de chibzuială, dar nu ea are răspunderea, ci, în fund, foarte departe, se găseşte marea instanță, la care recurge cineva pentru a şti dacă a făcut bine sau n-a făcut bine, instanța aceea care poate să deie cea mai înaltă răsplătire, sau în care se cuprind chinuri pe care nu le poate înlătura nici hotărârea cea mai aprigă. „Cugetul" este la noi conştiința, si „mustrarea de cuget" s-a păstrat aşa de bine, încât nu s-a lăsat înlocuită, cu ajutorul unui neologism, prin. cărturărească „mustrare de conştiință", ci ea rămîne în rostul ei cel \echi neclintit, ca judecata cea onare, care apasă asupra întregii noastre vieți, cu tot ce pătrunde într-însa.

Eu am auzit în copilărie spus nu o dată, ci la orice împrejurare, împotriva pornirii către pripă, care se întâlneşte uneori la poporul nostru, dar pe care el o judecă aspru şi caută s-o împiedece pentru viitor, expresia aceea, căreia nimic nu-i corespunde în nici o limbă, la nici un popor : „Dă-mi, Doamne, mintea moldoveanului cea de pe urma". Am auzit aiurea si : mintea românului" şi, în cazul acesta, expresia s-ar fi întrebuințat şi în partea ceaialtă de pe întinsa harta a poporului român, în acea ,.Muntenie" pentru moldoveni, care s-a chemat atîta vreme la ai săi „Țara Românească".

Nu este vorba de „mintea" oricui, de „mintea" oricărui om, ci ai noştri îşi atribuie un privilegiu deosebit : mintea lor este altfel decît mintea altora, şi ei, cari-şi rîd de uşurința şi de pripeala, de viclenia copilărească a țiganului, cari judecă aspru natura pedantă a neamțului, firea violentă a grecului, încetineala în a ajunge la o părere a cutărora din locuitorii de dincolo de Dunăre, el, mîndru de „mintea" lui, care este tot una cu înțelepciunea, iar înțelepciunea, cum vom vedea altădată, nu înseamnă altceva decît „înțelegere", decît lucru care a fost bine cîntărit şi „înțeles", se referă numai la ce-i spune însuşi instinctul său ca popor.

1

Sîntem între popoarele care prețuiesc mai mult, nu puterea care striveşte si ține în chingi voința altor oameni, cercînd să reglementeze pînă la desființare, ci acel delicat, strălucitor fenomen interior care este înăuntrul nostru. Putem lăuda pe un om în multe feluri. Sînt proşti cari prețuiesc bogăția şi sînt sclavi cari se puri în brînci înaintea forței, sînt unii cărora le impune o situație si respectă pe un om pentru scaunul pe care stă sau pentru păreții între cari locuieşte; sînt şi linguşitori obraznici, ceea ce reprezintă ultimul grad al înjosirii omeneşti. Dar, dacă un om de oarecare vrîstă, care ştie ce este vieața, vrea să dea cuiva certificatul cel mai înalt, eu cred că nu se poate spune altceva decît că este, pentru binele său şi al altora : o ,,minte mare".

II iunie 1937.

DESPRE „DREPT" Şi „DREPTATE"

In şirul noțiunilor fundamentale la care mă gîndesc ' de o bucată de vreme pentru a încerca să mi le lămuresc *mie* întîi şi să le fac cunoscute, cu ce explicații pot da, (poporului nostru, mi se prezintă acum aceea de „drept" şi ..dreptate".

A cerceta ce înseamnă ,,dreptul'[4] şi „dreptatea" este . în acelaşi timp un mijloc de a înlătura o părere foarte . larg răspîndita, pe care o întîlnesc în ultimul timp şi la unul din cei mai buni prieteni ai mei din Franța, la un cercetător foarte adînc al problemelor privitoare la evul -mediu şi care, într-o lucrare despre năvăliri, ajungînd la f români, nu face decît să reproducă, repetînd argumente "de nici o valoare, împrumutate de la Eoeslerienii austrieci "si de la partizanii unguri ai teoriei părăsirii Daciei, nu face, zic, deoît să afirme că înaintaşii noştri au părăsit cîndva aceste locuri, că s^au pierdut prin cine ştie ce văi balcanice, că s-au întors de acolo, deşi nu-i izgonea nimeni din patria veche şi nu-i chema nimeni într-o patrie nouă că, strecurați în văile acestea ca o

biată populație minată de vînt, ei n-ar avea nici un drept istoric şi că se pot sprijini în părțile ardelene, către care s-ar fi îndreptat, întîi, emigrații, doar pe faptul că nici unui popor nu i se poate cere socoteală de ce se găseşte pe pămîntul unde este şi ca. prin urmare, fiind acolo, trage tot dreptul de a rămînea din stăpînirea de fapt pe care o exercită

Sînt si foarte mulți români, în afară de filologi, cari în mare parte sînt de aceeaşi părere ca şi învățații străini cari, vorbind aşa, înțeleg să ne dea o lovitură, români cari^si închipuie vieața noastră timp de o inie de ani ca într-adevăr, cum o numea Xenopoi : ,,o enigmă

istorică" sau, cum o numeşte domnul Lot, în cartea despre care am vorbit, ca „un adevărat mister", a cărui desluşire deplină nu s-ar găsi niciodată. Adecă noi am fi fost în timpurile acelea de adînc întuneric, în cursul cărora nimeni nu s-a uitat la noi si n-a însemnat nimic despre ființa si rosturile noastre, o adunătură fără nici o coeziune, fără nici un fel de solidaritate, incapabili de a ne ridica pe o treaptă de organizare mai înaltă, aşa o grămadă de oameni trecînd de la o generație la alta fără să fi cîşligat nimic si a căror vi e ață nu poate fi aşezată supt nici un fel de cîrmuire.

Pe lîngă atîtea argumente, ar ajunge ce se poate spune despre rostul pe rare-1 are în limba noastră cu-vîntul de „drept" si „dreptate", pentru a răsturna tot acest edificiu, ridicat cu atîta trudă de oameni a căror duşmănie nesățioasă să răpede si an forma scrieridor istorice asupra unui popor care, prin toate însuşirile sale şi prin tot felul său de a trăi, merită, de la vecini, ca şi de la cercetătorii ştiințifici, un alt tratament. Căci, în adevăr, nu cunosc nici un alt neam despre care să se poată spune mai anul t că are „păr de lup", fără să fi arătat în vreo împrejurare că este stăpânit de instinctele acelea de cruzime şi prada care fac ca oricine „are păr de lup" să fie evitat de alte neamuri.

Ceea ce corespunde cuvîntului ,,drept" în franțuzescul „droit", în italienescul „diritto", este numai o idee abstractă, de origine fireşte mai târzie, în legătură cu o dezvoltare mai înaltă a civilizației, este un concept superior al unei vieți juridice ajunsă la o m'are înălțime. Nu s-ar putea spune la celelalte popoare de limba romanică si de origine latină că au un drept popular numit cu însuşi acest cuvînt, precum, Sn ceea ce priveşte poporul român, expresia se înfățişează de la sine, „obiceiul păimîntului" nefiind altceva decît tocmai acest drept popular, care a servit la toate judecățile de-a lungul veacurilor si a cărui urmă se simte si în legile de mai tîrziu, al căror principiu, si uneori forma lor însăşi, au fost

împrumutate de la popoare la care concepțiile juridice s-au dezvoltat în conidiții mult mai prielnice decît la noi.

129

Dar la români „drept" nu înseamnă numai un total de datine populare care preced si înlocuiesc codurile venite mai tîrziu. Pentru ai noştri „dreptul" este o idee cu mult mai înaltă şi cu mult mai deplină. [...]

Oînd unul dintre ai noştri spune : „acesta este dreptul meu", aceasta înseamnă că el este gata să întrebuințeze toate mijloacele sale pentru a duce la capăt si cea mai înverşunată luptă numai ca acest „drept" să nu fie ştirbit.

în „dreptul" său omul de la noi se închide ca într-o cetățuie. Mişcările cele m'ari pe care le-a făcut acest popor au fost toate stârnite şi duse pînă la urmă cu o ho-tărîre nebiruită de o atingere adusă acestui „drept". Pentru „dreptul'' încălcat de către împăratul bizantin, care avea nevoie de bani la o căsătorie, s-au ridicat acei ciobani din Pind cari au întemeiat o altă împărăție peste împărăția călcătorului de „drept". Pentru „dreptul" lor s-au luptat țăranii din partea apuseană a Ardealului atunci cm d arendaşii armeni, sau de alte națiuni, ai fiscului împărătesc, se atingeau de un „drept" care nu suferea nici o jignire. Pentru „drept" s~a pornit, cu „adunarea poporului" a lui, [...] Tudor Vladimirescu, si noua societate românească pe care o avea înaintea sa acest boierinaş, care nu era străin de cultura timpului, trebuii să fie sprijinită, împotriva apucăturilor unui fanariotism dărîmat, pe „drept".

Iată, prin urmare, două înțelesuri ale acestui cuvînt : pe de o parte, noțiunea juridică iar, pe de altă parte, o concepție de caracter fundamental, pe care se sprijină întregul asezăimînt social al națiunii româneşti.

„Dreptatea" nu este altceva decît recunoaşterea şi proclamarea „dreptului". „Dreptatea" aceasta este un lucru sacru, şi de aceea se spune „sfînta dreptate". Pentru a întări un lucru, face cineva apel la această dreptate sfîntă, care nu suferă nici un fel de contrazicere.

Privilegiile de care se bucură o parte din poporul românesc se cheamă împreuna, într-o limbă uitată de noi : „dreptățile" acestui popor, „dreptăți" cu greu stabilite,

130

şi de aceea necontenita şi dîrza luptă despre care am vorbit înainte.

A conduce o societate, aceasta înseamnă a o „direge", cuvînt care vine de-a dreptui din tezaurul latin si acela care are conducerea este un „direga'tor" ; am apune astăzi : un director. Actele în care se cuprinde „dreptatea" acordă în

puterea „dreptului", acestea sînt „dresele" cuiva, şi cine se înfățişează la judecată avînd „dresele" sale, bune, adevărate si pecetluite, acela nu poate decît să fie sigur, înaintea unor judecători „drepți", de ,.dreptatea" sa.

Vin acum la un alt înțeles, care acesta aparține poporului nostru şi numai lui, în mijlocul celorlalte neamuri legate de noi prin origine si limbă.

Dacă vrea cineva să asigure că spusele sale corespund cu ,,adevărul", pe care noi 1-am păstrat şi de la care avem ,,adeveritorii", cari cercetau o stare de lucruri, si avem, cu un sufix slav, „adeverința", care reprezintă siguranța scrisă a unei situații, cu tot ceea ce este ,.adevărat" în'tr-însa, atunci francezul, ca si italianul, spaniolul, portughezul vor vorbi numai de acest adevăr, de ceea *cs* este „vrai" pentru francezi, de ceea ce este ,,vero" pentru italieni, si aşa mai departe pentru ceilalți frați ai noştri

Pe lîngă acest cuvînt de „adevăr", la care recurgem de alîtea ori şi la care ne închinăm cu toată puterea noastră, înțelegînd că o societate menită a dăinui nu se poate sprijini pe minciună, ci numai pe „adevăr", pe „adevărul" care se poate „adeveri", noi mai avem încă şi un înțeles al cuvîntului de „drept".

Cînd îi iei socoteala cuiva, se poate întîmpla să~i cei, într-o formă împrumutată, să arate adevărul sau, într-o formă mai potrivită cu tradiția binelui : .,să spuie adevărat", dar în cea mai veche tradiție a limbii noastre este expresia de „a spune drept".

Sînt multe cuvinte ale unei cugetări mai înalte pe care noi nu le-am împrumutat din alte limbi, precum au făcut deosebite popoare atunci cînd au ajuns la o anumită treaptă din dezvoltarea lor. Ne lipseşte, de exemplu, în vechiul vocabular, „curaj", ne lipseşte „cavalerism",

ne lipseşte „nobleță", dar ne lipseşte si ceva pentru „sinceritate". Şi nimic nu vă poate spune că între popoarele care, într-o măsură mai mare sau mai mică, au plecat de la vechea Romă, sîntem cei mai puțini sinceri.

Dimpotrivă, foarte multe din suferințele noastre de odinioară au fost datorite înainte de toate neputinții în care ne-am găsit de a strecura prefăcătoria sau linguşirea, tăgăduirea brutală, unei sincerități în mărturisirea adevărului. Multe vieți s-au stins din cauza acestei necesități sufleteşti de a nu ieşi din margenile lucrului pe care-1 ştie cineva că este adevărat.

Dar, dacă se gîndeşte cineva mai adînc asupra noțiunilor care ni se par a nu avea în româneşte cuvîntul corespunzător, cred că va descoperi fără multă dificultate că de fapt este vorba de altceva : că românii pot întrebuința acelaşi

cuvînt pentru mai multe înțelesuri şi că sînt destul de ageri si de dibaci, destul de meşteri în întrebuințarea acestei minunate limbi, pe care din veac în veac au îmbogățit-o, pentru ca niciodată să nu se producă o încurcătură între aceste înțelesuri deosebite.

Şi prin urmare iată omul sincer care este un om „drept", „dreot" supt raportul moral precum, atunci cînd se ține mîndru, neîncovoiat, este cineva „drept" supt raportul fizic. Acest „om drept" se va închina totdeauna „dreptului" şi va cere oricînd să i se dea „dreptatea" lui întreagă, chiar si împotriva „dreptăților" smulse cu meşteşug de alții de la „dregătorii" țării sale, sau ai țării căreia îi este supus, fiind că este obişnuit a afirma virtutea fundamentală a sufletului său printr-aceea că, în orice împrejurare, înaintea oricui şi cu orice risc, el „spune drept".

9 iulie 1937.

"lIPI^^iL/MJ,

NOȚIUNEA DE „CARTE" LA ROMÂNI

Este o problemă în ceea ce priveşte legăturile pe care poporul nostru le-a avut cu învățătura, o problemă care nu e fără o oarecare rezistență actuală la un învățământ de caracter formal şi artificial, al cărui folos nu-1 vede de la început, pentru viața obişnuita de la țară. Cari cei cari învață sînt socotiți ca oameni cari prin aceasta chiar tind a se desface de la mediul lor si a căpăta o slujbă de la stat, în împrejurările de astăzi iar, în împrejurările de odinioară, învățătura fiind un drum deschis pentru o situație în cler, de unde expresia : ,,că doar nu se face popă". Ar părea că aceasta arată că poporul nostru n-a manifestat față de cultura spirituală, înțeleasă aşa cum o puteau înțelege alții în raport cu dînsa, aceeaşi tragere de inimă pe care o găseşte cineva la alte națiuni, si în rînduil întîi la greci, la cari si cutare cîntec popular arată bucuria omului care se duce la şcoala ca să capete acolo lumină, grecii pricepîndu-se de altminteri să întrebuințeze această ştiință de carie pentru afacerile în care vor ajunge să fie amestecați. E rezistență față de legile şcolare, revoltă împotriva măsurilor de constrîngere care se rezolvă în amenzi, pentru felul cum se întoarce copilul de la învățătură cu mai puțină aplicare în ce priveşte munca la cîmp si cu foloase foarte îndoielnice în altă direcție pe care ar lua-o activitatea lui. Conflictele oare se ivesc şi acum si destul de adeseori între părinții copiilor şi între învățători, si anume mai ales cîn'd învățătorul este bun şi caută să aplice tot ce-i este încredințat prin lege, toate acestea ar contribui deci să facă a crede că, deşi românul are o mulțime de însuşiri culturale aşa-zicînd din naştere, căci ele fac parte dintr-un străvechi fond de cultură devenit

instinctiv, cu toate acestea el se arată foarte rebarbativ în ce priveşte măcar cultura decretată de Ministerul Educației.

Şi aici cred că o cercetare mai amănunțită a cuvintelor pe care le întrebuințează poporul românesc poate folosi la ceva pentru a desăvîrşi cunoştința şi a acestui capitol din viața sufletească a lui.

Am vorbit de „învățătură", cuvînt de care s-a legat mai tîrziu, în organizațiile şcolare ce au venit pe urmă, noțiunea de „învățămînt", care este exprimată fără îndoială printr-un cuvînt de caracter latin, dar este o fabricație abstractă ulterioară.

Nimic în celelalte limbi neolatine nu corespunde românescului ,,învăț", „a învăța", .,învățător". Rădăcina latină este, evident, „invitiare", prin urmare trimite la un „vîtium" care în vechiul tezaur latin n-ar avea totdeauna un sens rău. ci înseamnă oarecare obişnuință, oarecare deprindere.

Dacă se gindeşte cineva la cuvîntul de .,învăț", — se zice că : ..orice învăț

îşi are si dezvăț" — dacă se opreşte asupra formulei de moralizare că unuia şi altuia i-ar putea folosi în experiența vieții ceva ca „învățătură", atunci se vede că sensul propriu-vorfoind didactic nu este singurul pe care-1 au cuvintele din această dasă şi categorie.

De fapt „învățătura" şi tot ce este în legătură cu dînsa înseamnă impunerea unor deprinderi, nu omului, •ci animalelor. S-a petrecut acelaşi lucru cu trecerea unui cuvînt din domeniul acesta inferior în domeniul superior al omului, ca şi cu termeni ca ,,a înțărca", a cărui origine trebuie căutată în „țarcul" oilor si în închiderea în „țarc", sau ,,a înşela" care nu înseamnă dedt întrebuințarea anumitor mijloace de dibăcie pentru a face ca un cal sălbatec să primească pe spinare „şaua".

Dar de la aceste accepții ale cuvântului „a învăța^ pînă la cea pe care a că'pătat-o pe urmă în dorința de luminare pe cale metodică, pînă la treapta mai înaltă a unei noțiuni, este o cale lungă, şi lămurirea în ce priveşte deosebirea acestei lungi căi nu se poate recunoaşte numai în cercetarea acestui singur cuvânt, ci trebuie să recurgem la altele.

S-a încercat, acuma în urmă, în ce priveşte cuvrntuî „şcoală", să i se găsească originea de aiurea, căutSmdu-se pîna şi în domeniul unguresc. Este .adevărat că, în vechea organizație română şi bizantină, „schdla" n-are nici un înțeles în legătură cu educația şi instrucția, ci înseamnă o anumită categorie din armată, anumite grupuri de ostaşi cu caracter comun. De aici s-a trecut la sensul de grupare didactică, dar aceasta numai la Bizanț, si mai tîrziu. însă legăturile pe care le-au avut ai noştri cu lumea bizantină au fost foarte îndelungate si intime, şi ele s-au putut strecura şi în domeniul noțiunilor comune şi oamenilor mai modeşti. Desigur că „şcolar" este un neologism, odinioară putîn'du^se întrebuința cuvîntul de „învățăcel" alături de acela de „învățător".

în secolul al XVII-lea, pe vremea lui Udrişte Năsturel [1], cumnatul lui Matei Basarab, ca frate ai doamnei Elina, si pe vremea boierului muntean, mai înalt ca învățătură decît toți contemporanii săi, Constantin Canta-cuzino Stolnicul [2], care fusese pe la Constanți n o pol, Veneția, Padova, poate şi pe la Viena, cine voia să se întituleze ca om cu învățătură, care a trecut prin şcoală, îşi zicea : „spudeu", de la cuvîntul grecesc „spudeos", din „spudi", care înseamnă „studiu", în secolul al XVIII-îea, cutare tipăritură numeşte pe cei cari umblă la scoală — iar şcoala fiind slavonească, „învățătura" era intitulată „ucenicie", şcolarii : „ucenici", şi se întrebuința deci şi cuvîntul de „ucenie" pentru „spudeu" •— se întîlneşte termenul nou, care n-a avut, de altminteri, o mare raspîndire, ci se pare că a fost mai curînd o încercare, de ,,sholer".

Dar, încă o dată, în ce priveşte şcoala însăşi, se poate admite cu siguranță că nu greşim erezind că este vorba de un împrumut recent.

Aceasta şi pentru că altfel n-am putea înțelege în ce fel au fost numite odinioară tovărăşiile de învățători si învățăcei prin care se transmit anumite cunoştințe, care nu se pot căpăta decît pe cale metodică, în deprinderea limbii slavone, a unei caligrafii admirabile care, în forme ce nu sînt aceleaşi în Moldova şi Țara Românească, s-au transmis de-a lungul secolelor, apoi obişnuința unei ortografii ceva mai bune deoît aceea pe care o arată a o

cunoaşte anume candidați la bacalaureat, cari vorbesc de „coniferii" literaturii române, în loc de „corifei". Toate acestea dovedesc desigur inițierea prin ceva care, cu catedră sau fără catedră, înaintea unor bănci sau cu lipsa băncilor, foarte probabil fără catalog, nesimțindu-se „învățătorii" datori să dea note, reprezenta în acele timpuri o adevărată şcoala, al cărui nume nu poate fi găsit aiurea decît acest cuvînt însuşi.

Mult mai interesant este rezultatul care se poate căpăta din cercetarea cuvîntului ,,carte".

Şi acest cuvînt trebuie pus în legătură cu ce înseamnă termenul corespondent la celelalte popoare neolatine, sau cu ceea ce, în loc de a deriva din „charta" latină, isprăveşte la popoarele acestea prin a numi noțiunea corespunzătoare. Pentru francezi, „charte" este un document. Constituția pe care au dat-o Bourbonii restaurați în Franța la căderea lui Napoleon, netrebuind să se cheme, după ideile conservatoare, cu acest cuvânt chiar de Constituție, s-a numit „Charte" [1], adecă binefacerea dată de rege, „octroyee", întocmai cum, la noi, prin anii 1830 cînd, supt protecția rusească, a fost vorba să se dea o formă constituțională țărilor noastre, s-a întrebuințat expresia de „Regulament Organic", al cărui cuprins ca noțiune este fireşte exact acelaşi ca sî acela al Constituției, termen care nu putea fi rostit. Pentru italieni, ,,carta" înseamnă hîrtie, pe cînd noi am împrumutat termenul acesta de „hîrtie" din greceşte şi, poate, deoarece *a* este schimbat în *î,* împrumutul acesta să nu' aparțină unei epoci mai tîrzii, în care schimbări ca acestea nu s-ar fi putut petrece.

Bogăția termenilor izvorâți de la „hîrtie" arată, de altfel, o veche origine : avem, astfel, „hîrțoage", „hîrti-lărit".

Este interesant însă că, precum „charta" a ajuns la francezi să însemne un act scris, venind de la cârmuire,

[1] CI, la noi, „lucru cu şart", (n a.)

de la cîrmuirea cea mai înaltă, regalitatea, tot aşa, la noi, fără să iie vorba totdeauna de un beneficiu formal, în legătură cu cine ştie ce lucru însemnat, se zicea „carte domnească".

„Cărturar" chiar poate fi în legătură cu această pregătire, supraveghere sau păstrare a „cărților domneşti".

în domeniul juridic, care este aşa bogat la români si arată la dînsii si vechimea culturală şi transmiterea unor norme de organizație destul de înaltă, se spunea curent, rămînînd pe urmă numai ca un proverb fără aplicație practică imediată : „Ai carte, ai parte", ceea ce înseamnă tratarea afacerilor prin documente, aşa încât, dacă n-ai această „carte", iscălită, pecetluită, redactată în anumite forme, n-ai „partea" pe care o ceri dintr-o moştenire, sau dintr-o avere, dintr-o afacere.

Cu totul din alt domeniu, care este în legătură cu elemente de care se folosea cineva pentru a scrie, ceilalți neolatini, cari au părăsit tablele cerate de odinioară, făcute lemn, au păstrat acest fel de a face totuşi însemnări si de a le cuprinde în oarecare legătură materială, pe „liber'. De aici vine francezul „livre", italianul „libro".

La noi. tocmai fiindcă se întrebuința cuvîntul de „carte" numai pentru documentele oficiale, în secolul al XVIII-lea s-a încercat pentru cartea cum o înțelegem noi o expresie care se păstrează si pînă astăzi în Moldova, dar numai în. ce priveşte elementele legăturii, „trataj", de unde s-a făcut „tartajele" care, pe vremea noastră, la elevii de şcoală însemna copertele legăturii ; cuvîntul vine fireşte de la ,,trăite", tratat, manual.

Dar ceea ce ne face să credem că poporul dni vechile vremuri a dat cuvîntului de „carte", dacă nu înțelesul unui număr oarecare de foi, de file, de „filade", cusute sau legate împreună, cel puțin un sens „cărturăresc", este expresia curentă de ,,a învăța carte".

Deci una este „a învăța" în general, care se aplică în ce priveşte omul la meşteşug, şi altceva este „a învăța carte", ceea ce înseamnă o precizare că ,,învățătura" aceasta trece în domeniul lucrului scris şi tipărit.

Din această cercetare de-a lungul cuvintelor, care păstrează fiecare din ede un întreg suflet şi o întreagă istorie, reiese că si în acest *domeniu,* poporul nostru n-a fost printre cele din urmă, ci că, într-un complex mai larg, cuprinzînd idei din regiuni deosebite şi cuvinte care şi-au schimbat adeseori sensul, el a avut o înțelegere pentru ceea ce formează astăzi „cărturarul" nostru.

„ÎNȚELEGERE", „PRICEPERE" SI „ÎNȚELEPCIUNE"

Poporului nostru îi place să aibă a face totdeauna nu numai cu oameni cari înțeleg lucrurile la care s-au gîn-dit, pe care le prevedeau că le vor fi înfățișate, dar cari sa aibă o dispoziție permanentă de a înțelege, dispoziție care se învederează si în formula, atît de frumoasă, a „omului de înțeles".

Cu „omul de înțeles-' nu se strică vorba, cu .,omui de înțeles" nu ajunge cineva la rezultate neașteptate, cu ,,omul de înțeles" nu se întîmplă ca, pornind cu cele mai bune intenții si vorbindu-i, să te trezești, tocmai pentru că acela căruia te adresezi nu ,,înțelege", la rezultate de să-ți pui mîna în cap. Una ai spus, altceva a înțeles, si s-a supărat, îți răspunde cu cuvinte pe care dumneata, .,om de înțeles", le înțelegi bine, dar nu poți răspunde așa de ușor, şi de acolo o afacere stricată, sau o prietenie împuținată.

„Oamenii de înțoles" nici n-au nevoie totdeauna să vorbească. Poate chiar că, atunci cînd cineva se aruncă asupra lor cu un potop de vorbe, aceasta îi pune pe gîn-duri, nu cumva se urmăreşte o înşelare Este un popor care în privința aceasta ne întrece pe noi cei cari vorbian cînd trebuie, cum trebuie si cît trebuie ; este vorba de poporul englez : nu o data anumite discuții cu englezii n-<-au ajuns la rezultatul dorit, fiindcă diplomația care s-a însărcinat cu o misiune, deprinsă cu altfel de lume, a crezut că trebuie să înceapă cu tot felul de considerații generale, cu tot felul de manevre de încunjurare, cu tot felul de gesturi de politeță şi nu bagă de seamă că, în măsura în care înainta cu mijloacele acestea de circum-venire, în aceeaşi măsură se îndepărta atenția şi interesul aceluia la care venise. Cîteva cuvinte asupra celor

cunoscute si cîteva indicații în domeniul necunoscutului, atît cit trebuie pentru a se ajunge la soluția dorită, ar fi făout o mult mai bună ispravă decît toată această vorbărie inutilă, menită sa indispună pe interlocutor.

Dacă se coboară cineva în acele admirabile mărturii ale trecutului nostru, în care nu sînt numai vorbe, dar si atîtea dovezi de înaltă înțelepciune — şi vom vorbi îndată despre deosebirea care este între „înțelegere" şi „înțelepciune" şi despre marea însuşire pe care o

dovedeşte, în acest domeniu al distincțiilor, poporul nostru — în cronicile şi în memoriile noastre, care reproduc deseori atîtea conversații, se poate vedea ce „oameni de înțeles" erau înaintaşii noştri, din cîte greutăți au ieşit prin această mare însuşire, cîte tragedii au putut înlătura, ce impresie buna au produs asupra acelora cari au avut afaceri cu dînşii, prin această scurtime a graiului lor, prin această putință de a prinde îndată lucrul care interesează, fără să fi dat atîtea explicații preliminare. Iată, şi în mărturia unui străin, a vizitatorului apostolic cu un rost de episcop latin, venit la noi pe vremea lui Vasile Lupu, ni se prezintă atîtea convorbiri cu domnii noştri; cu Matei Basarab, cu Vasile Lupu, în care se hotărăsc foarte repede chestiunile cele mai complicate. Matei vorbea şi mai puțin, cu firea lui de bătrîn moşnean, păzit în toate ale sale, decît mărețul Domn cu fire împărătească, dar cu sînge străin, care a avut atîta vreme în stăpînire Moldova. Cînd Ban-dini s-a prezentat la Matei şi a ținut un discurs într-o limbă pe care moşneagul n-o înțelegea, acesta a zîmbit, a dat din cap, ca semn că numai vorbe bune au putut să se îndrepte către dînsul şi, pe urmă, întorcîndu-se către unul din boieri, i-a spus numai cuvintele acestea, pe care călătorud le reproduce în româneşte : ,,ce zice ?". Şi desigur, după ce a aflat „ce zice", el, omul „de înțeles" „a înțeles" şi a dat un răspuns care fără îndoială era plin de „înțelepciune".

Iar, cînd clericii catolicii de la Iaşi, cari nu erau totdeauna „oameni de înțeles", şi Bandini era într-o luptă cumplită cu cutare şef ungur al comunității ieşene, Ca-rol Beke, se luptau între dmsii la audiențele domneşti,

igttj

^MJ^BBji

^^UjjyuugwiMduM||flH^BAAH^^^^^^^^I^^^^^^^^^^^^^I

care să vorbească întîi, iar învinsul pleca de la curte cu sentimente de invidie si ură împotriva aceluia care i-a mers înainte, Vodă făcea sa se observe că nu este bine să se certe între ei tocmai cei chemați prin misiunea lor să crească pacea şi buna înțelegere între oameni. Şi, altădată, cînd, după o biruință câştigată în marginea* Vasluiului împotriva puternicii oştiri turceşti, prinsif se îndreptau către Ştefan cel Mare, arătînid că sînt oameni bogați, gata să plătească preț ds răscumpărare dacă li se cruță vieața si li se redă libertatea,

marele şi cumintele voievod a pus această întrebare, care iarăşi este din domeniul înțelepciunii, pentru un „om de înțeles" către alți oameni cari puteau „înțelege" aceasta înainte de a face o astfel de faptă, adecă năvălirea pustietoare într-o țară pe care voiau s-o dărime : „dacă aveți atîția bani, ce-ați căutat în țara mea săracă ?".

Ne-am lămurit în ce priveşte sensul acestui cuvînt, pe care poporul nostru îl întrebuințează numai față de oamenii cari merită într-aidevăr a fi tratați astfel : „om de înțeles".

„A înțelege", aceasta presupune însă receptivitate pentru o idee, un interes sau o situație, putința de a pătrunde ce s-a spus, ce se cuprinde în aceste cuvinte, ce se trezeşte la auzul lor în mintea interlocutorului.

„înțelepciunea" este cu totul altceva decît „înțelegerea". Pe cînd atîția oameni ,,înțeleg", unii mai bine, alții mai rău, „înțelepciunea" este un mare dar dumnezeiesc, de care se împărtăşesc puțini.

Ea înseamnă alegerea între mai multe lucruri înfățişate, care se găsesc în realitatea lucrurilor sau care sînt comunicate prin alții. Să ne înțelegem : într-un anume moment, pentru un lucru sau pentru anumite legături de lucruri ci, oricînd, omul deştept, acela a cărui minte, deci, nu doarme, acela care este veşnic treaz şi cu ochii deschişi, care nu se împiedecă, astfel, de lucruri pe care nu îe-a zărit la vreme, acela este cu mintea lui cumpănită, cu atenția lui, care nu se lasă niciodată distrată şi, între aceste realități care i se oferă, el rosteşte cuvîntul pe care îndată, orice om cuminte îl recunoaşte a fi expresia însăşi a „înțelepciunii".

Noi am pierdut pe „sapîens", „înțelept" în latineşte, din care francezii au făcut „sage" şi italienii „savio". întrebuințîndu-se Ia Veneția acest cuvânt şi pentru anumiți magistrați, cari sînt sfătuitorii cei mai înalți, stînd totdeauna gata să ajute în hotărîre pe doge : în latineşte ei se cheamă „saipientes consilii" şi, în italieneşte, „savii del consiglio".

Nimic din aceste frumoase cuvinte n-a rămas la noi, dar tot înțelesul lui „sapiens" care, de altminteri, la început a avut si o altă nuanță, care este în legătură cu gustul, de unde este „sapor", ,,savoarea", a trecut asupra cuvîntului „înțelept".

„înțelept este regele proverbelor sau „parimiilor" din Biblie, regele pe care, după dublul înțeles al cuvîntului grecesc de „ba'sileus", noi îl numim „împăratul" Solomon Pe bisericile noastre sînt înfățişați „înțelepții" lumii, Bion si ceilalți, cari sînt socotiți, cu toată grămada de filozofi veniți după dînsii, înțelegîndu-se mai mult sau mai puțin unii cu alții, drept oameni cari au avut mai multa minte

şi ştiinţă la un loc, dintre toţi aceia cari s-au perindat de-a lungul vremurilor.

Se poate vorbi de „înţelepciunea" lui Ştefan cel Mare şi de aceea a atîtor bătrîni conducători în ordinea mi-reana, ca Matei-Vodă, ori în cea bisericească, în care ei sînt aşa de mulţi.

Desigur, cu toată vieaţa lui zbuciumată, nenorocirile care au căzut asupra lui, împrejurările în care, fără nici o dreptate din partea soartei, i s-a isprăvit vieaţa, şi Erninescu a fost un „înţelept" al neamului nostru, şi aceasta se vădeşte aşa de frumos, pe lingă minunata lui operă poetică, prin paginile de proza, legate de toate problemele mari ale naţiunii, pe care ni le-a lăsat.

Cine „înţelege", fireşte se şi „pricepe", însă „priceperea", care vine din latinescul „percipere", ceea ce înseamnă apercepţie, pătrunderea prin simţuri a lucrurilor în forma lor adevărată, exactă, are o nuanţă sufletească deosebită de aceea a „înţelegerii" şi a acestei înţelepciuni, care vine din multele „înţelegeri" grămădite, deosebite, apoi si în sfîrşit armonizate între dînsele.

„Priceperea" înseamnă în cele mai multe cazuri experienţă, deşi ea se întrebuinţează si pentru o alegere si o hotărîre îrvtr-un domeniu glumeţ. Cine nu-si aduce aminte de cimilitura : „La trup pepene, la cap pieptene : coooş, boude, pri'cepe-te, măgarule" ?

Evident, aici nu este vorba de „înţelegerea" obişnuită ci, fiindcă este ceva ascuns, acest lucru ascuns trebuie descoperit prin „pricepere-', care este si actul principal al inteligenţei.

Dar nimic nu arată mai bine deosebirea între „pricepere", desfăcută de la înţelesul primitiv latin şi adusă în acela al gîndirii şi, adaug, mai ales al experienţei, decît o altă formulă de întrebuinţare curentă : aceea care exprimă acea experienţă pe care italienii ştiu s-o îmbrace şi în forma hazlie a „cotoiului opărit, care se teme şi de apă rece", expresia : „tot păţitul este pnce-put".

Un om „priceput" prin multele greutăţi pe care le-a învins, prin multele suferinţe pe care le-a înghiţit, prin multele restrişti pe care le-a biruit, un „om de înţeles", cu care poţi vorbi şi de lucruri pe care nu le ştie si de lucruri pe oare le vezi într-un fel si el pînă atunci le-a văzut altfel si cu toate acestea el este simţitor la argumentele ce aduci, un „orn înţelept", la capătul experienţei vieţii sale şi ştiind să comunice prin vorbe ^înţelepte" tezaurul de înţelepciune pe care 1-a adunat, iată icoana, şi în acest domeniu, a românului de veche obîrsie şi de fericită permanenţă echilibrată.

31 iulie 1937.

ÎNȚELESUL CUVÎNTULUI DE „ȚARĂ"

Intre cuvintele de care se leagă mai multă gîndire si simțire românească, în jurul cărora se grămădeşte mai mult instinct şi mai multă iubire firească astăzi şi mai multe amintiri de trecut, e „țară".

De origine latină, termenul se deosebeşte la noi, ca înțeles, de acela pe care 1-a avut în limba strămoşilor şi il-a păstrat în acelea ale popoarelor care pleacă de la dinsii. ,,Terra" erau pen-tru romani numai ceea ce numim „pămîntul", - după latinul „pavimentum" ceea ce înseamnă ,,pavat", adecă drum de piatră „sosea", ceea ce dovedeşte cit de muțit sînt legate începuturile noastre nu numai de o vieață mult mai ridicată deoît a unor simpli țărani sau a unei (adunaturi oarecare, culeasă întîm-plător, ci de a ostaşilor imperiului, acei „veterani" parte din înaintaşii noştri, al căror nume a ajuns să fie la noi al oricăror „bătrîni". Era țara-rnamă, „terra mater", a cărei „țărână", „ternă" am păstrat-o în comoara celor mai scumpe cuvinte ale noastre.

Romanii nu aveau înțelegerea unei lumi împărțite pe neamuri. Ei purtau un nume oare nu venea de la ceea ce cuprindem, cum se va vedea, în numele de țări ci de la o singură cetate. Ei erau deci „Romani", cum alții erau napoîitani sau siraeusani. Italia, odinioară Vitelia, n-a fost un termen întrebuințat, la înjceput, ca să numească peninsula întreagă, căreia nici nu-i trebuia o nomenclatură, îngrădirile acestea geografice precise ne-fiind în cugetul acelor vremi o necesitate : s-a crezut, şi se crede şi acum, fără temei, că numele, din Vitelia (vezi si al împăratului roman Vitellius), ar însemna „țara vițeilor", după animalul^zeu „totemul", la care se închinau vechii indigeni. Dincolo de această Italie, al cărei

nume, plădînd de la o anume regiune din sud, a trecut de la greci la romanii ei înşişi, nu erau decît cetăți şi teritorii (al căror nume vine tot de la „terra"), în care romanilor nu le păsa peste măsură ce nații se afla. Pe eleni îi numeau greci după o populație din Epir, cea dinții pe care au găsit-o în calea lor, luptînd cu statul macedonean, numit şi el după un neam, ca si tracii, împărțiți în semințiile lor, ca şi alte popoare de mai departe, dar ei toți, afară de greci, erau „barbari" şi nici o țară nu se socotea legată de o nație, ca o creațiune şi proprietate, un drept al acelei nații. Față de nici uma ei n-aveau în conştiința lor

sentimentul pe care-1 are, ori de-0. mărturiseşti ori ba, cine se atinge astăzi de ce numim : Drept național, unul din miarile articole de crez ale vremii noastre. Ei creiau, unde învingeau, o „provincie", ceea ce înseamnă învingerea însăşi, dar alt drept decît al săbiei.

Urmaşii romanilor, afară de români şi de roonanşii din Alpi, au numit țările lor, nu după moştenirea romană, ci după barbarii cari le-au cucerit şi au izbutit să-şi păstreze şi dezvolte stăpînirea. ,,Franța" e un nume luat de la năvălitorii, şi, o bucată de vreme, apăsătorii franci, de nație germană, adecă, după însemnarea dinții a numelui : „germanii liberi", nesupuşi Romei. Țara s-a chemat aşa, dar hotarele ei sînt ale provinciei romane de pînă atunci, ale provinciei bisericeşti care a înlocuit-o si reprodus-o, şi majoritatea locuitorilor nu sînt germani, ci sau celți şi liguri romanizați sau romani sădiți dincolo de hotarele Italiei. Spania îşi atrage numele de la vechii hispani, dar întrebuințarea numelui pentru întregul teritoriu e mai nouă, Spania de pînă atunci numin-du-se după ținuturi, Castilia, Aragonul, Andaluski, de la vandali, ca Franța de la franci. Numele Portugaliei e după un simplu oraş, nume care s-a întins asupra unui mic comitat creat de un cruciat francez, şi numai pe urmă el a ajuns al unei țări. Italienii s-au simțit, veacuri întregi, oameni ai districtului de origine. Pie-montezul de la „picior de munte", fiind ca podgoreanul nostru, care zice acelaşi lucru în două cuvinte slavone, şi numai pe alocurea amintindu-si, prin memoria tenace a mulțimilor care se urmează pe acelaşi loc, vechii stă-

pînitori, cari formau o națiune deosebită : veneții, tuscii sau etruscii din Toscana.

Altfel e îa noi. De la început țara e un lucru mare şi sfmt, legat de un grup de oameni cari-si trec moştenirea aceasta, menita să fie iubită din toată inima, amestecată în toate gîndurile, apărată cu toate puterile si stropită cu sudorile tuturor muncilor şi cu sîngele tuturor jertfelor. Cita deosebire între greoaiele cuvinte materialiste de ,,terre, terra, tierra", ale fraților noştri, şi această spiritualizată, idealizată, încălzită „țară" a noastră ! ,.Zemlia" a slavilor nu se ridică mult mai sus, cum nici „chora" a grecilor, de unde vine numele țăranului „choriatis[1]'. Iar ce semnifică „Land" al germanilor din a lor Deutschland, sau din Welschland, care e țara colților vecini, apoi vine a romanilor şi romanicilor, se vede din sensul cu care a trecut la francezi în „lande", unul din felurile cum se prezintă, ca scoarță a globului, pămîntul.

Lumea e, la noi, împărțită în „țări", înțelesul primar al cuvântului dispărînd, cum am spus, cu totul si fiind înlocuit prin „pămînt". Aceste țări nu se numesc

după înfățişarea lor sau după amintirile istorice, ci după neamul care se află pe ele. Uneori, ca îa alții, e vorba de neamul care a cucerit si are stăpânirea, de unde numirea de „Țară Ungurească" la cei de dincoace de munți, şi pentru Ardeal (tot aşa • ungureni, din Mînecii Ungureni, lângă Mînecii Pămînteni, unde „pămînt" s-a ridicat şi el la înălțimea de „țară"). Cu sufixul „esc" se zice : Țara Rusească, Țara Leşească, Țara Sîrbească (şi pentru Bulgaria), Țara Turcească, Țara Frîncească, Țara Nemțească. Dar se observă că, pe lingă numele străinului, e şi acela al băştinaşului. Se întrebuințează însă, fără „țară", sufixul „ime", care o cuprinde, ca în Secuime (nu Țară Se-cuiască), precum mahalalelor din Moldova colonizate cu munteni li se zicea „Muntenime".

Țara Românilor e Țară Românească. Oriunde nu e atinsa de barbarii cuceritori, ea păstrează acest nume. în zadar s-a obiectat că titlul de „Domni a toată Țara-Ro-mânească", purtat de primii şefi de stat ai noştri, cei din Argeş, nu face decât să reproducă alte titluri pentru alte state, din Balcani. E o asemănare, un semn al tim-

pului, nu e însă un împrumut. Aceasta o dovedeşte înțelesul cuvîntului de Țară fără altă definiție.

Pentru românul de peste munte, care-şi zice român — pe cînd Galo-Romanul şi-a zis franc şi Italianul de nord „lombard", după stăpâni, si aceasta înseamnă că n-a ieşit din dreptul său moştenit ca să intre în dreptul învingătorului — a veni dincolo de munți, e a inerge în „țară". Aceasta nu din cauza titlului oficial, pe care nu-1 citeşte si nu 1-a învățat în şcoală, ci pentru că aşa e scris în sufletul său însuşi. O dată era „țară", împărțită doar după ape (Țara Oltului, cu olteni, Tara Bîrsei, cu bîrsani) tot ce nu se supusese încă, la nond de Carpați, supt sabia regelui de năvălire al ungurilor. Cînd năvălirea acestora a atins şi brîul munților, oprindu-se prin puterea naturii ocrotitoare acolo, „țara" a fost de la această linie în jos. Tot „țară" e ținutul pînă la Dunăre pentru ciobanul mocan.

Astfel „țară" înseamnă, fără nici un alt adaus, pă-mînt românesc liber, în toată întinderea lui şi cu tot sacrul drept care se cuprinde în eil. O „țară" îngustată prin violența străinului care, astăzi, de la sine s-a refăcut în vechile hotare prin acea elasticitate de spirit care e unul din marile elemente ale vitalității unui popor.

Şi de aceea a „muri pentru țară" a fost cea mai înaltă datorie pentru generațiile care, apărînd-o, au închis ochii înainte de vreme.

24 septembrie 1937.

„ȚĂRANI" ÎN VECHIUL ÎNȚELES AL NAȚIEI

Țăranii acestui neam, de cari ajung a vorbi după ce s-a arăta't ce a fost şi este în gândirea noastră „țara", de unde le vine numele, n-au putut fi, la început, o clasă socială, şi voi căuta să arăt cum a ajuns cuvî<nlul să ailbă acest înțeles şi ce a putut să se lege cu vremea de înțelesul care, deci, s-a adaus mai tîrziu numai.

Ca si grecescul „choriates", de la „chora", țară, ca şi ..horanii-* slavi, de cari 9 vorba în inscripția de mor-mînt a viteazului Domn luptător din Țara-Românească, Radu-Vodă de la Afumați, „țăranii nu pot să fie decît locuitorii țării, *toți* locuitorii țării. Cuvîntul are deci acelaşi înțeles ca acela de român, rostit la Munteni şi Ardeleni „rumân", pe cînd moldovenii spun „român" si „româneşte" şi cuvîntul e scris aşa în Cartea de învățătură a mitropolitului Moldovei Varlaam Dar şi „român" ca şi „țăran" a ajuns să însemne în principatul de sud numai țăranul neliber, fără pămînt, supus boierilor, pe cînd, în Moldova, care a fost la început „Țara Românească a Moldovei", cum s-ar zice : Țara Românească a Oltului sau Țara Românească a Birsei, „român" e numai omul neamului, şi numai rareori s-a spus „a vorbi moldoveneşte", în locul expresiei obişnuite „a vorbi româneşte".

„Țăran" a putut să înceapă a avea alt înțeles numai cînd s-a introdus pentru „mai marii" țării, pentru „fruntaşii" si „dregătorii" ei, tot cuvinte de origine latină, cuvîntul bulgăresc de „boieri", din „boliar", şi „bolgar", ceea ce e ca şi „bulgar", şi „boierul", de această origine bulgărească, a înlocuit „jupanul", mai vechi, slav, de la „jupa", cuvînt pe care 1-au păstrat si ungurii în *ispân* (de unde româneşte „fişpan", de la fo-ispân, „întuul-span" ;

cuvîntul a ajuns a fi la români de întrebuințare curentă şî nume de familie).

Prin această prezență a boieriei la noi, unii, de peste Dunăre, dar si de la noi, dintre aceia cari, în loc de tovărăşia noastră cu slavii, vorbesc de cucerirea si stă-pînirea noastră de către aceştia, ar fi dispuşi a crede că bulgarii, ca stat, s-ar fi întins pînă în fundul Ardealului pe acest mal sting al Dunării si că boierii noştri ar veni, măcar ca nume, de la stăpînirea boierilor din Țara Bulgărească, pe care noi am numit-o cîndva o Şcheie, a Şcheilor şi, pe urmă, o Țară Sîrbească, a sîrbilor.

Pentru a se înlă'tura această părere, e de ajuns să ne gîndim că şi ruşii

au boieri, fără a se iputea spune că ei au trăit supt stăpînirea bulgărească. Ba, dimpotrivă, ruşii lui Sviatoslav, pe la anul 1000, s-au coborît în Balcani, fiind chemați de imperialii romani ai Bizanțului, s-au aşezat la Silistra, [,..] si au rîvnit chiar să înlocuiască pe bulgari în ceea ce fusese țara, acum învinsă si cucerită, a acestora, în schimb, sîrbii, dintre cari o aşa de mare parte au stat, multă vreme, supt stăpînire bulgărească, din care s-au desfăcut prin aşezarea lor în legătură cu Apusul, au alte căpetenii decît boierii. Deci a împrumuta cuvîntul de „boier" înseamnă a îi fost în raport cu bulgarii boieri, iar nu a fi trăit supt jugul lor.

Intre boier şi acela care, nefiind boier, rămâne să fie numai țăran, cum era numai român, de unde acel sens de țăran neliber (a se compara cu înțelesul cuvîntului *om,* în deosebire de om ales, de om mai de sus, în expresiile : ,,a venit un om", sau cînd femeia zice : „a venit omul meu" ; tot aşa la ruşi cu termenul de „creştin", care înseamnă cineva care nu e decît creştin), legăturile au fost multă vreme foarte bune, de solidaritate românească desăvîrşită, ceea ce ne-a ajutat să putem trăi şi rezista atîtea veacuri fără să fi avut strînsa organizație întăritoare a Statului. Cu boieri şi cu țărani împreună s-a întemeiat domnia Țării-Românesti şi apoi şi aceea a Moldovei, cu acei maramureşeni la cari, cum boieria care pătrunsese pînă acolo, pe cale populară deci, nu politică, sărăcise si scăzuse ca însemnătate, orice țăran e în graiul de azi un „cinstit boier" şi copiii lor sînt „coconi" şi „cocoane", ca şi ai boierimii de dincoace de inunți sau

ca şi ai boierimii de Făgăraş, cari vin din luarea în sfă-pînire şi colonizarea Țării Oltului, pînă atunci numai cu țăranii ei, de Domnii munteni si de nobilimea lor.

Altfel a fost numai cînd nevoia pentru orice locuitor de a-si da banul — banul si nu o parte din averea sa în pămînt si vite — pentru tributul, haraciul cuvenit sultanului, căruia i se închinase țara, a adus pe mulți, tot mai mulți, dintre locuitori să-si vîndă pămîntul şi, cum pămîntul fără cel ce-1 munceşte n-are nici un preț, omul s-a vîndut pe sine si, în Țara-Românească, „rumân" a ajuns să fie numai aceasta şi numai atîta, pe cînd în Moldova țăranul fără pămînt se numea „vecin", după *vecinul,* omul venit de aiurea care, aşezîndu-se pe un pămînt care nu era al lui, ajungea supus stăpînului, în condiții pe care acesta avea interes, şi izbutea, să le facă *iot* mai grele. De la o vreme se vede la scriitorii munteni încercarea de a face ca „român" isă-si capete vechiul sens onorabil, si astfel, după un cuvînt adus din Polonia, cronicarul Radu Popeseu va spune că boierii Cantacuzini făceau pe săteni ^podani" pe moşiile lor.

Cînd moldovenii avură legături cu muscalii, si numai atunci, cuvântul rusesc

mujic, care de fapt înseamnă „om", s-a introdus, acela de țăran fiind, cînd e vorba de a se deosebi clasele, mai rar întrebuințat decît acest neologism.

De la Nioolae Mavrocordat înainte, Domnii, deprinşi cu vieața din Imperiul Otoman în care, afară de sultan, puternicul e numai o apariție trecătoare fără drept de moştenire, si grija stăpânirii e la „săraci" — de unde, la noi, expresia de „săraca raia", dată cu multă grijă în seama Domnilor —, căutau să facă dreptate acestei ță-rănimi fără avere, harnică şi ascultătoare, bună de întrebuințat contra ambiției boieriilor. De aiti acel antagonism între boieri si „mujici" si acea scădere de înțeles pentru însuşi cuvîntul de „țăran", care se întâlneşte la un Neoulce, la un Musftea, nu şi la un Nicoiae Costin şi, iarăşi, nu aşa de pronunțat la muscali.

La 1746, — în curînd vor fi două sute de ani de atunci — din îndemnul unui Domn cu suflet nobil, Constantin Mavrocordat, boierii Iui munteni hotărîră „că a fi fraților noştri cei îritru Hristos supt jugul robiei noas-

tre nu iaste alt păcat mai greu si mai mare". întărindu-«e această iertare de „rumânie" de către domnul reformator, peste trei ani se făcea acelaşi lucru, tot supt el, în Moldova, în folosul acelor cărora li se zice în actul „dezrobirii" numai ,,oamenii săteni" față de „stăpînii satelor". De aici înairite apare în documente pentru a numi cantitatea de muncă datorita de ci'ne nu stă pe pămîntul său numirea de ,,clacă" si pentru cei ce o datoresc, cu-vîntul de „clăcaşi", „țăran" păstrîndu-se doar pe alăturea, dar recomandîndu-se acela de „lăcuitor", care corespunde vechiului înțeles al termenului de „țăran".

A fi „țărani", ai „țarii" ou toții o cred ceva mai bine decît a osebi pe „țărani", făgăduind, în numele lor, altora o altă robie.

8 octombrie 1937.

FAMILIA ÎN CONCEPȚIA POPORULUI ROMÂN

Familia n-are alt nume în româneşte decît acela de „fămeaie", care 'de acolo vine, dar cu vremea a ajuns să aibă alt înțeles, înlocuind cuvântul de „muiere", care uneori are un înțeles de soție, alteori acela, pejorativ, de femeie rea. Dar realitatea familiei, care la oraşe a ajuns a se pierde aşa de mult în folosul unui individualism fără cuprins moral şi fără sprijin în vieață, se păstrează şi

acuma, după cele mai vechi datini, în vieață de la țară.

Nu pretutindeni însă cu aceeaşi putere. Şi locul unde ea are un mai larg înțeles e la românii din Peninsula Baî-canică, din părțile Pindului, trăind, după moştenirea ilirică, de trib, în „fălcare". AcoHo familia e ca o mică nație, cu o avere de turme, care e comună, cu o casă, care e pe rînd leagănul generațiilor — la vecinii slavi din Macedonia familia întreagă, cu nume fireşte deosebite, are însă acelaşi hram ; „slava", îşi se închină, în rîndul întîi, aceluiaşi sfânt. Şi, cînd îndeletnicirea cu păstoritul nu s-a mai păstrat, la cei aşezați în oraşe — ca şi, de altfel, la alți conlocuitori din aceleaşi părți — legăturile între cei de acelaşi sînge sînt deosebit de strînse şi de sfinte. Ele nu se rup nici atunci cînd unii membri se duc prin alte țări, pînă în aşa de îndepărtata Americă. Sentimentul care-i aduce acasă în unele momente ale vieții nu e atîta al locului, unde nu era stăpînirea neamului, cît acela al cuibului familial, cu cei rămaşi într-însul. Acolo se păstrează el, cu moravuri curate între soț şi soție, cu ajutorul între frați şi respectul cel mai adînc, venerația cea mai înaltă, pentru părinți, pentru bătrînii casei. Cutare mamă sau bunică aminteşte prin puterea

ce o are asupra celor ieşiți din trupul său arhaicele vremuri ale matriarcatului.

Adeseori balcanicii, chiar cei din Constantinopol, vor-bind de condițiile de vieață si moravurile din aceste părți dunărene, au avut cuvinte deosebit de aspre pen-tru familiile degenerate şi anarhice, în care tinerii nu respectă pe înaintaşii lor, în care legăturile soțului cu soția nu sînt trainice, în care, prin urmare, creşterea se face în mijlocul certelor şi duşmăniilor, în care luxul în afară împiedecă adevărata întemeiere a gospodăriei în-lăuntru.

La țărănimea din țările libere şi la aceea din provin-ciile odată răpite, cum Statul nu guverna în sensul de astăzi, mulțămindu-se a da ocrotire tuturor vetrelor si cerînd pentru aceasta mijloacele necesare prin biruri şi prin ostaşi, cum satul era deci celula vie şi generatorul tuturor forțelor naționale, iar acest sat nu era decît grupul coborâtorilor din acelaşi moş, ctitor şi întemeietor, acest înțeles însuşi al satului trebuia să întărească şi în grupurile familiare acea esență morală care le ținea împreună.

Odată, ogorul satului nu era împărțit prin şanțuri, copaci şi garduri, ca aiurea, ci fiecare primea, după gradul coborîrii din acelaşi moş, partea trebuitoare pentru cîştigarea hranei. Prin urmare era o înlesnire ca în îie-care grup să fie cit mai multe brațe care munceau solidar.

Nu s-a ajuns, ca la slavi, la acele mari gospodării familiare, în care un bătrîn patriarh stăpânea lumea plecată de la el sau în care şeful reprezenta pe cel mai în vrîstă dintre tovarăşi, cu dreptul de a-i judeca şi pedepsi. Acolo „zadruga"

nu mai e familia, ci o grupare care, nu numai că o întrece, dar îi şi schimbă caracterul. Dar nu odată, la noi, deslipirea din casa părintească a noilor căsătoriți nu se face, oum o spuneam si altădată, decât cu oarecare pietate.

Statul el însuşi recunoaşte, în organizația sa fiscală si în reformele sale, acest caracter de familie largă. Dările lui se adresau, cu sistemul de împărțire a contribuabililor pe „liude", unități fiscale abstradte, familiei ca atare, satul având sarcina de a „cislui" între deosebitele

familii suina ce se cuvenea Domnului Deci el, Ştabul, nu săvârşea greşeala celui de azi, pentru care abia de curînd, în plata funcționarilor, existența familiei începe să aibă un sens, pe cînd în Italia si chiar în Franța scăderea impozitului în familiile mari, potrivit cu numărul copiilor, face parte din reformele cele mai drepte si mai bine venite.

In acest regim financiar al trecutului nu se cerea nimic de la „holtei", cari formau o categorie deosebită. Ei lucrau pe moşie străină alături de părinți, fiind, astfel, acolo ,de-a valma cu ceilalți dar, în ce priveşte sarcina față de domnie, ea le cădea pe umeri numai atunci cînd ei treceau în rîndul „însurăților".

A nu fi însurat era pentru un tînăr de oarecare vrîstă o scădere socială. Numai prin cununie, prin curajul de a îndeplini legea firii, întemeind o familie si dovedindu-se în stare a o ține şi a o apăra, era socotit cineva că este cu adevărat „în rândul oamenilor".

Nu din obiceiurile noastre cele vechi vine blăstă-rnatul obicei al căsătoriilor de încercare si al legăturilor între nevnîstnici care, prin vecinătatea cu alte neamuri, s-a introdus la românii din Banat, devenind o adevărată plagă şi o ruşine, una din cauzele de căpetenie pentru care se împuținează poporul românesc de acolo si decade. „Căsătoria", ceea ce înseamnă numai Ia români legătura matrimonială, deşi la italieni şi la francezi se în-tîlneşte verbul *coşar* si *se caser,* înseamnă întemeierea acelui sălaş sfințit care e casa, casa care nu poate fi fără fii şi fiice, fără ,,prunci şi coconi" — „copil" fiind un cuvînt venit mai târziu de la greci, direct sau indirect, şi însemnând la început cel născut în afară din căsătorie, „din flori".

O casa întemeiată şi statornică. „Despărțenia" nu se putea face decit cu greutate mare, înaintea bisericii, în istoria neamului nostru printre cei dintâi ai lui, Domni si boieri, ea nu se întîlneşte în vremurile vechi. Numai noua legislație din secolul al XlX-lea a îngăduit-o, şi de aici marele număr de „divorțuri" din epoca îndată următoare după această legiferare Pentru a doua căsătorie a lui Vodă-Bibescu, după nebunia fără leac a doamnei Zoe, a trebuit, față de refuzul mitropolitului

Țării-Româneşti, supt cuvînt că nunul e Domnul Moldovei, sa se recurgă la slujba făcută de şeful bisericii moldoveneşti, înaintaş al lui Bibescu, Grigore Ghica nu trăia cu doamna Măria Hangerliu, fără ca să fi intervenit pîna la capăt o desfacere a căsniciei.

Mulți bastarzi au domnit, dar aceasta nu însemna o slăbire a supremului sprijin al moralității publice, care era căsătoria. Necesitatea dinastiei era aşa de mare, caracterul ei sacru aşa de înalt, încît ori pe ce cale trebuia să se aibă pentru conducerea țării singele domnesc. Dar, pentru ca un astfel de „copil" de Vodă să poată stăpîni, i se cereau semnele : trebuia deci să se arate acelea care se însemnau pe trupul noului născut înaintea unor marturi de cinste, cari puteau fi descoperiți si aduşi înainte. Avem, pe lingă multe amintiri ale acestei procedări, însemnarea, păstrată, a naşterii lui Ştefan-Vodă, fiul lui Petru Şchiopul şi al roabei liberate, doica Irina.

Dar nu s-a observat îndeajuns un lucru. Poate şi pentru că de la o vreme tronul putea fi ocupat şi de cine nu era chiar fiu sau frate sau şi nepot de Domn, lumea fiind acum nrulțămită printr-o nelămurită cobo-rîre care întrebuința fără precizie termenul de nepot, ce putea să însemne, nu numai nepotul de fiu, ci si strănepotul si chiar numai urmaşul — aşa a fost cu un Radu Şerban, cu un Matei, cu un Brâncoveanu, toți Basarabi fără scara coborîrii lor — copiii din flori nu mai apar. Biserica a biruit obiceiul vremii mai vechi, cînd ea era mult mai -mult supt autoritatea domnească. De la 1600 înainte nimeni nu a mai adus înainte „semne" şi mărturii pentru a cere să i se deie scaunul domnesc. De la Mihai Viteazul el însuşi, nimeni n-a arătat să se coboare tainic dintr-un Domn.

Fiul în afară de căsătorie n-are, în sate, dreptul la moştenirea tatălui, chiar cînd acesta 1-ar recunoaşte după legile cele noi, la care, de altfel, țăranii n-au avut recurs, ei păstrînidu-se cu vechile concepții familiale. Astfel de odrasle cad în sama mamei lor ; fățiş, ei poartă, fiindcă aşa li impune \oia satului, numele acesteia. De aici multele nume, care se păstrează si pîna acum, de „a Babei", „a Preotesei", „a Gavriloaii", pe care cei cari

le-au moştenii de la un înaintaş, vădit bastard, le scriu din greşeala, confundînd articolul cu acel nume al înaintaşei şi înscriindu-se cu toții în catalog la litera A.

Fondul religios-moral al claselor de temei a trecut peste cel de moştenire

pagină — căci la vecinii catolici, ca şi la cei ortodocşi de peste Dunăre, nu se întâlneşte de obicei sistemul fiilor de Domni necununați ou tovarăşele lor prin iubire — al claselor de sus şi, timp de două secole întregi, el a impus un principiu de la care atâtea generații n-au căutat a se îndepărta.

Familia nu se sprijină neapărat pe zestre, cu privire la care vechiul fond popular nu cunoaşte nimic, averea familiei neputînd să aibă un caracter îndoit, şi de multe ori în conflict, între ce aduce soția şi ce găseşte în casa soțului, dar poate fi şi cazul cînd soțul e adaus, venind de aiurea la casa soției, însă principiul de moştenire e sfînt, „agonisita" — cuvîntul e însă de origine mai nouă, mai curînd fanariotă — trecînd de la o generație la alta.

în fond, nu e atîta vorba de o moştenire a averii mişcătoare sau a casei de la oraş, ci de moştenirea ogorului, de păstrarea în „moşie", de nedesfacerea din legătura de sînge şi de proprietate, de religia rurală, a creatorului îndepărtat al familiei înseşi : e un cult al memoriei lui în tot ce se face cu ce vine de ia dînsul.

Astăzi, moştenirea, trecînd şi la bani, la hîrtii, la orice fel de avere, trebuie să capete însă şi un alt sens, unul înalt, care poate adăugi la temeiurile, ajunse aşa de şubrede, ale societății.

Se moşteneşte un nume, cuprinsul moral al acestui nume, şi aceasta implică o datorie îndoită.

Cînd ştii că numele-ți va trece la alții, nu-ți e iertat să li-1 transmiți cu pată si scădere. El trebuie să fie întreg şi cinstit, adevărata avere lăsată acelor cari nu vor moşteni adesea decît aceasta.

Iar, dacă moştenirea unui nume nu poate cuprinde totdeauna talentele aceluia care 1-a purtat, ea implică responsabilitatea întreagă morală față de acela a cărui memorie nu trebuie întunecată prin scăpătările urmaşilor.

27 noiembrie 1937.

LIMBA CA ELEMENT AL SUFLETULUI ROMÂNESC

între elementele care formează comoara sufletească a poporului românesc, nici unul nu cuprinde mai mult şi nu oglindeşte mai adevărat decît însăşi limba lui.

Cu privire la acest grai românesc, care s-a dovedit în stare, cu adăugirile cele fireşti, să îmbrace orice idei, cît de înalte, şi orice sentimente, cît de fine,

fiind, supt foarte multe raporturi, şi mai ales supt acela al varietății şi al unei armonii de o esență cu desăvirşire subtilă, mai presus de limbile, asupra cărora s-a exercitat înrîurirca atîtor oameni de geniu, ale popoarelor celor mari din centrul şi din Apusul Europei, s-au ivit în cursul timpului idei şi s-au prezentat propuneri care şi pînă în ziua de astăzi împart spiritele şi care cer o judecată mai asemănătoare cu a oamenilor de bun simț decît cu cea a teoreticienilor şi a polemiştilor.

Odinioară limba aceasta era deschisă pentru orice năvală de cuvinte străine.

Uşile năvălirii se deschideau însă numai asupra cămăruței în care se găseau scriitorii şi vorbitorii solemni din biserică şi de la curte. Cum ceilalți n-au scris, dar au păstrat, şi pe calea aceasta a unei păstrări neclimtite se poate vedea cum au judecat generațiile care s-au urmat, marile prefaceri, amestecurile cu grămada, copleşirile nesăbuite şi prin aceasta chiar trecătoare şi numai pe deasupra, fără să aibă o adevărată înrîurire asupra felului de a vorbi al mulțimilor.

Reducîndu-le la adevărata lor valoare, aceste învrîs-tări şi întortocheri au trecut prin două faze. Cea dintâi, mai veche, este aceea în care nu se pleacă de la o „idee", ci de la o ,,neputință" şi de la o nepricepere. Scriitorii nu sînt introducătorii cu voie a atâtor cuvinte slavone

care ne par astăzi la citire aşa de greoaie şi de urîte şi pe care le-a semnalat cu despreț şcoala ardeleană de la începutul secolului al XlX-lea si le-a luat în batjocură, cu destul humor popular, după 1820, poetul muntean Paris Mumuleanu. Avem a face numai cu traducători cari nu înțelegeau bine cuvintele din originalele slavone, precum au venit mai tîrziu alții, cari au înțeles tot aşa de puțin cuvintele din noile originale la care s-a recurs : cele greceşti. Ei reproduc adeseori cuvintele în întregime, ba mi s-a întîmplat odată isă găsesc însuşi articolul grecesc amestecat cu cuvîntul şi făcînd în felul acesta o ciudată alcătuire nouă Cum aceste împrumuturi dm nevolnicie s-au păstrat în cărți, ne închipuim prea adeseori că în adevăr, la o anumită dată, poporul românesc a întrebuințat aceste cuvinte si căutînd pitorescul, cuvintele neobişnuite le întrebuințăm si astăzi, atunci cînd ele n-au făcut pante niciodată din țesătura organică a graiului românesc.

Adecă, să ne înțelegem, niciodată un țăran, un negustor, un boier, un Domn n-a vorbit către cei de sama sa cu acest vocabular străin, ci s-a păstrat din veac în veac țesătura trainică şi strînsă a unei comori de cuvinte care sînt în stare să cuprindă tot ce dă gîndul si ce inspiră inima oamenilor.

Teoreticienii au venit însă o dată cu veacul trecut, trudindu-se, supt cuvînt că

e nevoie să se îmbrace idei care pînă atunci n-ar fi pătruns la noi, a găsi o altă rostire pentru dînsele. Şi au pro'dus greşeli care dau unei părți din literatura noastră o înfățişare caricaturală, aşa încît, ca să se poată gusta anumite traduceri sau chiar opere originale ale lui Eliad, este de nevoie să facem o adevărată prelucrare de traducere, precum am făcut eu, pe vremuri, cu noua ediție a călătoriilor, atît de interesante, ale ardeleanului de pe la 1840, loan Codru Dră-guşanu [i]. Se prevedea schimibarea — şi el încerca să o înlăture — de către Mumuleanu, în *Caracterele* sale de la 1825, cînd el scria cu atîta înțelepciune următoarele rîn-duri : „să luăm numai acelea (cuvinte) care ne vor fi de lipsă de la greci şi de la latini, iar cele slavones-ti vorbe şi ziceri, cîte sînt dulci la auzul nostru si cîte sînt prea de obşte în norod, să le întrebuințăm, iar cîte sînt

numai în gurile celor învățați şi cîte sînt aspre de fă-rîmă limba şi dinții noştri, să le lăsăm" [2].

Nu se poate în adevăr o mai bună povață pentru ceea ce trebuia să se facă atunci, şi nu s-a făcut de toți cu aceeaşi bună socoteală, si ce s->ar putea face astăzi cînd, cu cele mai bune intenții, s-a aruncat formula curățirii limbii de cuvintele străine moderne fără folos care acopăr pe ale noastre si, pe de altă parte, autoritățile filologice au dat răspunsuri care, trebuie s-o mărturisim, sînt supt nivelul la care de la sine se poate ridica în judecarea acestei chestiuni bunul simț.

Eliad, care pornise aşa de româneşte, în legătură cu vieața aproape țărănească 'din mahalaua Tîrgovistii unde se născuse, şi care apoi trăise într-o lume care nu se deosebea în ce priveşte nivelul social de cea a lui Anton Pann care, deşi străin în ce priveşte producția lui poetică, nu s-a lăsat cucerit niciodată de dorința de a scrie o românească „mai înaltă", a ajuns de la o bucată de vreme să creadă că într-o întoarcere la un presupus trecut, asemenea cu limba italiană, a graiului nostru, s-ar putea găsi tot ceea ce trebuie, nu numai pentru a o face în stare sa înveşmânteze orice produs al minții, dar să o şi ridice pe un plan superior. Am spus la ce rezultat, în ce priveşte producția lui poetică, a ajuns el prin această italienizare silnică si imposibilă a unei limbi care de veacuri întregi îşi avea rosturile de la care nimeni n-ar fi trebuit sa încerce a o îndepărta.

Italienizantul care era acest scriitor muntean, întors, de altminteri, către sfârşitul vieții sale la întrebuințarea limbii cunoscute de toată lumea, avea în fața pornirea, tot mai puternică, la ardeleni, cari în felul acesta căutau să arate coborîrea din romani şi numai din romani si credința pe care au păstrat-o față de originile noastre, o altă prefacere, tot aşa de dăunătoare pentru moment şi

tot aşa de puțin trainică pentru viitor, a acestei limbi smulse din datinile ei cele vechi.

Cuvintele latine, neprefăcute, prin urmare nepotrivite chiar cu felul nostru de a rosti sunetele, au pătruns în Iknba noastră, înîăturînd tot ce avea înfățişarea unui împrumut din slavonă care era pe dreptate oropsită, în ce priveşte însă încălcările cărturarilor, iar nu ceea ce,

din această limbă, ca şi din atâtea altele, ne însuşisem de-a lungul veacurilor, prefăcîndu-1, de multe ori, adînc, cîteodată aproape desăvârşit, după nevoile de armonie şi de măsură ale limbii noastre şi făcînd astfel dintr-însul, prin această potrivire, o creațiune, o făptură organică a noastră.

De pe la 1870, printr-un şir de scriitori cari nu erau legați prin nici o mărturisire de credinți teoretice, ci îşi trăgeau învățămîntul de la instinctul lor de adevărați poeți, s-a ajuns la părăsirea acestor rătăciri.

Precum am spus, poporul care nu citea, sau citea cărți făcute pentru dînsul si în care se ținea samă de graiul pe care-1 păstrează el, nu fusese supus la nici una din aceste schimbări, si el n-a slavizat, n-a grecizat, n-a latinizat si n-a italienizat.

Cu atît mai puțin s-a supus el, supt influența onor saloane în care nu-i călca piciorul, la acele francizări care, într-un anume moment, pe la 1870, au omorît cu desăvîrşire orice manifestare poetică a literaturii din Bucureşti,

El, poporul, temelia, şi nu mulțimea națiunii, rămmea şi mai departe îndreptarul către care la orice îndoială trebuia să se îndrepte oricine.

Ceea ce a pus din nou întrebarea în ce priveşte limba bună si curată — şi adaug numai în ceea ce priveşte vocabularul, căci nu s-a băgat de samă îndeajuns cit de mult am pierdut mijloacele sintactice nesfîrşite pe care le are limba noastră, pentru a primi gramatica, potrivită după vechea normă latină, a francezilor din secolul al XVII-lea — a fost înlocuirea, în cea mai mare parte, a cărții prin ziare.

Ziarul a ajuns să fie cetit, dacă nu de toată lumea, cel puțin şi de multe elemente din clasele adinei. A vorbi ca la gazetă a devenit pentru foarte mulți o regulă în ce priveşte alegerea cuvintelor, ca şi, de altfel, orânduirea lor. Babilonia contra căreia s-a ridicat, cu un spirit aşa de fin. şi cu atîta solid bun simț, domnul Pisani[3], expunîndu-se la acele critici zeflemiste care sînt din nenorocire otrava vieții noastre intelectuale, se datoreşte înainte de toate înrîuririi acestui scris la răpezeală din

r

partea unor oameni cari, la rîndul lor, citesc gazete străine, şi anume numai gazete franceze.

Nu s-ar putea înlocui — o spunem, ca şi Paris Mu-muleanu odinioară — acele cuvinte care au ajuns „de obşte" şi care „sînt dulci în auzul nostru", precum si cîte ne îngăduie să exprimăm nuanţele pe care nu le putem exclude din mintea noastră. Dar lupta care s-a dus si continuă a se duce astăzi ne îndeamnă pe toţi la un lucru : la o chibzuire, de cîte ori este vorba de a cumpăni cuvintele vechi cu cele noi, cele dinţii avînd dreptul să treacă înainte.

Căci, altfel, sau rupem legăturile noastre cu un popor care nu ne înţelege, sau îl facem pe dînsul însuşi să fie necredincios tradiţiilor sale si să rupă el cu ceea ce în curs de atîtea secole au izbutit sa îndeplinească înaintaşii.

10 decembrie 1937,

TEATRE ŞI TEATRE

A fost primită cu interes si plăcere întâia reprezentaţie de teatru în aer liber la noi. Nu era prea curînd, căci aiurea e multă vreme de cînd s-a făcut cu un deosebit succes această încercare. Amintesc prezentarea anuală, într-un sat catolic din Germania, a patimilor domnului, spectacol pentru care ţăranii de acolo se pregătesc un an întreg si îmbracă rolurile lor cu o adîncă pietate, apoi ce s-a făcut, acuma în urmă, la Salzburg [1], în sîîrsit priveliştea, într-un frumos oadru de natură, pe care o înfăţişează de la o bucată de vreme ungurii la Seghedin.

De la nici unul din aceste teatre nu s-a inspirat încercarea, pe care o pot crede izbutită, de la Vălenii-de-Munte înainte de a arăta ce mijloace am întrebuinţat şi de a trece de acolo la ce cred că e bine să se ştie şi să se creadă despre teatru, în orice condiţii, să vedem cărui impuls i s-au supus aceia

cari au descătuşat teatrul de artificialitatea spațiului închis şi a zugrăvelilor care capătă prestigiu numai de la distanță si cu ajutorul farmecelor luminii electrice, acei, neimitați de noi, cîtuşi de puțin, cari au lucrat aiurea.

Țăranii germani din Oberammergau stau supt influența unei vieți religioase care e cu totul deosebită de a noastră ; ceea ce făceau ei acolo, măcar pînă ce s-a vă^ut ce mult se poate cîstiga prin exhibiția * lor, era ca o rugăciune. Ceva din fanaticul! sentiment religios al evului mediu e întrupat în această privelişte unică, pe care nimeni si mai ales la noi, ortodocşii, nu poate E-O copie, şi nici n-ar fi bine s-o facă. Să se adauge că spectatorii

*** Aici** în sens de spectacol, manifestare publică, (n. ed.)

înşişi, din multe țări şi de multe neamuri, erau minați spre acest sat, aşa de liniştit în restul anului, nu numai de o explteabîlă curiozitate, dar şi de aceleaşi sentimente care însuflețeau şi înălțau pe actorii cari cu bucurie se lăsau şi răstigniți pe cruce. Clerul catolic el însuşi afla unele avantagii în asemenea manifestații strălucitoare şi zgomotoase. Să nu se piardă din vedere nici aceea că acolo textul însuşi n-are nici o valoare şi nici un rol, ci e vorba numai de redarea autenticității evanghelice. La Salzburg, punctul de plecare, dacă nu mă înşel, a fost pur estetic, si s-a avut în vedere mai ales muzica. Iar, în ce priveşte ce s-a făcut, pentru rnulte mii de oameni, la unguri, avem a face acolo cu un îndoit scop : a trezi, prin piese si opere de un înalt nivel de artă, un puternic sentiment de mîndrie națională la membrii înşişi ai neamului şi, al doilea, a atrage si din străinătate cit mai multă lume, care sa plece apoi cu o mare idee si despre gradul de cultură al acestei nații si despre avîntul care o animă.

în toate aceste trei locuri s-au făcut cheltuieli foarte mari pentru un public care era aşteptat să fie deosebit de numeros. Pe cînd la Vălenii-de-Munte, unde regula în tot ce se fa'ce e cea mai mare discreție, modestie si, ca să zic aşa : smerenie, am ales o coastă de deal, potrivită şi pentru public — se vor face acolo, din ciment, bănci statornice de amfiteatru, dar pentru moment nu e decît pămînitul gol — si potrivită, în acelaşi timp, pentru mişcarea pe alt plan a actorilor unei tragedii în care se văd cetăți şi se desfăşoară lupte. Ne-a atras frumosul orizont care se desface de acolo : lunca bogată în sălcii, unde se pot ascunde ca în nişte imense culise naturale artiştii, rîul al cărui curs se simte după aceste tufişuri, si, în sfîrşit, înaltul deal acoperit încă de păduri sau sfîrte'cat de căutătorii nisipului de sticlă. In acest cadru se reprezintă o piesă, una scrisă anume pentru aceasta, scurtă sî permițînd cîte un intermezzo de

cîntece si danturi, de mari desfăşurări a costumelor, deocamdată foarte sărace sau de împrumut — şi după „Răzbunarea pămîntului" [2], ^ care mi-a părut că n-ar fi nepotrivită pentru început, *voi* trece, nu cum anunțasem la ,,Lipitorile satului" [3] în care, pe lîngă nesfîrsite lungimi şi atîtea vulgarități, pe lingă

nota de vieață care nu mai are rost acuma, este si o vestejire completă a piesei cum, din nenorocire, e cazul cu atîtea din ale lui Alecsandri, ci voi trece la însuşi teatrul elenic, atât de înalt ca artă, atît de inteligibil pentru oricine, prin umanitatea lui, dînd, — în admirabila traducere, neținută în samă nici pe vremea ei, a lui Ştefan Dinescu — ,,Oedip Rege". Iar executanții sînt, pentru rolurile individuale, artiştii obişnuiți ai „Teatrului Ligii Culturale", iar pentru mişcările de masă nu numai pre-miiitarii pe cari i-am avut la îndemînă şi cari s-au adaptat perfect, dar şi oameni din sate, bărbați si femei, tineri si bătrâni, cari în adevăr au trăit si ei piesa.

Scopul 'ce 1-am avut în vedere n-a fost numai să se mai adauge o distracție pentru ascultătorii cursurilor de vară, ci acela, stăpînind totul, de a chema şi prin acest mijloc, mai potrivit decît multe altele, poporul acesta la o vieață sufletească mai înaltă.

Căci, pe lingă toate reformele, anunțate cu zgomot, pregătite în grabă, apoi sucite si învîrtite de toate interesele de clasă şi particulare, pentru ca apoi, în executare, să fie date în sama unor oameni fără pregătire, fără onestitate şi, în rîndul întîi, fără nici o tragere de inimă, reforme care țintеau la o îmbunătățire, ce se observa încă aşa de puțin, în starea materială, deplorabilă, a țăranilor din vechea țară liberă, dar si din unele părți spre Apus de dincolo de munți, nu s-a făcut nimic pentru ca atît de înzestratul nostru sătean să iasă din faza, inferioară față de cerințele vremilor noastre, în care s-a aşezat de atîtea veacuri prin înseşi sforțările sale. Ideile nu circulă prin sărăcia lui, care e şi lăuntrică, sentimentele n-au prilejul de a se supția, noțiunea trecutului îi este străină, în acelaşi timp cînd instinctul acestui trecut îl are în sine şi schimbă după el orice i se înfățişează în prezent ; noțiunea altei vieți decît a sa si a caricaturii pe care o vede zilnic deasupra sa, îi lipseşte. Scoală dă numai forme, în mare parte inutile, sau proptele pentru parvenire, ziarele n-au literatură pentru el, si cultura oficială e pe atît de stângace, pe cit de îmbulzîtor filantropică si „națională", iar mai ales în ea omul descoperă tot acea pecete de oficialitate impusă, care-i desplace şi fiindcă-1 umileşte, iar scrisul pentru el, deşi se află în

tot ce a scris marele nedreptățit, cel mai nedreptățit dintre toți scriitorii, care

e părintdle Agîrbiceanu, nu pătrunde Ia dînsul, care nu cumpără cărți de cînd 1-am dezvățat de *Agatanghel* si de *Minunile Sfântului Sisoe.*

Priveliştea marilor drame omeneşti, aceea, cuprinsă în figuri pe care le vede mişcîndu-se, e altceva. Fără a fi făcut încercarea, țăranii din mai multe sate s-au adaus la populația din Vălenii-de-Munte. A fost o tăcere, la acele mii de oameni aşezați pe iarba verde, mai mare decît în biserică, atunci cînd preotul nu e stăpînit de taina ce o săvîrşeşte. Nici la copii n-am prea surprins rîsete ; doar la oîte un semi-Joult de la oraşe, care se trezea la un spectacol de grădină vara. Oînd, a doua duminecă, au fost îndemnați să vie, din tîrgul anual şi mai mulți, conduşi, ca pentru prima ispită, cu muzica militară, scenele de luptă au adus singure rîsete puternice şi groase, dar mi-am explicat mai tîrziu de ce : ai noştri găsesc ridiculă o încleştare de formă si mai ales zbucnesc în rîsete cînd o ia cineva la sănătoasa.

Mi s-au raportat pe urmă impresiile. Mai cu samă era una de măreție, a unui lucru foarte frumos şi nemaiîntâlnit pînă atunci. Şi copiii făceau apoi pe actorii tragici prin curți. Dar se urmărea sensul, aplicîndu-1 la amintirile lor şi la simțirea ce le-o lăsaseră. O ardeleancă de mult măritată şi aşezată dincoace spunea, vorbind de patima elenilor cuceriți si puşi la mumca robilor de năvălitorii asiatici veniți pe corăbii : „Uite aşa am suferit noi supt unguri. Eu am plîns".

Aceasta mă aduce însă a spune cîteva cuvinte de încheiere desipre rostul teatrului aşa de greşit înțeles la noi în suta de ani de cînd ni 1-am dat, nu pentru că i-am fi simțit nevoia, ci pentru că-1 văzusem sau îl ştiam numai aiurea, unde avea adinei rădăcini în trecut si un sens adevărat în prezent, chiar si irozii şi jocul păpuşilor, cu ,.caraghiozul" lor, fiind o imitație, de la apuseni sau de la turci[4]. Şi trebuie să spunem cu umilință că primul teatru de înalt ideal, al lui Voltaire sau al lui Alfieri, a fost inițiat la noi de grecii cuprinşi de un fanatic avînt către libertate [a].

Pe urma lor am avut un teatru făcut de boieri, cu traduceri de-ale lor şi cu un public din aceeaşi clasă bogată si stăpână a țării. După aproape o jumătate de secol tot ei, vechile familii, umpleau lojile, tot ei apreciau valoarea pieselor, si era natural ca &i directorii Teatrului din Bucureşti să fie din mediul lor.

Dar o schimbare s-a produs pe încetul. Boierul nu juca : trebuia actorul. Acesta, formînd companii, de la Pascali şi Fanny Tardini la Teodor Popescu, au ajuns a-si impune repertoriul. O clasă mijlocie, mai mult stricată decît în adevăr

cultă, i-a sprijinit mediocritatea. O literatură dezorientată şi-a cerut dreptul de a invada scîn-durile *. Iar statul a recunoscut şi susținut asa-zisul repertoriu „național", care a fost o ruşine. Cu vremea, boierimea, sărăcită, n-a mai apărut în loji. Ea nici nu mai vine, pînă acuma.

După război sărăcirea a ajuns şi pe intelectuali. Şi ei lipsesc, iar regulamentul teatrelor de Stat impune criteriul comercial : piesa să umple casa. Doar pomana galeriei pentru studenți, cari cred că au dreptul s-o ia cu asalt.

Adevăratul popor românesc e absent. Teatrul nu e pentru dînsul. N-are legătură nici cu mintea, nici cu punga lui. E o formă pentru cel din urmă idiot care poate plăti o lojă sau un fotoliu. Sfioşi, se strecoară şi intelectualii si funcționarii noştri. Dar această jucărie nu poate continua.

Da Vălenii-de-Munte în forma vechiului teatru elenic s-a dat un semnal.

22 august 1938.

Aici în sens de scenă. **(n. ed.)**

VIITORUL STATELOR MICI

Odată, pe vremea lui Napoleon I-iu, pe aceea a lui Bismarck, Europa avea un singur stăpân. Astăzi, după rezultatul acelei întîlniri de la Miinchen [1], în care s-au pus jaloanele noii politici europene, se poate spune că ea are patru. De această situație va trebui să țină samă oricine, cel puțin o bucată de vreme, mai lungă sau, cum se arată, foarte scurtă, pînă cînd se va dovedi şi ce slăbiciune prezintă acest sistem al unei tetrarhii, care se poate întâmpla să nu aibă mult mai mulți sorți de durată decît Tetrarhia imperială care, supt acvila Romei do odinioară, împărțea de fapt lumea în patru bucăți. Pînă la această probă a sistemului celui nou care s-a substituit unui vechi sistem, dovedit

netrainic, în zodia aceasta a cetor patru domni ai lumii va trebui să trăiască orice organizație politică de proporții mai modeste.

Evident că acei cari vor fi de acum înainte supravegheați, chemați la ordine, amenințați, aduşi îa hotărâri de multe ori împotriva intereselor lor. se vor folosi de acest fapt prielnic că, în loc să se îndrepte către o singură putere dominatoare, vor avea alegerea de a întreba după voie la Roma, la Berlin, la Londra, la Paris Din rivalitatea firească între membrii acestui condomi-niu, vor folosi aceia cari, dacă ar fi fost dați pe sama unuia singur, ar fi trebuit să facă sacrificii si mai dureroase, să se plece la acte de supunere şi mai umilitoare.

Nimeni nu va spune că această soluție este cea bună. Evident că era preferabil sistemul, la care astăzi nu se mai poate gîndi nimeni, după sfîrsitul sforțărilor de la Geneva, care au avut numai îndoitul dezavantaj : de a porni de la interesele unei singure mari puteri si de a crede că prin discursuri si prin rezoluții în vid se poate

regulamenta soarta lumii : sistemul de sfătuirea popoarelor între dînsele, de concesii mutuale, de aranjamente paşnice, de formule legale, care ar fi trebuit căutate la Haga. Dar ce să ne mai glndim la lucrurile pe care le-a voit o nobilă ideologie, pe care le-au pus în. practică anumite interese, destul de vizibile şi care, în fața unui şir de brutalități, cum este, înainte de oricare, atacul japonez împotriva Chinei, a trebuit să abdice de la un prestigiu pe care nu avea nici un mijloc material de a-1 susținea !

Dacă însă, în locul acestui regim de dezbateri internaționale şi de rezoluții luate în majoritate sau în unanimitate, ar fi rămas numai o tendință imperialistă, ca acelea mai vechi despre care am pomenit la începutul acestei lămuriri, şi mai rea ar fi fost soarta acelor fundații de caracter național, datorite unor rase pe care fatalitatea antropologică, sau numai împrejurări nepri-elinice de-a lungul istoriei îor le-a împiedecat de a întemeia ceea ce se numeşte un stat mare.

Dar, trebuind ca statele mici de acum înainte să asculte, în atîtea chestiuni, față de pretențiile cînd ale unuia, cînd ale altuia din ceî patru dominanți, ele pot opune, în lipsa unor mijloace militare şi economice capabile de a le garanta existența şi integritatea hotarelor, argumente de drept şi de bun simț, dintre care, dacă cele dinții pot fi uşor răspinse de oamenii obişnuiți cu acte ilegale, celelalte nu se poate sa nu fie ținute în samă.

Desigur că nu mai este vremea iluziilor care consistau în a crede că, dacă un număr de state mai mici se unesc între dînsele, aceasta înseamnă că ele pot să constituie o putere mare. Aşa s-a crezut în momentul cînd aici, la noi, ni se dădea recomaiidația de a fi ,,buni cetățeni ai Micii înțelegeri" [2] şi cînid această ,,Mică înțelegere" era prezentată aşa ca încă o Mare Putere care, vorbind cînd prin

gura cehoslovacă, cînd printr-una iugoslavă, cînd printr-una românească, ar fi putut să impună şi să păstreze o anumită situație.

Nu. Statele mici sînt datoare de acum înainte să se gîndească nu Ia astfel de ,,pacte", care s-au dovedit tre-

cătoare şi neefective, ci la propria lor apărare si, pe Ungă aceasta,]a conştiința care se desface pentru dînsele din cunoaşterea rosturilor lor, din convingerea că aceste rosturi sînt suficiente pentru ca să pretindă a li se menținea libertatea şi ceea ce se mai poate numi, în timpurile noastre, independența.

N-a existat pînă acum nici o epocă din istoria omenirii an care neamurile să nu fi fost silite, să nu se fi simțit datoare de a se lega de un principiu, de a se reclama de la o teorie.

Toate aceste principii şi toate aceste teorii au în-tr-însele, fără îndoială, o îndreptățire, deşi nici una nu poate să pretindă că îndreptățirea aceasta este aşa de mare, încît să nu se gîndească cineva la alte idei decît acelea pe care se sprijină ele. In succesiunea acestor principii dominante, astăzi are o trecere deosebită principiul național. Potrivit cu acest principiu național, toți oamenii cari fac parte dintr-o națiune trebuie să trăiască în acelaşi stat. Nimic nu poate fi mai atrăgător decît această lozincă, în care s-ar zice că se păstrează si un fel de caracter sacru. Națiunea este deci sfântă si, în sfințenia ei, ea îşi îngăduie tot ce poate să servească intereselor ei legitime, care decurg din însăşi ființa ei, păstrată în anumite hotare, cînd mai largi, cînd nrai strimte, de-a lungul veacurilor.

Anglia reprezintă poporul englez : în această privință nu poate fi nici o îndoială. Prin opera minunată a regilor Franciei, operă aşa de puțin recunoscută de urmaşii lor, din mai multe seminții a ajuns sa se întemeieze poporul 'francez, deplin unitar în ce priveşte tendințele sale, cu toate că ici şi coîo se păstrează, peste deosebirile de rasă,

î pe care nu le poate desființa nimeni, şi amintirile de limbă, care arata cîtă deosebire a fost în trecut.

- Germania si-a însuşit teritoriul austriac[3] si a ciopîrțit Statul creat la sfătuiriîe din Paris pentru poporul ceh şi pentru poporul slovac, considerate ca o singură rasă, apelînd îa acest caracter național, din care Berlinul a căutat să tragă pînă astăzi numai o parte din conse-cințe, căci ne putem aştepta şi la altele.

Dar, daca se invoacă principiul național pentru unii, nu se poate a se

declara, în alte împrejurări, că acest principiu nu are nici o valoare pentru alții.

N-ar fi existat o garanție pentru statele mici, dacă •el ar fi avut un caracter ambiguu deşi, din cauza unor interese care sînt capabile să înfrunte sentimentul național şi să-1 biruie măcar în parte, putem vedea astăzi o lume mulțămită, deşi împărțită între trei, patru rase, în Elveția şi, cu toată discordia dintre valonii de limbă franceză si flamanzii de dialect german, nu s-a cerut In Belgia niciodată, fățiş, o desfacere după elementele acestea naționale divergente.

Dar, pentru deosebirile acestea naționale, care sînt, dacă observă cineva lucrurile de aproape, deosebiri de limbă, Suedia, legată o bucată de vreme, supt dinastia Bernadotte, de Norvegia, s-a despărțit de tovarăşii cari sînt vecinii ei de astăzi.

Tot aşa, tratatele d.n Viena creaseră, pentru dinastia de Orange, un stat al Țărilor-de-Jos, în care belgienii, aşa cum sînt ei cu caracter dublu, se găseau alături de olandezi, şi încă de la 1830 despărțirea între aceste două elemente componente s-a impus.

Ce mai rămîne prin urmare în Europa, cu o foarte slabă excepție, nu este altceva decît un număr de state mici, sprijinite pe principiul național.

P-ot cei patru, tuspatru dominatori, să ceară ceea ce s-^ar putea cere, în virtutea altui principiu, acela care izolează Statul Sovietelor : ca o națiune să părăsească forma pe care şi-a dat-o, în margenile acestei vorbiri a unei singure limbi ? Evident că nu.

Dar, dacă, totuşi, aceasta s-'ar face, împotriva unui principiu pe care 1-a rostit domnul Hitler în zilele din urma, zicînd că lui nu-i trebuie cehoslovaci, ci numai germani de ai săi, cei cîştigati astfel, împotriva drepturilor naționale, ar putea ei fi prefăcuți vreodată în cetățeni credincioşi ai statului cuceritor ?

Şi, să se bage de samă, nu este vorba de un grup național care s-ar fi desfăcut din întregimea rasei pentru a se alipi la un stat de altă limbă, ci de oameni cari vin,

aducînd cu dinşii, de o singură generație, sau de mai multe, de-a lungul secolelor, amintirea unui stat care şi-a avut si zilele bune şi momentele de glorie.

Iată ceea ce, în principiu, ca si în imposibilitatea unei amalgamări cu acei cari ar fi să învie vechiul imperiu, mi se pare că ar constitui o garanție a viitorului statelor pe care un neîndreptățit sentiment de trufie le numeşte „statele mici" ale Europei.

14 octombrie **1938.**

IDEEA NAȚIONALĂ ÎN DECURSUL ISTORIEI UNIVERSALE

Niciodată nu s-a simțit mai mult nevoia de a se defini ce înseamnă ideea națională decît acum.

Pentru unii dintre aprinşii apărători ai ei de astăzi, adevărați energumeni, gata de toate loviturile, nedreptățile şi cruzimile, în credința că în ființa lor etnica se găseşte ceva cu totul excepționa,[1] si misterios, care le dă dreptul de a amenința, de a porunci, de a stăpîni, de a exploata, de a deznaționaliza îşi de a distruge, ideea națională a ajuns să fie un monstru *. întocmai aşa precum o idee religioasă aşa de înaltă ca a simțului creştinism idilic şi pastoral, gata să îmbrățişeze omenirea întreagă, pe care Isus îl predica pe malurile Iordanului, s-a prefăcut, cu o ierarhie de fier ca aceea a Bisericii catolice, adevărată moştenitoare a Romei imperiale de odinioară, înaintea căreia, fie şi cu asigurarea păcii şi muncii fiecăruia, tremura lumea întreagă, în creştinismul medieval al bisericii papale, servită de o miliție aşa de neîndurătoare cum a fost aceea a dominicanilor prigonitori, prin organizația Inchiziției, aşa încît pe oricine ar îi avut altă părere în ce priveşte credința, sau şi-ar fi îngăduit anumite considerații asupra lumii şi a omului care ar irece ipeste teribila dogmă adoptată de concilii, îl aştepta aşezarea pe rug, pentru ca flăcările să mistuie trupul ticălos al ereticului. Nu există nici unul din adevărații naționalişti cari să nu se cutremure înaintea faptelor care se săvîrşesc în numele unei idei cu totul deviate si de la sensul de la început şi de la scopurile pe care, în virtutea acestui sens, ea le recomandă deosebitelor gru-

* Pe măsură ce Germania hitleristă îşi aplica politica expansionistă N lorga îşi intensifică atacurile sale la adresa ei. (n. ed.)

puri etnice din care se alcătuieşte omenirea — mai mare, trebuie s-o spună ea ânsăşi, decît tot ceea ce face parte ca elemente dintr-msa.

O astfel de idee națională a ieşit din anumite ființe care nu s-au născut la noi şi care niciodată n-au putut să fie îmbrățişate de spiritul cu desăvînşire altfel orientat al poporului nostru. Sînt, an această nouă formulă națională, şi elemente de instinct, care vin din însăşi țesătura, atît de deosebită de a noastră, a unor popoare care, oriicît ar fi de puternice, nu pot să înrîurească asupra sentimentelor de care am fost totdeauna stăpâniți şi să ne transmită Mei care sînt contrare omeniei noastre îndătinate *.

Este adevărat că se află si suflete tinere de ia noi, energii doritoare de a se manifesta, ambiții care nu se compară cu adevăratele puteri şi cu condițiile în care şi-ar putea îndeplini scopurile, asupra cărora crezurile naționale care se produc aiurea, întrupate an simboluri care ele înseşi izbutesc şi cîştigă, exercită o influență capabilă de a face pe aceşti oameni, în ei înşişi idealişti şi gata de jertfă, să apuce drumuri pe care orice experiență mai îndelungată şi mai sigură le poate arăta ca imposibile de străbătut.

De aceea, înaintea acestei confuzii de noțiuni prefăcute în sentimente, iar sentimentele îndemnînd imperios la o acțiune nestăpînită, sînt foarte bucuros că o orînduire în programul conferințelor de la Radio îmi îngăduie a verifica, înaintea tuturor, asupra trecutului nostru întreg, caracterul, cu totul particular, pe care 1-a avut, de la un capăt al istoriei românilor pînă la celălalt, ideea națională, chiar în timpurile cînd ea avea mai mult aparența unui instinct şi nimeni nu era în stare s-o prefacă Intr-o formulă.

Nu odată, şi împotriva unora din istoricii mai tineri, cari credeau că această părere se poate tăgădui — şi, cînd vorbesc de istoricii mai 'tineri, nu înțeleg pe acei cari, supt influența unor pasiuni personale şi a unor organizații de club, introduc în polemica lor elemente care

* Şi de data aceasta, N lorga îşi manifestă totalul său dezacord cu ideologia Germaniei fasciste, (n. ed.)

n-au a face cu adevărata cugetare istorică — am manifestat părerea că la chiar originea alcătuirilor noastre de Stat se găseşte un concept național, chiar dacă pe vremea aceea nu trăia nimeni care să fi fost în stare a-i da o rostire bine definită.

Să se uite cineva, de jur împrejurul nostru, la condițiile în care s-au întemeiat statele. Unele dintr-însele nu sînt decit continuarea, în altă formă, a Romei vechi, cu aceeaşi tendință de dominație universală, manifestată de împărații romani de pe vremuri.

Cutare altele au pornit dintr-o năvălire, si in toată desfăşurarea acestor state se simte caracterul violent al acestei revărsări de hoarde, căutând nimicirea sau subjugarea si exploatarea celor amenințați şi învinşi. Nu este nevoie să pronunț nici un nume, în ce priveşte această categorie de state.

Sînt apoi altele, cum a fost ducatul si apoi regatul Boemiei, sau chiar Statul polon la începuturile sale, care au pornit din umbra imperială a națiunii germane, care ea însăşi era îndreptată pe acele vechi drumuri mărețe ale Romei : de la o vreme ceea ce era ducatul sub-ger-manie, legat de Sfînfcul Imperiu, a devenit o ctitorie proprie în care, tot mai mult, s-a putut ivi si a

ajuns să înainteze o conştiință națională, creatoare, mai tîrziu, si a doctrinei corespunzătoare.

în statele spaniole este la origine rezistența îndărătnica împotriva valurilor de cotropire ale alcătuirilor musulmane care, o bucată de vreme, au ocupat cea mai mare parte din peninsula Iberică, cei din urmă apărători ai ideii creştine, devenită numai încetul cu încefcul națională, fiind aduşi a se adăposti în văile pustii ale Pi-rineiîor.

Cred că ajunge pentru a se vedea cît de deosebită este obîrşia altor creații politice din evul mediu decit a noastră.

La noi, mult timp, statul nici n-a existat decît numai ca amintirea împărăției care fusese şi dincolo de care nu se putea înțelege, de conştiința populară, altceva.

Mintea poporului nostru a fost, în adevăr, totdeauna stăpînită de împărați, de împărătesc, de fete de împărat,

către care se ridica iubirea acelor Feți-Frumosi, cari se sprijină însă numai pe vitejia lor.

Originea romană a împărăției era în instinctul nostru si chiar atunci cînd ea a fost înfățişată în forme străine de noi si în ce priveşte rasa şi în ce priveşte religia. De cîte ori a fost vorba de capitala de odinioară a Romei răsăritene, de Constautinopol, de „Tarigrad" si de acei cari locuiesc şi domină acolo, de căpetenia ^lor stăpînind peste mai multe noroade, înaintaşii noştri au călcat peste toată duşmănia de rasă şi peste tot dezgustul pe care-1 inspira o religie străină si inferioară pentru a vorbi tot de împărăția de care atîrnau şi de împăratul, oricât de apăsător, care o întrupează

La alte popoare a fost întîi statul de imitație, de contrafacere, uneori chiar de caricatură, date fiind hotarele înguste în care se înstăpînise ceva care sămăna ca ideea Romei apusene şi, de acolo, numai pe încetul s-a ajuns, printr-o lungă sforțare ca si printr-o continuă imitație, la ceva care să fie asemenea ou conştiința națională si cu idealul național din timpurile noastre. La noi dimpotrivă : conştiința că noi sîntem altfel decît cei din jurul nostru, că acest fel de a fi trebuie cu orice preț păstrat,, că el este o poruncă de la care nu ne putem îndepărta, că nici o imitație, oricît de atrăgătoare, nu poate să înlocuiască aceea ce se găseşte în însuşi adîncul ființei noastre, aceasta este la începutul nostru, si aceasta a fost linia de la care nu ne-am putut îndepărta, în ciuda tuturor ispitelor, niciodată.

Să se bage de saună un lucru. Poporului nostru îî place a glumi, si gluma aceasta este uneori usturătoare pentru cei împotriva cărora se îndreaptă ; se poate în-tîmpla ca această aplecare de spirit să nu merite a fi lăudată din punctul de vedere moral, dar aşa este firea noastră, că nu ne putem îndepărta

de la dînsa.

în fiecare sat românesc, pe lîngă numele ce-l are-cineva în adevăr, este şi o poreclă, luată de la anumite defecte fizice sau sufleteşti si, în lupta dintre adevăratul nume si ceea ce a adaus gluma răutăcioasă a altora, totdeauna acest al doilea nume biruie. Trebuie ca, în timpurile noastre, să intervie starea civilă, pentru a restitui

lucrurile peste porecla, supărătoare pentru acela care o poartă. Dar aşa facem şi în ce priveşte naţiunile celelalte.

Este adevărat că şi în alte regiuni, încă din epoca bizantină, se găsesc astfel de caracterizări neplăcute pentru deosebitele elemente naţionale care erau silite a trăi în forma vechiului imperiu medieval [...]

Cînd, apoi, s-a văzut că Roma nu se întoarce, că Bizanţul a apucat pe alte căi, că puterea lui, odinioară larg stăpînitoare, este într-o scădere care face să se prevadă apropiata ruină totală, cînd în vecinătatea noastră s-au ridicat puteri care voiau să se aştearnă peste noi, cum a fost puterea regatului unguresc, sprijinit si pe biserica apuseană, care ne dădea în samă urmaşilor Sfântului Ştefan, atunci, în această conştiinţă naţională, neexprimată încă în forma de idei, care dăinuise de-a lungul veacurilor, împlinind mia de ani, s-a produs o tresărire. Am purces la întemeierea statelor noastre, care erau, de fapt, dat fiind caracterul interior al cîrmuirii, nişte frînturi de imperiu, în margini mai înguste.

Ţările acestea se puteau numi, cum a fost cazul cu alţii, după unele amintiri, sau după felul cum li se înfăţişa pămintul : astfel statul Boemiei, al cehilor, nu s-a numit după naţiunea care 1-a întemeiat, ci după amintirile, cuprinse într-o formulă germana, ale statului celt, care fusese odinioară al boilor : „Bohemia" din „Bohen-heim", iar numele Poloniei nu înseamnă altceva decît şesul în mijlocul căruia polonii, sau, cum zicem şi noi : lesii, după numele de lehi, şi-au întemeiat statul. Sînt cazuri în care numele statului nu este acela al naţiunii de bază, ci al unei cete cuceritoare, care s-a confundat cu elementele supuse şi, cu toate acestea, numele care iese la iveală nu este al celor mulţi cari au rămas, ci al celor puţini cari s-au contopit în masa cuceriţilor. [...]

Noi, cînd am întemeiat statul de la Argeş, care s-a coborît pe urmă la Tîrgoviste si Bucureşti, am numit de Ja început această ţară : „Ţara Românească", si Domnia a fost „a toată Ţara Românească".

S-a adus înainte că stăpînitorii sîrbi purtau şi ei numele naţiunii de temei, dar să nu se uite că pe lingă numele acesta al „Ţării Sîrbestî" se adaugă uneori si alt

nume, amintind provinciile cucerite si națiunile supuse, ceea ce niciodată nu s-a amestecat în titlul domnilor noştri, fiindcă ei se supuneau la porunca milenara a unei organizații de caracter instinctiv național.

A fost o .,țară a Moldovei", după rîul de-a lungul căruia s-a făcut întinderea creației maramureşene, dar să se observe un lucru : că stăpînitorii acestei Moldove se chemau la început „Domni români ai Țării Moldovei". Şi, dacă ei au fost siliți să întrebuințeze un nume de caracter geografic, precum o parte dintre sîrbi, pe rîul Bosna, s-au numit bosnieci, sau alții, după muntele care alcătuia cctățuia lor națională, au fost cernagorți, muntenegreni, aceasta se datoreşte, la moldoveni, nevoii de a deosebi domnia cea nouă de domnia, mai veche, a Țării Româneşti, pe care aceşti colonizatori din Maramureş n-au fost în stare să şi-o adauge.

Secole întregi am luptat, desigur si pentru a păstra caracterul creştin acestor locuri, dar noi niciodată n-am fost în rîndul întîi cruciați, gîndindu-nc mai ales la funcțiunea aceasta de cavaleri ai crucii.

Am dat, este adevărat, numai ici si colo câte un renegat, pe care 1-a acoperit de dispreț întreaga conştiință a neamului, răzîndu-se, nu numai din biserici, dar si din paginile de cronică, numele acelora cari au trecut la credința duşmană a Islamului. Alte popoare din vecinătatea noastră au îmbrățişat această credință musulmană în întregime, cum a fost cazul pentru toată clasa domnitoare de la bosnieci si herțegovineni, ai căror urmaşi, şi pînă astăzi, păstrează credința adoptată de înaintaşii lor, învinşi de sultanul Mohammed al II-lea, în secolul al XV-lea. Dar noi n-am fost totuşi căpitani de cruciată ai tuturor neamurilor unite supt steagul cu crucea, ținut în mîinile voinice ale Domnilor noştri.

între i'deea creştină şi între națiunea noastră s-a făcut o strînsă legătură. Dar în această legătură ceea ce a dominat a fost națiunea.

Trebuie s-o spun aici cu toată hotărîrea, pentru a combate o părere care, în timpul din urmă, s-a kistăpînit pe sufletul multor tineri. Alipirea lor la credința străbunilor este un lucru vrednic de toată lauda dar, cînd, cum s-a întîmplat şi în declarația, aşa de frumoasă, a

noului episcop al Maramureşului, care s-a impus, împotriva unui alt candidat, prin credința lui nestrămutată față de ideea națională, biserica ea însăşi spune că ține sus crucea Mîntuitorului, dar în acelaşi timp si steagul poporului românesc, nu-i este îngăduit nimănui să ridice credința, oricît de sacră şi de respectabilă, a ti ta de sus, incit să acopere ideea națională, ajungîndu-^e, pe

baza acestui primat religios, Ia alianțe convinse si încălzite de un puternic sentiment cu națiuni tot . creştine", chrar cînd caută sa dărîme, ca în Germania, si creştinismul catolic şi cel protestant si să învie credința păgînă ; ele n-au a face cu noi, şi astfel de legături cu dinsele pot să aibă ca rezultat scăderea si chiar, într-un viitor mai depărtat, distrugerea noastră *.

Să ne amintim că noi ne închinăm unor sfinți cari nu s-au ridicat din mijlocul poporului nostru şi că nici un adevărat sfînt de acest sînge, n-a intrat în calendarul nostru religios, pe lingă care putem să facem un calendar național, în care tradiția eroismului trece de la un viteaz la celălalt viteaz, de la un mucenic la alt mucenic

Legăturile noastre cu alte neamuri n-au fost acelea de o alianță putînd merge pînă la asimilare si contopire, supt semnul unei idei în stare să cuprindă oricît de multe popoare supt poruncile şi îndrumările ei. Cînd împrejurările au introdus în politica Domnilor noştri, aşa de cumpăniți în toate cuvintele şi toate faptele lor si atât de adînc respectuoşi față de orice drept omenesc, o lărgire a orizontului lor, care avea de fapt un caracter imperialist, cînd ei au apărut, ca pe vremea lui Mihai Viteazul, ca dezrobitorii națiunilor de dincolo de Dunăre, cari nu se puteau ridica prin ele însele şi îşi căutau un Domn dincoace de Dunăre la noi, ca învietor al împăraților bizantini, cînd toată această creştinătate ortodoxă fremăta de dorința de a vedea apărînd în fruntea ei pe Mihai-Vodă al Țării Româneşti, cu sabia creştină trasă spre dezrobire, niciodată nu i-a putut trece prin minte straşnicului Domn de la Bucureşti că aceasta ar putea să

* Şi aici referire la primejdia dezastruoasă reprezentată de Germania fascistă şi agentura ei, mişcarea legionară dm țara noastră, (n. ed)

aducă o oricît de mică schimbare -a caracterului unui stat pe care aşa îl moştenise de la înaintaşii săi şi deci avea datoria să-1 transmită aşa şi urmaşilor. De asemenea, cîn'd speranțele bulgăreşti se ridicau spre blajinul bătrîn, rămas totuşi o căpetenie de oaste, Matei Basarab. Apoi, când largile danii ale Domnilor noştri sprijineau toată credința creştină a Răsăritului, pînă în văile Siriei ei pînă în mînăstirile Egiptului, cînd cartea românească si meşterii de cărți români ajungeau pînă la Arabo-sirienii din Antiohia şi pînă în părțile Caucazului, la georgienii regelui Vahtang, cărora le-am dat cea dinții carte tipărită în limba lor. domnia Țării Româneşti, întinzîndu-se aşa de larg, orizontul creştin şi cultural răminea tot ceea ce fusese pînă atunci.

S-a tot vorbit de epoca fanariotă, de grecii cari ar fi robit poporul românesc, cari i-ar fi impus concepția lor națională şi întrebuințarea unei limbi care nu era minunata noastră limbă, dezvoltată, 'din carte în carte, până în acest secol al

XVIII-lea, cînd era aşa de bogată în toate nuanțele colorii. De fapt, nu fanarioții ne-au cucerit pe noi ci, de la Nicolae M'avrocordat înainte, prin puterea unui mediu atotstăpînitor, această aristocrație internațională din Constantine pol, venită cu limbă grecească, dar nu cu un ideal grec deosebit de interesele Imperiului Otoman, a trebuit să se plece adine înaintea unei tradiții de atîtea ori seculare. Toate datinele țării au fost respectate, si niciodată o altă limbă decît limba românească n-a stăpînit în actele de stat, păstrîndu-se de aceşti Domni noi, cu altă orientare, pînă şi vechea formulă slavonă care întovărăşea numele lor si care, pentru dînsii, ca si pentru supuşii lor, nu mai avea acum nici un fel de înțeles.

Cînd a venit Revoluția franceză, cu un aşa de frumos ideal de libertate pentru toate națiunile, ea n-a găsit la noi răsunetul ce se putea aştepta, deşi mintea noastră era capabilă să înțeleagă şi frumusețea acestei noi gîn-i diri politice *.

* Cercetările recente au pus In evidență ecoul revoluției franceze în țara noastră (n. ed.)

"W^W^^^^^^^^ .JL&,

Internaționalismul iacobin n-a avut nici o influență asupra noastră. A trebuit, ca să ajungem la noua formă de Stat, cu totul altceva decît uşorul împrumut al formelor străine. S-a cerut întâi o mare dezvoltare culturală proprie. Şi Statul național a ieşit din gîndirea românească, întrupată în noi forme literare si din scormonirea tuturor elementelor unui trecut care niciodată n-a fost pierdut din vedere si de care s-au însuflețit uneori Domnii cei mai străini de sîngele nostru, atunci când ambiția lor se ridica mai presus de o cârmuire obişnuită.

Cînd puterea regelui Ferdinand s-a întins şi asupra unor ținuturi în care de atîta vreme erau alte neamuri, care din veac în veac lucraseră pentru ridicarea acelor părți, ajunse a se uni cu regatul român, si s-a impus prin urmare necesitatea de a respecta tot ce iese dintr-o lungă muncă rodnică pentru aceia cari au participat la dînsa, cînd legăturile internaționale, de care astăzi lumea îşi bate joc, dar pe care noi continuăm să le respectăm, au impus păstrarea caracterului național al acelora cari sînt aşezați cu un drept care nu este al nostru, pe păimîntul menit stăpînirii acestui neam, problema caracterului pe care trebuie să-1 aibă statul cel nou s-a ivit.

Erau dorințe de deosebiri provinciale chiar între români, şi ele puteau sa servească scopurile acelora cari în unele momente păreau gata să revină asupra hotaiirii de alipire la România.

Dar tradiția Statului național a învins, deşi a trebuit ca în cuprinsul lui să se admită, în practica guvernării, dacă nu în formele constituționale, existența grupărilor naționale străine, de un caracter pe care n-am avut niciodată pretenția de a-1 schimba [...].

Aceasta e ideea noastră națională. Cit priveşte pe o alta care, după zvonurile răuvoitoare care se împrăştie, ar tinde sa puie în discuție hotarele României, sîntem gata a le apăra cu armele.

11 noiembrie 1938.

NOTE ŞI COMENTARII

SEMNIFICAȚIA ZILEI DE 24 IANUARIE

1. Consecvent atitudinii sale antipohticianiste, care a făcufc din el unul din cei mai hotârîti adversari ai partidelor din. timpul vieții sale N. lorga subliniază aici coeziunea generației de la 1859 pentru realizarea unui ideal de veacuri al poporului nostru : unitatea națională, Criticînd manevrele partidelor politice ale vremii sale, considerind „partidismul" supremul rău care nu dă decît „roade otrăvite'[4], iar formațiile politice drept „bande de exiploatare", denunțîndu-le ca „instrument continuu întrebuințat al degradării noastre timp de decenii" el a arătat în toate lucrările sale cît de nefaste au fost pentru țara noastră lupteie politicianiste cere nu urmăreau decît acapararea puterii si satisfacerea unor interese meschine, personale. Adversitatea sa împotriva partidelor din pricina cărora nu se putea realiza o unitate națională constructivă, o politică îndreptată spre scopuri înalte şl rezolvarea acutelor probleme sociale şi nu se apela la toate energiile țării — 1-au făcut să caute în istoria noastră exemple de unitate în jurul unui ideal pentru înfăptuirea căruia o generație şi-a coalizat toate forțele morale şi intelectuale. Un exemplu în acest sens era generația anului 1859 care a reuşit să realizeze unirea Munteniei cu Moldova. Acest exemplu lorga 1-a subliniat de-a lungul întregii sale activități, în această conferință vorbind în primul rînd despre contribuția intelectualilor la actul Unirii. N. lorga nu pune în evidență o idee care a stat totdeauna în centrul concepției sale : lupta maselor populare pentru înfăptuirea marilor idealuri ale poporului român.

2. N. lorga se referea aici în primul rînd la Vasile Alecsan-dri scriitor patriot, cărturar legat de popor, la Mihail Kogăl-niceanu şi la alți intelectuali ai acestei generații care au dovedit prin atitudinea şi opera lor o fierbinte dragoste față de țară. După cum se ştie N. lorga a fost un adversar hotărît prin sensul şl fapta sa al aristocrației cosmopolite care se îndepărtase de tradițiile, viața şi limba poporului. Să ne amintim de fapbul că

savantul a inițiat în 1906 mişcarea studențească oare a împiedicat reprezentarea pe scena Teatrului Național **din.** Bucureşti a unei piese franceze în limba franceză de către reprezentanți ai aristocrației bucureştene.

181

3 *Elena Cuza* era soția Iui Alexandru loan Cuza, fiică a postelnicului lordache Rosetti şi a Ecaterkiei născută Sturdza, sora junimistului Theodor Rosetti, prim-ministru al guvernului conservator junimist din 23 martie 1888. Elena Cuza a fost o femeie de o exemplară frumusețe morală, dedicîndu-şi viața operelor de binefacere în folosul celor săraci. N. lorga a cu-noscut-o în martie 1909, cînd se împlineau cincizeci de ani de la unirea principatelor (şi nu douăzeci şi cinci de ani cum în mod eronat spune în această conferință). Despre această întîl-nire care 1-a impresionat în mod deosebit, N. lorga a scris două portrete primul intitulat *Doamna Elena Cuza* şi reprezintă necrologul (datat 5 aprilie 1909) şi cel de-al doilea *Amintire despre Doamna Elena* (datat mai 1909). Apărute separat în ediția *Oameni cari au fost,* 1911, ele formează un singur portret în ediția *Oameni cari au fost,* voi. I, 1934 cu titlul *Doamna Elena Cuza,* republicat în ediția *Oameni cari au* /ost, Ed. Militară, colecția Columna 1974, p. 85—90.

4. în repetate rînduri N. lorga a revenit asupra acestui moment esențial al vieții lui Alexandru loan Cuz-a, consider în du-l definitoriu pentru personalitatea lui. Astfel în conferința *învățăminte din viata şi domnia lui Cuza Vodă* publicată în *Oameni cari au* /ost si retipărită în ediția de la Editura Militară p. 91—103 spune : „Odată ambasadorul francez la Viena s-a o-ferit să ajute întoarcerea lui pe tron. Cu indignare, Cuza a ras-pins ajutorul străin". Se referă la propunerea ducelui de Gra-mmont pe care Alexandru loan Cuza a înlăturat-o în termenii armatori • „Cit despre mine, nu voiesc cu nici un preț să reîncep misiunea de altădată, dar dacă aş vedea țara mea amenințată de o mare primejdie, dacă un mare interes românesc ar cere colaborarea mea, dacă ar trebui să plătesc cu persoana mea, în aceeaşi zi as fi gata, orice s-ar putea întîmpla".

OPTIMISM MORAL

1. Nicolae lorga a devenit preşedinte al Consiliului de Mi niştri la 18 aprilie 1931 si a deținut puterea pînă la 6 iunie 1932, Cele două guverne la care se referă în conferința de față apar țineau Partidului Național Țărănesc şi au fost prezidate de luliu Maniu (13 mnie-10 octombrie 1930) şi G. C. Mironescu (10 oc tombrie 1930-18 aprilie 1931).

2. Guvernarea lui N. lorga a fost un eşec — deoarece sa vantul a făcut greşeala de a prelua puterea într-o situație eco nomică destul de dificilă care se agrava prin marea criză eco nomică mondială declanşată în 1929. Neavînd sprijinul nici unui mare partid politic din cele care dețineau pârghiile vieții econo mice şi sociale dm acea vreme guvernarea sa nu a putut opri nici „curbele de sacrificiu", nici nu a asanat finanțele țării. Gu-

3.

vernul său de „tehnicieni" nu avea în componența sa oameni cu experiență politică, singurul care făcuse parte din alte formații ministeriale — C. Argetoiarțu — fiind un om imoral si necinstit. Agravarea obiectivă a situației economice mondiale si naționale nu putea să fie stăvilită de N. lorga prin paleative, cum erau impozitul asupra luminărilor şi alto asemenea „acte de gu-vernămînt" dovedind si o mare doză de naivitate, lîeplata salariilor unor categorii largi de salariați publici 1-a. pus pe lorga, după cum singur mărturiseşte, să-si prezinte demisia regelui care a acceptat-o încredințînd conducerea unui guvern național-țărănist. Eşecul guvernării sale 1-a făcut pe *N.* lorga să explice public intențiile sale si cauzele nereuşitei. Aşa de exemplu broşura *Doi am de restaurație. Ce a fost, ce am vrut, ce am putut,* 1932. De asemeni în lucrările sale autobiografice O *viață de om, aşa cum a* /ost (a se vedea ediția tipărită de Editura Mi-nerva, 1976, p. 758—767, precum si studiul introductiv unde se analizează pe larg guvernarea N. lorga) si *Supt trei regi* p. 445—462.

3, Dat fiind faptul că în cadrul acestor conferințe N. lorga face numeroase referințe critice la situația învățămîntului nostru din acea vreme si vorbeşte despre necesitatea reformării Im, vom reproduce un fragment mai larg din autobiografia *O viață de orn, a?a cum a* /ost. Aceasta deoarece „scoală" de la Vălenii de Munte inițiată si organizată de N. lorga reprezenta nu numai un simplu aşezămînt cultural, o „şcoală populară" frecventată după terminarea instrucției şcolare obligatorii, ci si o modalitate de a aplica ideile sale asupra desfăşurării procesului de învațămînt.

„Cel dinții a fost scoală de fete pe care am intitulat-o : „de misionare naționale şi morale" (...) Cu gîndul la lipsa de educație sufletească a fotelor noastre, ieşite din scoli cu capul năuc de o învățătură zadarnică şi împovărătoare, adevărat balast pină dă Dumnezeu de se uită, la ținuta, pretențioasă sau umila, fără demnitate umană si fără unitate de caracter, celor care au fost deprinse atîția ani de zile cu impunerea de pe catedră, cu frica de pedeapsă, cu mijloacele degradante de a evita munca, si în dorința de a arăta ce se poate face cu un suflet tineresc atunci cînd i se îmbie părinteşte cunoştințele, fără a „scoate la lecție", a „pune nota" si a „trece clasa", si iarăşi fără preocupații de catedră, care țin sufletul la gură într-o concurență sălbatică şi cînd elevele se găsesc ca în familie, în casa lor proprie, înțelegindu-se ca nişte surori, ca să capete si una de alta, fiind din clase şi de nații deosebite, o învățătură folositoare pentru toată viața, m-am gîndit a întemeia în nişte vechi case boiereşti, puse la dispoziție pentru acest scop de „Banca Almă-sanu",' căreia Cihodariu i-a clădit alături un alt sediu, o instituție care e astăzi la al doisprezecelea an, biruind încă toată duşmănia si neînțelegerea de care a fost necontenit încunjurată.

Planul' era acesta: în jurul unor lecții de istorie, cuprin-zînd toată viața omenească şi ducînd astfel ele **însele** la toate

'Tainurile celelalte de cunoştințe, afara doar de matematici, de fizică şi chimie, care şi acestea se pot preda într-o forma nimană, cum o face un G. G. Longinescu sau un P. Sergescu, o Inițiere treptată în cultură, fără nimic şcolăresc şi pedant; am luat asupră-mi, vorbind zi de zi în septembrie-, octombrie, iunie şi jumătate din iulie, aceste lecții. L,a ele se adaugă altele, fă-•oute, nu de profesori secundari oarecari, ci de universitari, şi în special de oameni care, ca un Moisil în numismatică, sînt creatori în materia lor, de care vorbesc

astfel cu un entuziasm de care sînt incapabili compilatorii şi recitatorii de proiesie. Elevele ascultă ce li se spune, fără catedră, în mijlocul lor chiar — şi, pină n-am moştenit stalurile de la desfiinţatul Teatru Popular nu erau nici bănci —, şi-şi notează ideea ori ce li se pare mai caracteristic în formă. Aceste note si le compară şi caută să alcătuiască altfel, dmtr-o discuţie, dintr-o colaborare vorbită, rezumatul cel mai corespunzător cu spusele profesorului. Iar, pe lîngă aceasta, lecturi cu totul libere, şi din romane, care le sint recomandate chiar, apoi exerciţii fizice la voia lor, fără comandă, excursii mtîinplătoare, totul în. mijlocul unei naturi aproape ca la ţară, în aerul bun de supt munte, între livezile bogate. Corul se formează de la sine şi, la sfîrşitul anului, ai cele mai frumoase jocuri, la care iau parte, în costumele lor sau în cele româneşti, dacă singure şi Ic-au vrut, minoritarele înfrăţite cu ale noastre.

Am început şcoala în noiembrie 1923, reparaţiile, foarte importante, fiind plătite dintr-o sumă pe care mi-o dăduseră la împlinirea de cincizeci de ani românii americani, ca o răsplata pentru că. mult timp, colaborasem Ia foaia lor, aşa de îngrijit făeută, prin articolele pe care le-am strîns apoi în volum, supt titlul *Scrisori către românii din America;* unde nu s-a ajuns, mi-a dat un ajutor, do la Ministerul Muncii, Mîrzescu, care a păstrat pînă la sfîrşit cele mai bune legături cu mine. Astfel am putut înveli din nou clădirea cea veche, care mergea spre risipă, şi am refăcut frumoşii stîlpi care înconjură terenul. Mai tîrziu, nu ştiu cu ce bani, tot din dar, poate de la Banca Naţionala, care n-a uitat niciodată aşezămintele mele, am putut adăugi clădirea cea nouă, in care sala de cursuri şi cea de mîncare sint desigur printre cele mai întinse şi mai luminoase ale aşezămintelor şcolare din ţară. (.,) Fără a mă gîndi la numărul mic al ascultătoarelor, la pregătirea lor desigur insuficientă, am făcut[1] lecţiile mele de istorie ca pentru un număr însemnat de studente si am avut plăcerea să constat că, dacă învăţămîntul oficial e aproape cu totul sterp şi nu da adeseori, ca lucruri care rămîn, nici măcar baza solidă pe care să se poată clădi mai departe, necum un edificiu desăvîrsit şi armonios, în schimb orice expunere limpede, caldă, în care, mai ales, sa vibreze umanitate şi din care sa radieze o părintească bunăvoinţă, îşi atinge scopul, folosul fiind cu mult mai mare decît al unei instrucţii de pe catedră, formală, anonimă, întovărăşită de grija examinărilor şi de frica pedepselor. Ajungem astfel inauguratorul sfios şi modest al unei pedagogii nouă, ale

cărei precepte le culesesem numai din inima mea, şi mî-am putut da seama că, oricare ar fi fost valoarea cunoştinţelor însuşite, sistemul meu contribuia esenţial la formarea acelui fond moral de unde pot pleca apoi toate iniţiativele. Aceasta se putea, şi se poate, observa uşor, după cîteva săptâmîni chiar cînd, cum le spun cu elevelor, „li se deschide capul", în chiar ţinuta lor, din care a dispărut stîngăcia, jena care diformează si pe cele mai înzestrate fiziceşte si le dă sau o înfăţişare de cerşetorie sau una de revoltă.

Numărul elevelor mele a crescut apoi an de an, avînd eu mulţămirea de a face fiinţe sănătoase şi vesele din atîtea epave ale unei scoli nemiloase, inconştientă de ruinele trupeşti şi de descurajările, de oboselile permanente de care se face vinovată. Din ce in ce mai mult m-am convins că e bine ceea ce fac si, cînd înaintea oaspeţilor care-mi veneau si ascultau cîntecele bucuroase ale fetelor sau se amestecau în conversaţia lor — căci se făceau lecţii de limba franceză, elevele germane, printre cele mai bune. începînd cu atît de distinsa profesoară din Sighişoara, d-na Siegmund, puteau transmite colegelor lor cunoştinţa a încă unei limbi iar, Ia urmă, statul italian trimetea profesoare de această

frumoasă şi iubită limbă, care sînt, pentru româneşte, ele însele eleve — ori la Paris, înaintea unor profesori cu experienţă, arătam care sînt înnoirile mele, căpătăm aprecieri care mă îndemnau si mai mult".

4. Pasajul necesită unele explicaţii suplimentare pentru a putea să fie înţeles în adevărata lui lumină : în ziua de 2 februarie 1929 (la cîrma ţării fiind guvernul naţional-ţărănesc si sub preşedinţia lui luliu Maniu) pentru a se rezolva grava situaţie economică si financiară a ţarii s-a contractat un împrumut extern în valoare de peste 100 milioane dolari cu o dobîndă de peste 8°/o. Garanţiile prevăzute însemnau o înfeudare a economiei ţării noastre unor societăţi străine. Faptul că pe lîngă aceste clauze împrumutul impunea şi prezenţa unor „experţi[1]' străini în ţara noastră care să vegheze asupra alcătuirii bugetului şi folosirii fondurilor a declanşat o adevărată indignare în ţară. lis momentul în care lorga rostea această conferinţă se pregătea sosirea experţilor care vor veni începînd din luna august a aceluiaşi an. Astfel în ziarul Facla din 29 august 1932, p. 4 întîlnim următoarea ştire : „Ieri a sosit în capitală primul expert al Ligii Naţiunilor, d. Tunis, însoţit de d. Vişoianu. Peste cîteva zile vor sosi în capitală şi ceilalţi membri ai delegaţiei de experţi. Trimişii Societăţii Naţiunilor vor rămîne numai cîteva zile la noi, urmînd ca să su-puie raportul lor încă în şedinţa de la 23 septembrie a consiliului Societăţii Naţiunilor. Misiunea experţilor este de a întocmi un program de refacere economică si financiară, în temeiul căruia se va stabili bugetul statului pe exerciţiul 1933, bazat pe cu totul alte criterii decît pînă acum". Prezenţa experţilor a stîrnit nemulţumirea opiniei noastre publice. Un exemplu concludent în acest sens sînt articolele lui George Mihail-Zamfi-

r

rescu *Ce vor aduce experţii* apărut în *'Facla* 24 august 1932 şl *Experţii au venit, ne-au salvat şi pleacă, Facla,* 15 septembrie 1932. In ultimul din ele se spune : „Experţii financiari de la Liga Naţiunilor vor pleca în curînd şi în rate, aşa cum au venit.

> Rezultatul popasului pe care 1-au făcut la noi, exceptînd cele cîteva mese copioase la Snagov si la Colonade — este nul", (cele două articole au fost republicate în volumul George Mihaîl Zamfirescu *Mărturii in contemporaneitate,* Editura Mi-i-nerva 1974, ediţie îngrijită, studiu introductiv, note comentarii fede Valeriu Râpeanu, p. 296—298 şi 319—320).

p Cum N. lorga a fost un apărător neclintit al ideii de inde-ţţbendenţă naţională fără îndoială că nu putea accepta nici ' această imixtiune în treburile interne ale ţării noastre. Conferinţa exemplifică încă o dată atitudinea sa consecventă de respingere a oricărui amestec din afară în viaţa ţării sale, a oricărui act prin care se ştirbea

demnitatea națională.

DISCURS DE ZÎUA EROILOR

1. Se referă la Monumentul Vânătorilor aflat acum în Piața Gării de Sud din Ploieşti. Aşa cum se arată în volumul *Muzee şi Monumente Prahovene* de Mibai Apostol si Mihail Vulpescu, 1971, Ploieşti după care dăm aceste date, monumentul este dedicat vînătorilor prahoveni morți în luptele ce s-au dat pentru cucerirea redutei Grivita în anul 1877. El a fost executat de sculptorul George Vasilescu şi a fost dezvelit în 1897. Monumentul a suferit avarii în timpul primului război mondial si a fost restaurat în 1927, apoi din nou grav avariat în timpul bombardamentelor din 1944 si refăcut in 1954 cind i s-a stabilit şi actualul amplasament, în lucrarea citată autorii înlătură o eroare curentă şi anume atribuirea acestui monument lui 'I. Georgescu şi dau cîteva date despre autorul monumentului, J sculptorul George Vasilescu (1864—1898) autor printre altele lai monumentului Vasile Adamachi din Iaşi.

INTANGIBILITATEA TRATATELOR

1. Contele *Bethlen Istvan* (1874—.1947 ?>, om politic maghiar.
"în timpul revoluției socialiste maghiare a fost şeful opoziției anticomuniste. A dus pe plan intern în timp cît a fost prim-ministru între 1921—1931 o politică vădit conservatoare si, deşi în primii ani ai guvernării a acceptat tratatul de Ia Tria-non, după aceea a încheiat (în 1927) un pact cu Italia fascistă,
~ducînd o politică îndreptată împotriva acestui tratat.

2. Tratatul de la Trianon Tratat semnat la 4 iunie 1920 şi ratificat la 13 noiembrie 1920 prin care s-a hotărit următoarele : Slovacia şi Rutenia au intrat m componența Cehoslovaciei, Croația şi Slovenia în aceea a Jugoslaviei, iar Transilvania, Crişana, Maramureş şi Banatul au revenit între hotarele fireşti ale României. Aici N. lorga aduce argumente în favoarea respectării tratatelor încheiate după primai război mondial — tratate care corespundeau unor realități istorice, sociale, naționale, restabilind drepturile popoarelor. Aceste tratate începeau să fie contestate de revizionişti horthyşti care se bucurau de sprijinul direot, fățiş al Italiei fasciste prin ducele Benito Mussolmi.

VALOAREA NAȚIONALĂ A LUI CONSTANTIN VODĂ BRJNCOVEANU

1. In *Memorii* VII, (1932—1938), p. 165 aflăm următoarea însemnare : „Nu asist la procesiunea pentru Brîncoveanu, în care apare ca rudă şi d-na Alexandrina Caiitacuzino" (reprezentantă a extremei drepte n.n.)-

N, lorga a scris piesa *Constantin Brîncoveanu* a cărei premieră a avut loc în seara zilei de 7 mai 1935 pe scena Teatrului Național din Cluj. în 1973 piesa a făcut obiectul unei adaptări de televiziune realizate de George Teodorescu, fiind difuzată de mai multe ori pînă acum. A fost publicată în volumul N. lorga *Teatru,* Editura Minerva, p. 361—429.

DOAMNA LUI ALEXANDRU IOAN CUZA

în *Memorii,* VII, p. 170 : „23 Iunie. La radio despre Doamna lui Cuza Vodă".

1. Elena Rosetti vezi nota de la p. 182.

Radu Rosetti *Amintiri din copilărie,*

2. Se referă la
Bucureşti, 1925.

3. *Theodor Rosetti,* 1837—1923, fruntaş junimist, unul din cei cinci membri fondatori ai Junimii (el a dat numele socie tății). A publicat mai ales studii de doctrină socială. După gu vernarea de 12 ani a lui Ion C. Brătianu, Theodor Rosetti este chemat să formeze un guvern conservator-junimist care func ționează de la 23 martie/4 aprilie 1888 pînă la 29 martie/10 aprilie 1889. Theodor Rosetti, pe vremea cînd era ministru ad-interim la culte în guvernul prezidat de generalul Mânu (5 nov. 1889—21 februarie 1891), a avut un rol în acordarea pri-

mei burse a lui N. lorga în străinătate. Pentru aceasta vezi N. lorga O *viața de om,* Ed. Minerva, 1976, p. 162—163. Despre călătoria In Italia vezi acelaşi volum p. 164—168 şi *Pagini de tinerețe,* II, p. 313—407. EPL, 1968.

CE E O HÎRTIE VECHE

1. N. lorga se referă la faptul că în acea vreme aşezământul cultural I. C. Brătianu începuse publicarea corespondenței, actelor, a arhivei familiei Brătianu. In momentul în care lorga ținea această conferință erau în curs de apariție edițiile Ion C. Brătianu *Acte şi cuvîntari* şi *Din corespondența familiei Ion C. Brătianu.* O deosebită impresie i-a făcut lui N. lorga volumele : Din *arhiva lui Dumitru Brătianu acte şi* scrisori din perioada *1840—1870,* publicate cu o schiță biografică de Al. Crezi-anu, voi. I, 367 p., voi, II, 318, 1933—1934. Despre aceste două volume N. lorga a scris o recenzie.

CE S-A FĂCUT PENTRU ARHiVELE NOASTRE

1. Dimitrie Onciul (1856—1923), istoric, directorul Arhivelor .Statului, membru şi preşedinte al Academiei Române. Despre D. Onciul N. lorga a avut o părere extrem de pozitivă luîndu-I apărarea împotriva denigratorilor săi prin articolul „Un om „dărimat" : Dimitrie Onciul" *(Oameni cari au* /ost, II, 151—154.) din care desprindem următoarele considerații ; „învățămîntul practic al istoriografiei nu exista încă, în domeniul lui. La Istoria Românilor se ascultau conferințe şi se treceau, de formă, examene Absolventul, licențiatul nu ştia ce este un izvor K! cum din izvoarele neîntregi, viciate, obscure, contrazicătoare iese lamura strălucitoare a faptului constatat, sigur. De munca grea a pregătirii tineretului, muncă impopulară pe lîngă toate, căci lumea era beată de „filosofic" — s-a apucat Dimitrie Onciul. I s-a consacrat douăzeci de ani, iar, dacă azi avem o scoală de istorici, lucTînd după aceeaşi metodă, aceasta se datoreştc, nu numai impulsurilor şi exemplelor ce au putut veni, ci inculcării răbdătoare, aspre, a disciplinei ştiințifice. Acest lucru 1-a făcut el şi pentru acest lucru a jertfit cu abnegație un timp bogat care putea fi

consacrat unor studii personale, pe care dovedise că este în stare a le face cu trăinicie nezguduită, cu delicată observare şi coordonare a celor aşa de mici, fără ştiința deplină a cărora nu se poate încerca fără cutezanță lucrurile mari.

Pe dealul lui Mihai Viteazul geniul lui Hasdeu prezida melancolic, la ruinarea unor vechi încăperi istorice, în care urmele trecutului nostru putrezeau în neîngrijire. La noi nu i se dă fiecăruia ce trebuie, ce e chemat sa facă, şi oricine a ou-

nosout pe Hasdeu ştie că a-i da o funcție administrativă, a-1 pune să ordoneze şi să păzească o instituție, fie şi ştiințifică, a-i impune să redacteze rapoarte şi să iscălească adrese era, nu numai o garanție de neglijare a instituției dar şi o ironie față de vioiul romantism dezordonat al acestei naturi de excepție. Şi, atunci cînd Hasdeu însuşi a înțeles aceastta, nimeni n-a „miluit" pe Onciul cu direcția Arhivelor, ci toți ne-am dat în lături înaintea candidaturii lui, fiindcă ştiam că acel moment nu este al cercetătorului, ci al fundatorului şi al orînduitorului.

Astăzi un imens si frumos palat se înalță pe locul ruinelor, într-o ordine admirabilă miile de documente şi dosare aşteaptă pe lucrătorii care le vor face să vorbească".

La moartea Iui D. Onciul, N. lorga a scris în aceiaşi termeni respectuoşi despre istoricul, profesorul si organizatorul vieții noastre ştiințifice : „Ca profesor, a fost acelaşi strict păzitor al unei doctrine severe, pe care a transmis-o cu autoritate elevilor săi.

In multe prilejuri cuvîntul său grav a servit pentru exprimarea demnă a sentimentului general.

Pretutindeni unde, ca la Arhivele Statului şi la Comisia Monumentelor Istorice, o sarcină administrativă i-a fost încredințată, el a îndeplinit-o cu o scrupulozitate care poate servi de model" *(Oameni cari au* /ost, III, p. 144—145).

2. Şi despre C. Moisil (1876—1958) lorga a avut păreri deosebit de elogioase. A fost director al Arhivelor Statului, membru al Academiei Române al cărei colecții numismatice le-a organizat.

3. Sever Zotta (n. 1870 — m. 1945 ?), istoric, fost director al Arhivelor Statului din Iaşi. Dintre volumele sale amintim *Andronache Donici* (1915), *Vasile Alecsandri* (1921), *Mănăstirea Golia* 1924.

CE SiNT AZ! MUZEELE NOASTRE

Cititorul *Sfaturilor pe întunerec* reține din multitudinea problemelor care îl preocupă pe N. lorga aceea legată de organizarea muzeelor, arhivelor, grija lui deosebită pentru detectarea, conservarea în bune condițiuni şi cercetarea ştiințifică a tot ceea ce reprezenta o mărturie despre trecutul nostru, despre viața materială şi spirituală a poporului român. Vom căuta în această notă să explicăm cauzele pentru car*[1] N. lorga a revenit cu atîta insistență asupra acestei probleme, cercetarea noastră punînd astfel in evidență şi anumite trăsături ale personalității sale. încă din tinerețe, din perioada primelor sale căJătorii în străinătate, cînd nu avea încă douăzeci de ani, N. lorga s~a arătat interesat în egală măsură de două aspecte : de viața cotidiană mergînd pînă la amănuntele ei pitoreşti si

de ceea ce poartă vestigiile unui trecut materializat în oase memoriale, monumente sau muzee. Notele sale de drum, fie ele cele din prima tinerețe cînd cunoaşte pentru întîia oară Italia, fie cele de peste patru decenii cînd depăşeşte hotarele Europei si pătrunde în continentul nord-american îngemănează aceste două aspecte marcînd o curiozitate neistovită nu numai pentru ceea ce îi avea directă legătură ou specialitatea sa, ci şi pentru toate întruchipările artei. Astfel recenzînd *America şi Românii din America* Perpessicius spunea : „O Americă a muzeelor, bibliotecilor si universităților este aceea pe care ne-o înfățişează dl. N. lorga (,.) Cînd e însă să vorbească de frumusețile naturii sau de bogățiile muzeelor, universităților şi bibliotecilor, dl. N. lorga nu pregetă, şi informațiile sale sînt minuțioase si pasionante" (Perpessicius *Opere,* 4. Editura Mi-nerva. 1971, p. 307). Pasiunea sa pentru toate întruchipările artei adăposteşte în marile muzee ale Europei se unea si cu o încredere mărturisită în "valoarea artei româneşti pe care o considera demnă de a fi valorificată într-un mod adecvat.

Memoriile lui N. lorga, care cuprind în fond însemnările sale zilnice, atestă o pasiune care nu a cunoscut nici o eclipsă pentru relevarea valorilor artistice, si nu numai a celor documentare, ale tuturor vestigiilor care îi vorbeau despre civilizația românească. Cele mai multe din aceste monumente erau în acea vreme neglijate, lăsate în părăsire, ceea ce a dus la deteriorarea lor uneori iremediabilă. Acțiunea lui lorga pentru a opri demolarea şi ,.modernizarea" acestor monumente, pentru a se organiza muzee cu obiecte risipite prin locuri nebănuite sau improprii conservării lor a fost energică, luind amploarea unui adevărat program, ceea ce dovedeşte încă o dată cît de organică a fost credința sa în valorile artistice naționale existente în toate provinciile româneşti. Din nenumăratele exem-p-Ie care se pot extrage din *Memoriile* lui citățm aici cîteva : „Picturile spălate la mănăstirea din Rîmnicul Sărat sunt o adevărată revelație" (20 august 1926, voi. V, p. 146) Botoşani : „Găsesc admirabile fresce la Sf. Nicolae : de jur împrejur, noroi şi neglijență" (8 decembrie 1926, voi. V., p. 171) „Cercetez bisericile cîmpuîungene. Subeştii e foarte bine reparată si bine îngrijită. La Domneşti, o bisericuță veche" (22 iunie 1927, *Memorii,* v. 228) „Prin Prahova la Homorâcîu, Balta-Doamnei, unde e o interesantă biserică de lemn" (2 iulie 1927, V-231) „Vizitez Ocna Sibiului, cu foarte frumoase icoane de la începutul secolului al XVIII-dea în vechea bisericuță unită" (6 noiembrie 1927, V, 253—254) „La Roman. Pictura spălată de la biserica episcopală e din trei epoci : prima, jos în pronaos ; o a doua, de pe la 1620, sus, în bolțile cu ciubuce ; o a treia, relativ recentă dar foarte frumoasă, sus în altar. Păcat că s-au introdus inovații moderne" (13 decembrie 1927, V. 264). „Arăt la Cameră intenția pe care o au unii exploatatori proşti de a strica, printr-o clădire fără sens, frumoasa piață a Mediaşului" (7 aprilie 1928, V. 281) „Cu Inculeț, Pântea şi Ciobanu şi cu doamnele lor, cer-țetez satele Goiana si Vadul lui Vodă. Rareori cîte ceva vechi

în bisericuțele cu covoare splendide, pe care recomand să le adune într-un muzeu" (30 aprilie 1928, V, 284) „La Afumați cercetez biserica lui Constantin Cantacuzino Stolnicul" (21 mai 1928, V, 288), „Cu miniştrii Angliei, Poloniei, Belgiei la vechea biserică catolică... Un bătrin canonic ne conduce în interiorul clădirii bisericeşti, a cărei reparație nu e terminată. Mormintele familiei Zapolya sunt în tristă stare" (23 mai 1929, *Memorii, V* p, 344—345} „Drum spre Călăraşi, cu oprire Ia Urziceni, la Grin-du, unde aflu profanat mormîntul ctitorului bisericii, Ispas Fă-gărăşanu, la Slobozia, cu putennica biserică a lui Matei Basarab refăcută de greci la 1844'- (26 mai 1929, V, 345) „Cu arhitectul Teodoru, vine la

mine istoricul Grabar... A terminat pentru Comisia Monumentelor Istorice, o lungă călătorie prin țară si e foarte mulțămit. A găsit la Hârlău fresce splendide, capete fiecare cu altă expresie" (29 septembrie 1929, V. 3G1) „Spre Giurgiu pentru o conferință de comemorare. La Călugăreni ruină si murdărie" (20 oct. 1929, V 366) „înainte de conferința festivă, cercetez biserica Sf. Spiridon, unde aflu notițe importante'' (15 decembrie 1929, V. 373) „Cercetez biserica Sf. Gheorghe • frescele de curând descoperite nu sunt vechi" (19 mai 1931, VI, 105) „... pe la Filipestii-de-pădure, cu splendidele picturi, mai ales grupul, plin de mişcare al ctitorilor" (9 august 1931, VI, 155).

s

în ceea ce priveşte documentele do arhivă, pasiunea aceasba s-a dezvoltat şi ea de timpuriu. Primele sale călătorii în străinătate au fost călătorii de studiu în arhive, biblioteci, colecții, el adunând un vast material documentar — în bună parte inedit. Cînd a pornit să cunoască țara, la începutul secolului, N. lorga şi-a dovedit o vocație de descoperitor al mărturiilor despre viața trecută a poporului, punînd în lumină un Imens material în toate domeniile de manifestare ale istoriei naționale în ființa lui a sălăşluit deopotrivă autorul marilor sinteze si cel pentru care fila documentului recent descoperit constituia o mare satisfacție. Astfel lorga a fost istoricul pentru care cercetarea surselor nu a contenit nici un moment de-a lungul carierei sale. Deci pledoaria sa pentru organizarea unui sistem de muzee si arhive corespundea deopotrivă pasiunii omului însetat de frumos si a omului de știință. Şi în aceste pagini se vădeşte consecvența fundamentală a gîndirii lui lorga care considera că „arta si literatura nu sunt pentru fiecare epocă decît manifestarea aceluiaşi spirit național", accentul fiind pus deopotrivă pe valoarea artistică şi pe aceea de *mărturie* a acestor opere de artă. „Noi n-avem, din vitregia împrejurărilor în fiecare colț de țară o bibliotecă de cărți si documente vechi, un muzeu, o veche clădire de artă, tablouri în care să trăiască o întreagă lume dispărută, cu oameni care au fost atunci şi a căror înfățişare măcar să se păstreze". Dar această mărturie nu avea ceva static, înghețat, deoarece în nenumărate rînduri lorga a repetat profesiunea sa de credință şi anume faptul că el „lucrează cu oameni vii".

191

MIHAIL KOGALN1CEANU

1. „2 februar. La radio despre Kogălniceanu." Conferința a mai fost publicată şi în *Miha.il Kogălniceanu* — ciclu de confe rințe ținute la Radio Bucureşti în februarie 1935, Fundația cul turală Mihail Kogălniceanu, III, 1936, p. 7—12 cu titlul *Perso nalitatea lui Mihail Kogălniceanu,* Conferința lui lorga deschi dea un ciclu prilejuit de înălțarea la Bucureşti a unui monu ment al marelui om de stat si cărturar. Au mai vorbit N. Car-tojan, G. G. Mironescu, Octavian Goga, C. Moisîl, G. I. Brătia-nu, Dr. N. Lupu, N. Petraşcu, Radu Dragnea.

Mihail Kogălniceanu este una din personalitățile istoriei naționale pentru care lorga a nutrit un adevărat cult. îl apropia de marele cărturar şi om politic dragostea pe care acesta a avut-o față de popor si în special față de țărănime, pentru îmbunătățirea saartei căreia a realizat, printr-o luptă acerbă, prima reformă agrară din istoria țării noastre In aceeaşi măsură, el aprecia democratismul personalității lui Kogălniceanu, manifestat prin fapte de o excepțională importanță. Lui i-a dedicat o carte : *Mihail Kogălniceanu Scriitorul, Omul politic şi Românul,* Bucureşti, cuprinzînd : I. *Comemorarea lui Mihail Kogăl~ niceanu în 1918 la Academia Română şi ştiri nouă despre dînsul,* II. *Biografia şi opera literară a lui Mihail Kogălniceanu.* III. *Omul politic* — scrisori si *alte acte.* A scris un mare număr de portrete, articole, a ținut conferințe publicate mai ales în volumele I—IV dm *Oameni cari au*

fost, O *luptă literară,* precum şi în *Sfaturi pe întunersc.*

2. Prin „revoluția de palat din februarie 1866", N. lorga înțelegea complotul care a dus la înlăturarea de la putere a lui Alexandru loan Cuza pentru a curma seria reformelor progresiste înfăptuite de el, dintre care împroprietărirea țăranilor a avut o însemnătate istorică.

în repetate rînduri, N. lorga a repudiat lovitura de la 11 februarie 1866, subliniind caracterul ei retrograd, faptul că nu s-a bucurat de sprijinul poporului, iar ofițerii care au silit pe Alexandru loan Cuza să abdice au fost considerați de savant drept trădători.

3. Se referă la dizolvarea Adunării Elective a României, care a avut loc la 2 mai 1864. Adunarea avînd o majoritate reacționară se opunea înfăptuirii reformei agrare si a reformei electorale. Această lovitură de stat a făcut posibilă o nouă lege electorală ce lărgea numărul cetățenilor cu drept de vot, recrutați în vremea aceea mai ales din rîndurile burgheziei, precum şi „legea rurală" (reforma agrară) promulgată la 14/26 august 1864.

4. *Chestiunea Dunării* a apărut în volum în anul 1882 şi cuprindea următoarele rînduri introductive : „Nu atîta pentru a răspunde la îndelungatele si violentele provocări ce mi s-au

făcut şi de la tribuna Senatului şi de la cea a Camerei Deputaților, cit spre a-mî împlini o datorie către țară, public, această scriere privitoare la *Gestiunea Dunării.*

Partea întîia cu care îmi încep lucrarea cuprinde două memorii, ce fiind la Paris am scris asupra acestei cestiunî. întîiul a fost adresat ministrului de externe al României ; al doilea ambasadorului unei mari puteri acreditat la Paris. Ambele acte tratează *starea legală a Gestiunii* şi le public fără nici un comentariu.

Partea a daua a lucrării mele cuprinde istoricul neînțelegerii ce în calitate de ministru al României la Paris am avut cu guvernul d-lui *1.* C. Brătianu în privința modului de a apăra acest mare interes național, politic, comercial şi economic al României

ce poartă numele de *libertatea Dunării"*. Despre această problemă si rolul pe care 1-a avut Mîhail Kogălniceanu, vom cita din conferința lui G. G. Mironescu, *Politica, externa a lui Mthail Kogălniceanu* (voi. *citat, pp. 33—34) :*

„Conform tratatului de la Londra din 1871, Comisia Europeană a Dunării, înființată la 1856, trebuia să înceteze de a funcționa la aprilie 1883.

Dar tratatul de la Berlin din l iulie 1878 prevedea, în art. 54, că, cu un an înainte de expirarea duratei Comisiei, deci în 1882, Puterile se vor pune de acord asupra prelungirii funcționării sale sau asupra modificărilor ce ar fi necesar să se introducă.

iPe de altă parte, art. 55 din tratatul de la Berlin prevedea că Regulamentele de navigație fluvială şi de supraveghere de la Porțile de Fier pînă la Galați se vor elabora de către Comisia Europeană, asistată de delegații statelor riverane.

Spre executarea acestor dispozițiuni, Comisia Europeana caută de la finele anului 1879 să elaboreze un Regulament pentru sectorul Porțile de Fier pînă la Galați.

Austria cere să se instituie pentru acest sector o comisie specială, compusă din riverani, dar în care să participe ea, care nu era riverană, si să aibă preşidenția permanentă a Co-misiunii şi vot preponderent.

Aceasta însemna ca Austria să devie stăpână de fapt pe acest lung curs al Dunării ; iar suveranitatea României să fie foarte gnav atinsă

Guvernul român, din care nu mai făcea parte Kogălniceanu dar care era ministrul țării la Paris, nu a avut de la început o atitudine limpede şi energică. De aceea situația noastră era serios amenințata.

Kogălniceanu intervine pe lingă guvern prin telegrame şi printr-un memoriu, propunînd o opunere categorică şi energică la pretențiunile Austriei ; iar, pe de altă parte, el caută a obține sprijinul altor Puteri în favoarea noastră.

Nefiind de acord cu guvernul, el demisionează de la Legația din Paris şi publică asupra acestei probleme un studiu intitulat *Chestiunea Dunării,* apărut în 1882.

Grație acțiunii lui Kogălniceanu şi mai pe urmă demersurilor diplomatice ale lui Dimitrie Sturdza şi Petre Carp, pre-

tențiunile Austriei si bunăvoința ce ea găsise la alte Puteri au scăzut.

Iar, dacă tratatul de la Londra, din 1883, a adoptat o soluție care nu ne era favorabilă, de fapt aoea&tă soluție nu' a fost pusă în aplicare".

5. N. îorga se referă aici la nedreptatea pe care regele Carol I a săvîrşît-o față de Mihail Kogălniceanu. Deşi era o personalitate ieşită din comun Mihail Kogălniceanu nu a mai fost chemat la demnitatea de prirn-rninistru pe care Ion C, Brătianu a deținut-o timp de doisprezece ani (1876—1888) în acea vreme. D.- Onciul avea dreptate să avanseze următoarea ipoteză : „După abdicarea silită a lui Cuza, Kogălniceanu s-a ținut cîtva timp la o parte de politică. Amic şi colaborator al Domnului Unirii de a cărui domnie erau legate cele mai mari acte ale vieții sale, el nu putea să-şi renege trecutul" (D. Onciul *Mihail Kogălniceanu,* Academia Română, 1918, p. 29). A fost totuşi ministru de interne si apoi de externe în guvernul prezidat de Dimitrie Ghica (16 nov. 1868—27 ian. 1870) ministru de externe 1877—1878 şi ministru de interne 1879-1880 avînd un rol important în timpul Congresului de la Berlin

care a urmat războiului de la 1877 etc.

6. *Arhiva Românească* prima revistă de istorie apărută în țara noastră tomul I 1840—1841, tomul II 1845. Era o colecție de documente mai ales din arhive particulare pe vremea aceea mai bogate decit cele ale statului care conțineau mai ales acte de natură administrativă.

Dar Kogălniceanu năzuia aşa cum vădeşte întreaga sa activitate din această perioadă spre priviri istorice mai ample pe care alături de lucrările sale le puteau da — pentru vremea aceea — letopisețele. Şi atunci începe tipărirea culegerii *Letopisețele țarii Moldovei publicate pentru întîiaşi dată,* Iaşi, 1845—1852 ediția a Il-a a fost intitulată *Cronicile României sau Letopisețele Moldovei şi Valahiei* şi a apărut la Bucureşti între 1872—1874. Prima ediție cuprindea numai letopisețe moldoveneşti cea de a doua includea şi pe cele din Muntenia ca si alte cronici care au mai fost descoperite de la tipărirea primei ediții.

7. Cît priveşte lecția pentru deschiderea cursului de istorie națională în Academia Mihăileană, ea reprezintă una din paginile de mare vibrație patriotică ale lui Kogălniceanu, o profesiune de credință a întregii sale opere, un text de o însemnătate deosebită pentru evoluția gîndirii româneşti. Ținut la 24 noiembrie 1843 cuvântul a fost tipărit în acelaşi an în broşură si apoi în revista Propăşirea din 24 noiembrie si 1 octombrie 1844 fiind însoțit de următoarea notă „Acest curs s-a ținut în semestrul de iarnă al anului trecut, în care ani tratat Istoria Românilor pînă la întemeierea Principatelor. Deosăbite împrejurări m-au silit să-1 întrerup. Domnul ştie cînd ele nu

\ \

vor mai *îi,* pentru ca să pot urma o materie atît de importantă, mai ales în vremile de față". Cursul fusese suspendat de autorități după trei săpitămîni de la deschiderea lui. Lecția inaugurală a fost publicată apoi ca prefață la culegerea de *Letopisețe* (1852) şi *Cronici* (1872).

8. Activitatea literară a lui Kogălniceanu a fost strânsă recent în volumul *Tainele inimii,*

Scrieri alese, ediție îngrijită, introducere şi tabel cronologic de Dan Simonescu, Biblioteca pentru toți nr. 241, Editura Minerva. Capitolul I. cuprinde *Scrieri literare (împăratul şi braminul, Adunări dănțuitoare, Nou chip de a /ace curte, Două femei împotriva unui bărbat* (piesă de teatru), *Iluzii pierdute, Fiziologia provincialului în Iaşi, Tainele inimii.* Cit priveşte romanul neterminat *Tainele inimii* el a fost publicat în *Gazeta de Moldavia* în anul 1850 şi nu în „foiletonul Albinei lui Asachî" unde Kogălniceanu a publicat alte pagini literare. Tot în volumul citat din *Biblioteca pentru toți* se publică şi articolul *Teatru* apărut în revista *Dacia literara,* 1840.

NOI, RISIPITOR] DE CELE SFINTE

1. Marcu Beza {1885—1949) diplomat de carieră, scriitor şi publicist a întreprins lungi călătorii în Orient unde a făcut interesante şi prețioase descoperiri privind prezența românească pe aceste tărâmuri.

21. *Eroi şi eroism*

1. *Războiul Crimeii* s-a desfăşurat între anii 1853—1856, între Rusia care a trebuit să înfrunte Turcia, Franța, Anglia şi Sardinia. Războiul care urmărea oprirea expansiunii imperiului țarist spre Constantinopole şi Mediterana a avut drept pretext refuzul Turciei de a considera pe țarul Rusiei drept protector al creştinilor greci din imperiu otoman. După ce Rusia ocupă în noiembrie 1853 țările româneşti, Franța şi Anglia vin în ajutorul turcilor, încheie o alianță şi debarcă la 14 septembrie 1854 la Eupatoria în Crimeea. A urmat asediul Sevastopolului, cum îl numesc istoricii, „un lung război de tranşee", cară a durat din martie 1854 pînă în septembrie 1855. Bătălii de mare anvergură s-au desfăşurat la Balaklava (25 octombrie 1854), Inker-mann (5 noiembrie 1854). După căderea Sevastopolului s-a încheiat Tratatul de la Paris (30 martie 1856) care a reprezentat un factor extern ce a favorizat acțiunea forțelor progresiste interne pentru Unirea Principatelor. Rusia a fost determinată să renunțe la protectoratul asupra țărilor româneşti şi să accepte asigurarea libertății navigației pe Dunăre.

2. Mormîntul lui Napoleon I se află în capela Saint-Louis din Hotel des Invalides, unul din cele mai cunoscute monumente pariziene. Cenuşa lui Napoleon I este depusă aici din anul 1840, într-un sarcofag de porfir dintr-o singură bucată.

AMINTIREA LUI DIMITRIE CANTEMIR

1. Extragem din *Memorii 15* iunie: „Plecarea la Bucureşti pentru strămutarea rămăşițelor lui Dimitrie Canfemir. La Cons tanța, masa de seară oferită de Titulescu, foarte amabil şi — extraordinar de zgomotos.

16 *iunie* „Corpul lui Dimitrie Cantemir — după Lepădatu, e înitreg cu îngrijire desfăcut de lingă al lui Antioh, purtînd încă rămăşițe de veşminte orientale, e pe vasul „Principesa Măria" (...) Sicriul, — de fapt o lădiță pătrată, — e aşezat pe un mortier fără înfățişare de tun şi cufundat în ... nişte buruieni de cîmp".

„In cale spre Iaşi, foarte cuviincioasă întîmpinare *a* sicriului. Mai ales la Rîmnicul Sărat.

116 iunie. Cu oasele lui Dimitrie Cantemir la Iaşi. La Mitropolie e schimbat mult mai

puțin decum credeam. Mitropolitul, bolnav de sciatică pare obosit. Discursul — panegiric rostit de pe scaun".

28 iunie „La Bucureşti pentru examene (500 la Academia de Comerț), pentru comunicația la Academie despre „trei rare documente fanariote" şi pentru comemorarea la radio a lui Dimitrie Cantemir" (Memorii VII p. 259—262).

Despre sfîrşîtul lui Dimitrie Cantemir a se vedea N. lorga, *Istoria Românilor,* VI, *Monarhi, p.* 506 „... îmbolnăvindu-se în cursul campaniei asiatice din 1723, el îşi scrie un testament, în care face o alegere după merite între fiii pe care-i doreşte în cit mai strînsă legătură cu apusul. El moare la Dimitrovca în ziua de 21 august 1723: peste o sută de ani oasele lui vor odihni la mănăstirea grecească a Sfîntului Dumitru din Moscova, pînă cînd vor putea fi aduse în țară şi depuse la Trei Ierarhi, din Iaşi, unde condusese ca tînăr pe Petru cel Mare".

2. Soția lui Dimitrie Cantemir, Casandra Cantacuzino, cu care se căsătorise în primăvara anului 1699, murise în anul 1713. Domnul român se va recăsători în 1719 cu Anastasia Trubețcoi aparținînd uneia dintre marile familii ale aristocrației ruseşti.

3. *Divanul sau gîlceava înțeleptului cu lumea au giudețul sufletului cu trupul* a ieşit de sub tipar la Iaşi în româneşte şi greceşte la 30 august 1698 şi a fost redactată între anii 1697—1698. A se vedea Dimitrie Cantemir, *Divanul,* ediție în grijită şi studiul introductiv de Virgil Gândea, Scriitori Români, Editura pentru literatură, 1969. Opera de început a lui Dimitrie Oantemir este considerată de Virgil Gândea : „Monument prin excelență al umanismului nostru", (studiu citat p. X).

4. Scrisă în 1705, *Istoria ieroglijica* a fost tipărită pentru prima oară în 1883. Textul s-a păstrat printre hârtiile personale ale lui D. Canteonir aflate la Arhiva Centrală din Moscova, A se vedea Dimitrie Cantemir *Istoria ierogltfică l*—II, ediție îngrijită şi studiu introductiv de P. P. Pariaitescu şi I- Verdeş, Scriitori români, Editura pentru literatură, Bucureşti 1965.

TEATRE DE VARĂ

1. Legăturile lui N. lorga cu teatrul sînt multiple, Creația sa de autor dramatic multă vreme considerată in mod nejusti ficat ca nefăcînd parte din domeniile literaturii se bucură în ultimii ani de o atenție care permite punerea în circulație a celor mai elocvente texte reunite în volumul *Teatru,* Editura Minerva, 1974, 569 p. sau jucate pe scenele teatrelor, la radio sau televiziune *(Constantin Brîncoveanu, Gheorghe Lazar, Doamna lui Ieremia, Un domn pribeag).*

Pe N. lorga 1-au preocupat însă şi destinele teatrului românesc privit în perspectivă istorică. Dacă la începutul activității sale N. lorga a intervenit cu pasiunea tinereții,

dar si cu lărgimea de vederi care îl caracteriza atunci în polemica iscată în jurul dramei *Năpasta (Lupta,* 18 februarie 1890), el nu a făcut critică dramatică în mod continuu, însă a scris despre oameni de teatfu (Petre Liciu, memoriile Aristitzei Romanescu). Lui îi datorăm si cîteva priviri de sinteză asupra teatrului românesc cum sînt *La societe roumaine du XlX-e si'ecle dans le theâtre roumain,* Paris, J, Gamber, 1926 ; *Sensul teatrului,* Datina Românească, 1932, *Cum se dobîndeşte o ctitorie culturală. Teatrul pentru popor, Recapitulări şi nădejdi* (cuvînt Ia inaugurarea teatrului „Ligii culturale" 14 decembrie 1935) etc. Ideile exprimate aici sînt în deplină concordanță cu concepția sa despre menirea teatrului pe care îl oonsideră a nu fi ,,numai o distracție". El sublinia faptul: „concepția aceasta a teatrului numai de distracție este foarte recentă, nu împlineşte numai o sută de ani" conferindu-i statutul unei înalte şcoli care dădea un nou ideal societății. Apoi aşa cum spunea tot el : „eu am crezut că teatrul trebuie să fie la îndernîna cui are şi la îmîe-mîna cui n-are". Primul principiu nu-1 ducea deloc pe lorga la o concepție rigidă asupra teatrului. Dimpotrivă, aşa cum acest articol dovedeşte, el avea o viziune mai largă si mai nuanțată asupra menirii şi locului acestei instituții o avea în viața de~fiecare zi a omului.

2. A se vedea cartea lui loan Massoff *L D. îonescu de la .Jumon",* Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor, Bucureşti, 1965.

CE TREBUiE SĂ TIPĂRIM

1. Editura „Cultura Națională" a luat ființă in anul 1920 din inițiativa lui Aristido Blank, care a cumpărat în acest scop două mari instalații grafice de la Viena, şi anume : tipografia „Freytag & Berndt" şi legătoria „Hartmanri". Conducerea insti tutului a fost încredințată lui Marin Simionescu-Rîmnicaanu, om de gust şi de finețe intelectuală, iar aceea a editurii lui Vasile Pârvan, care a reuşit să strîngă în jurul ei o seamă de intelec tuali valoroşi.

Din 1920 pînă în 1930, editura „Cultura Națională" a avut la dispoziție tipografia proprie, iar în 1930 ea a *îosî* achiziționată de stat şi a primit denumirea de „Imprimeria națională", trecând sub controlul si administrația „Monitorului Oficial". Editura „Cultura Națională" s-ia impus printr-o carte sobră si îngrijit tipărilă — ca prezentare şi execuție — dar mai ales prin valoarea autorilor şi a lucrărilor fiind în avangarda edituriiior româneşti din acea vreme.

„Cultura Națională" a ființat pînă la începutul anului 1932, cînd din pricina crizei economice care a lovit întreprinderea bancară Blank, întreg fondul editorial şi de comerț al „Culturii Naționale" a fost preluat de „Fundațiile regale[1]'.

După 23 august 1944, Aristide Blank a reînființat editura „Cultura Națiomadă", care a funcționat pînă la actul naționalizării. Atît în prima fază, care a durat mai bine de zece ani, cît si în ultima, editura „Cultura Națională" s-a bucurat de un prestigiu deosebit prin lucrări, fie originale, fie traduse pe care le-a tipărit. Destul să amintim că aici au fost publicate volumele de versuri semnate de Ion Barbu *(Joc secund),* Al. A. Philippide *(Stînci fulgerate),* T. Arghezi *(Flori de mucigai),* Camil Petrescu Ilarie Voronca, B. Fundoianu, Ion

Minulescu, Perpessicius; romane şi studii de G. Călinescu *(Viața lui Mihai Eminescu),* Tudor Vianu, Gala Galaction, T. Arghezi, Mircea Eliade, V. I. Popa, I. Peltz, Gh. I. Brătianu. Mihail Sebastian, G. M. Zarnfirescu.

O bogată activitate a desfăşurat editura „Cultura Națională'[1] pe tărîmul traducerilor din marile opere ale culturii universale. Colecția *Clasicii antici,* apărută sub îngrijirea lui Vasile Pârvan, a tipărit texte fundamentale ale gîndirii şi literaturii eline, iar în colecția *Literatura universală,* îngrijită şi ea tot de Vasile Pârvan, au fost tipărite opere de seamă ale culturi, contemporane. In anul 1930 editura *Cultura Națională* a început publicarea *Operelor* lui I. L. Caragiale, ediție îngrijită de Paul Zarifopol şi care de la volumul al patrulea avea să fie continuată de Şerban Cîoculescu.

2. *Alexandria.* Cu privire la romanul lui Alexandru Machedon, a se vedea N. Cartojan : *Cărțile populare în literatura ro mâna,* voi. I Epoca influenței sud-slave, Editura Casei Şcoalelor,

1929, p. 213—231 „Copiat necontenit timp de trei veacuri, textul romanului s-a desfăcut cu timpul în două versiuni : una dezvoltată, pastrînd textul primei traduceri, întreg, alta prescurtată, obişnuită în Bucovina. Către sfîrşitul domniei Iui Brâncoveanu (1700) romanul este pus sub teascul tiparului, prin cheltuiala neguțătorului Apostol Mânu, după cum ne încredințează florentinul Antonio Măria del Chiaro" (p. 224).

3. Cu privire la tipărirea *Divanului,* vezi nota de la pag. 200.

4. In *Istoria Bibliografiei Române,* de Barbu Theodorescu Bi blioteca Documentară, Fundația Regală Minai I, 1945 se studiază cataloagele de tipografii (Alexandru Beldiman, Zaharia Carcalech, Eliade, Gh. Asachi) şi cataloagele de librării Eliade, losif Romanov etc.

5. *Institutul grație şi editoriu.1 „Socec"* s-a înființat îa din inițiativa lui ton V. Socec, originar din Săcele — Braşov, unde a văzut lumina zilei în anul 1830.

în 1847 se angajează vînzător la librăria lui loanid, si el tipograf, iar In 1856 întemeiază editura oare aproape un secol i-a purtat numele.

Sediul editurii şi al tipografiei a fost pe Calea Victoriei în acelaşi loc unde a existat pînă de curînd librăria Academiei. La începuturile editurii „Socec", s-au tipărit cărți didactice. Aici apar „Letopiseții" si „Chestiunea Dunării" ale lui Mihail Kogăl-niceanu ca si ,<,Istoria critică a Românilor" a lui B. P. Hasdeu.

Soan y. Socec, la cîțiva ani după înființare, şl-a luat asociați pe I. Sander, litograf şi Gh. Teclu, firma funcționînd în trinitatea *„Socec, Sander şi Teclu"* pînă în 1867, cînd loan V. Socec ramîne singurul proprietar al tipografiei şi al editurii tipărind pe scriitorii de seamă ai epocii, ca ; Vasile Alecsandri, Dimitrie Bolintineanu, C. Negruzzi, Ion Ghica, B. P. Hasdeu, Al. Odobescu, Titu Maiorescu, lacob Negruzzi şi, fireşte, tn primă ediție, pe Mihail Eminescu. Tot el a tipărit şi seria completă a documentelor lui Hurmuzachi, ca şi monumentala ,',Istorie a Bucureştilor" a lui lonescu-Gion.

După moartea lui loan V. Socec, în anul 1896, succesiunea firmei e preluată de fiii săi care, în 1905, transformă întreprinderea de tipografie şi de editură în societate anonimă, iar

după primul război mondial, fraţii Socec, urmaşi ai fondatorului, vor vinde librarilor I. Şaraga şi I. Schwartz firma şi bunurile ei, păstrîndu-se însă numele fondatorului „Socec".

Despre unul din fiii lui Socec, N. lorga a scris un articol la 6 iunie 1939 (vezi *Oameni cari au fost,* IV, 33S— 333.)

[1] N. lorga realizează aici o adevărată sinteză asupra dezvoltării învăţământului moldovean. Pentru a înţelege cu mai multă claritate împrejurările în care a luat fiinţă Academia Mîhăileanu citäm din A. D. Xenopol *Istoria Românilor din Dacia Traianã* ediţia III, voi. XI, 1822—1848 p. 230—240.

„... începutul şcoalelor româneşti mai înalte datează, după cum am văzut, în Moldova, încă din timpul Fanarioţilor, precum seminarul Veniamin pe care întemeietorul lui încercase chiar să-1 înzestreze cu profesori din Transilvania, şi şcoala lui Asaki, care se închide în 1819, după 5 ani de o spornică activitate[i].

Ce mai rămase din Seminarul de la Socola după vîrtejul Eteriei ? Nimic sau mai nimic. Cel mult o şcoală elementară de popi, unde se mai învăţa numai cîntările bisericeşti, în 1828 însă venind Rusii, ei puseră nişte cuptoare lingă zidirea seminarului, care aprinzîndu-se de la focul lor, arse cu desăvîrşire, încît seminarul trebui să înceteze. El se redeschise tocmai în 1834.

Puţin timp înainte de a intra Buşii în Moldova, în ultimul an al domniei lui Joan Sturza, Asaki întorcîndu-se din Viena, aduse cu el un document de la Gheorghe Ştefan, domnul ce urmase lui Vasile Lupu în scaun, din care se constată că întemeietorul şcoalei din Trei-Erarhî înzestrase plăzmuirea lui cu venitul a trei moşii : Răchitenii, Tămăsenîi şi luganii din judeţul Romanului[2], întemeiată pe descoperirea lui Asaki el fiind numit membru în epitropia şcoalelor pe lîngă cei de mai înainte Constantin Mavrocordat, Mihai Sturza şi mitropolitul Veniamin, cari mai epitropisau numai două scoale ţinutale, deoarece acele din Iaşi fusese desfiinţate[3] epitropia după o înţelegere luată cu domnitorul, îi face o anafora în anul 1828, în care propune că „spre a nu lăsa să crească spini şi pălămidă pre cîmpul cel mănos ce poate naşte îmbelşugate roade, întrucît focul dm vara trecută a ars şi a surpat casa şcoalei domneşti, am socotit că în mănăstirea Trei-Erarhi, anume în casa şl pe aşezămîntul învechit al fericitului întru pomenire Domnului Vasile Voevod, unde de cînd ne aducem aminte au urmat o şcoală obştească, să se statornicească în acea casă o şcoală normală şi o gimnazie, către care mai în urmă să se adauge un curs de filozofie si de pravili". Aşezarea gimnaziului în Trei-Erarhi era să fie numai vremelnică, „pînă i se va putea înlesni o statornică casă, cînd apoi ar urma în Trei-Erarhi numai o şcoală normală'' [4].

[1] Acest volum p. 314.

- Reprodus în Uricarul, III, p. 279. Hrisovul oiigmal al lui Vasile Lupu nu f,-a reaflat. A fost probabil luat de călugării greci.

[3] Asaki, Chestia învăturei publice în Moldova, p. 13 : . In cursul desbinănlor politice intre Rusia şi Turcia care reţineau în îngăirneală interesele ţărei pînă ia convenţia de Akerman în 1826, şcoalele publice lipsite de toate mijloacele au rămas închise în şir de septe ani".

[4] Anaforaua din 1828. Uricarul HI, p. 34.

Scăpată de pericolul desfiinţării ei de către armatele ruseşti, "şcoala Vasiliană dădu peste un altul pe care nu-1 putu înlătura, epidemia ciumei din 1829 care ţinu pînă în aprilie 1830. în acelaşi timp Asaki lucrînd la Bucureşti în comisia prelucrării Regulamentului Organic, aceste două împrejurări ţinură şcoala închisă pînă către sfîrşitul lui martie acel an când atunci Asaki reîntorcîndu-se în Iaşi şi epidemia stingîndu-se, cursurile putură fi din nou reîncepute; ba se adăogi chiar la învăţăturile în destul de elementare ale şcoalei normale şi un curs de legi, a căruia introducere, cam nepotrivită cu gradul de cunoştinţe al elevilor, este îndreptăţit de vornicul Mihai Sturza în cuvîntarea rostită de el la ispitirea (examenul) din 1831, pe motivul că „sistematica paradosire a legilor trebuind a se începe tocmai peste 6 ani, epitropia a găsit de cuviinţă a orîndui deocamdată măcar un curs practic de legislaţie". El fu încredinţat lui Hris-tian Flechtenmacher, sas din Transilvania, „carele in curgere de 18 ani n-au încetat a da publice dovezi de cunoştinţa legilor, fiind asemine şi la alcătuirea condicei politiceşti (a lui Calimah) împreună lucrător[1]'. Cursul era să fie de doi ani şi era să se predee în el dreptul roman din care fusese extrasă indirect condica civilă a Moldovei, avînd a fi urmat de „un hotărît număr de tineri din clasa boierească".

în februarie 1831 izbucneşte însă epidemia holerei, care compromise din nou mersul şcoalei. Cu toată ivirea boalei, cursurile se ţinură pînă la mai, cînd devenind periculoasă, se hotărî închiderea lor, după o grabnică împărţire de premii conform notelor din semestru. La această serbare, elevii executară si un cor din opera *Moisi* de Rossini, cîntat de ei, sub conducerea renumitului harpist Pauîicec.

Dezvoltarea învăţăturilor în şcoala din Trei-Erarhi deşteptase în ţinut ideea naţională.

... Către sfârşitul anului 1834, Mihai Sturza, pentru a răspunde la o cerinţă obştească, de a înfiinţa un curs de învăţături mai înalte, în care să poată studia acei care sfîrşînd gimnaziul Vasi-lian, nu puteau merge în străinătate, se hotărăşte a încununa, ca principe, lucrarea pe care o începuse ca epitrop al scoalelor. Fiind însă că localul pentru aşezarea „Academiei", nu era încă gata, apoi „spre a nu se lăsa neîntrebuinţat semestrul curgător, s-a hotărît deocamdată, pînă la solemna instalaţie a Academiei, în paradosurile gimnaziei Vasiliene, a se începe fără preget cursul anului I de filozofie, după sistemele de alte academii întrebuinţate anume : logica, algebra şi istoria universală rezonată", în 1835 însă cumpărîndu-se o casă anumită, se deschid cursurile Academiei Mihăilene în ziua de 16 iunie, în cuvîntarea sa de inaugurare, domnitorul aminteşte fazele -prin care trecuse „metoda de a paradosi învăţăturile în limba naţională cu ajutorul acelor clasice, prin care în epoca noastră foarte au sporit luminarea în lume", felicitîndu-se împreună cu epitropii că de pe cînd era membru în epitropia scoalelor, văzuse „ostenelile lor încununate cu dorita ispravă". Adaogă principele ^că acum „ajungînd tinerimea scolastică la grad de a putea învăţa ştiinţele filosofice, am poruncit a se înfiinţa Academia". La în-

ceput se organizează numai patru clase care mai tîrziu se adaoseră plnă ce ajunseră la şapte.

Odată icu această organizare mai deplină a gimnaziului din Academia Mihăileană, încetă acest curs la şcoala Vasiliană, care rămase numai cu învățăturile elementare. Profesorii ce fusese la clasele gimnaziale din şcoala Trei Erarhilor, fură strămutați la Academie. Intre aceştia însemnăm pe Eftimie Murgu, „doctor In filosofie, mădular al universității din Pesta, diplomat cezaro-crăesc, pravilist şi profesor de filosofie", care fu adus în 1834 de peste munți si însărcinat cu acel curs provizor, mai mult înființat încă în localul şcoalei Vasîliene, cu şase luni înainte de deschiderea Academiei. Programul studiilor în ambele şcoli ieşene cuprindea în 1837 următoarele materii : în clasele începătoare din şcoala Vasiliană, cetirea, scrierea, numerarea si sfintele rugăciuni, în clasele normale se învăța în cea dinții cati-hismul, cele patru operații ale aritmeticii, geografia şi cetirea latină; în a doua, istoria biblică, fracțiile şi regula de trei, sintaxa română, elementele limbii latine si caligrafia. Academia Mihăileanâ cuprindea două clase gimnaziale, în. care se învăța aritmetica pînâ la proporții, limba latină, cronologia pînă la căderea imperiului roman, geografia Europei şi religia, în a doua restul aritmeticii, limba latină, geografia, părțile celelalte aîe lumii, cronologia pînă la descoperirea America şi religia. Urmau apoi două clase de umanioare; în cea dintîi se învăța retorica, cronologia pînă la pacea de Vestfalia, sintaxa latină, algebra, geografia veche, limba elină religia si morala, iar în a doua aplicarea retoricei, mitologia, istoria literaturii şi versificația, cronologia pînă în zilele noastre, geometria teoretică, poezia latină, geografia patriei, cuprinzînd sub această denumire ambele principate şi sintaxa elină.

Cursurile superioare, ,sîmburele din care se dezvoltă universitatea din Iaşi, erau reprezentate la început prin două clase : acel de filosofie în care se predau logica, metafizica, estetica, istoria națională şi matematicile înalte si acele aplicate, precum si fizica ; şi acel de drept, în care se preda dreptul pu-blîc si acel privat al diverselor popoare, acest din urmă singur în limba franceză, ținut de un francez, C. Maisonnabe, întrucît cum spune programul, „acest curs fiind încă nou în Europa, si o culegere de codici ai deosebitelor nații, fiind tipărită numai în limba franceză, paradoxul se va face în această limbă", în afară de acest curs de drept public în franțuzeşte, mai ținea încă Flechtenmacher două altele : de dreptul natural şi de drept civil în limba română. Tot în 1837 mai deschide si doctorul Cihac, un curs de istoria naturala în Academie, în 1838 se mai creează pentru Alexandru Costinescu, o catedră de geometrie şi arhitectură, si una de chimie pentru Constantin Zefirescu. în locul lui Eftimie Murgu ce trecuse în Muntenia, se adusese tot din Transilvania, ca profesor de filosofie, pe doctorul Petru Cîmpineanu.

Aceste deosebite cursuri adinceau necontenit sfera cugetării şi lățiau cultura în sinul poporului român. Unde se mai auzise

pînă atunci răsunînd de pe catedră, cuvinte ca acele rostite de Flechtenmacher la deschiderea cursului său de drept natural, eînd profesorul spunea : „veți putea să ajutați întru întemeierea dreptății, depărtarea abuzurilor şi metehnelor omeneşti (care nu sînt altele decît despotismul judecătoresc, neştiința, nesilința, nerăbdarea', luarea de mită şi hatîrurile) şi spre mîngîierea celor obi jduiți".

CARACTERISTICA LUI ŞTEFAN CEL MARE (DIN ISTORIA , ROMANILOR VOL IV)

Textul face parte din volumul IV al *Istoriei Românilor,* 1937, şi reprezintă finalul capitolului VII intitulat *Socoteala cu tînăra Polonie* (p, 249—252). Este vorba de sinteza paginilor închinate lui Ştefan cel Mare în *Istoria Românilor.*

NOȚIUNEA DE „CARTE" LA ROMÂNI

1. Despre Udriste Năsturel a se vedea monografia semnată de Dan Horia Mazilu, colecția *Universitas,* Editura Minerva, Doamna Elena (1598—1652) a fost ultima fiică a postelnicului Radu Năsturel şi sora mai mică a Lui Udriste.

2. Despre Stolnicul Constantin Cantacuzjno a se vedea Virgil Gândea, *Stolnicul între Contemporani,* Editura Ştiințifică 1971. Stolnicul a studiat la Padova Intre 1667—1669.

LIMBA CA ELEMENT AL SUFLETULUI ROMÂNESC

1 Despre I. Codru-Drăguşanu a SG vedea Serbări Cioculescu, Vladimir Streinu, Tudor Vianu, *Istoria literaturii române moderne,* I, Casa Şcoalelor, 1944, p. 151—156 (capitolul aparține lui Şerban Cioculescu). Ediția lui lorga din 1910 a însemnat o modernizare a limbii autorului, dar în acelaşi timp şi descoperirea unui autor pînă atunci necunoscut: „Repus în circulație în 1910, *Peregrinul transilvan* a fost prefăcut în stilul literar de azi" de N. lorga (sub semnătura responsabilă a unui tipograf necunoscut), adică expurgată, nesistematic, de latinisme, dar si de unele neologisme admisibile chiar atunci, astăzi curente. Ortografia Astrei, consecvent latinistă, e mai rebarbativă decît lexicul lui I. Codru-Drăguşanu, din care cuvintele caduce sînt relativ puțin frecvente ; cartea mai suferă de greşeli de tipar si de confuzii prepoziționale, greu de atribuit unui scriitor ca I. Codru-Drăgu-şanu".

Iată cum descrie N. lorga geneza ediției sale : „într-o zi. ui-tîndu-mă prin vechile rafturi proaste ale părții din biblioteca pe care o dusesem cu mine țla Vălenii de Munte, n.n.), am găsit rarisima carte a *Peregrinului transilvan* de loan Codru-Drăgu-şanu, grozavă ca înfățişare în ortografia ei ciparianâ si cu amestecul nesăbuit al cuvintelor latine pe care le-a răspuns limba. Dar era acolo un izvor aşa de puternic si limpede de ti-nereță, de spirit popular, de observație atentă a lucrurilor străine, de simpatică filozofie proprie... Şi atunci am rugat pe d. Onciu care nu era încă şeful meu de atelier, să reproducă acest text, înlocuind cu cuvinte vii acele umbre latine : unde îiu găseam cuvintul, îl adăugeam în corecturi. Şi s-a făcut astfel una din cele mai frumoase cărți din toată

literatura noastră, care a trebuit apoi si retipărită" *(O viața de om,* ediția citată, p. 364).

2. Citatul este luat din *Precuvîntare* la volumul *Caracteruri* compuse de Paris Mumuleanu, 1825, republicată în Barbu Paris Mumuleanu, Scrieri, colecția *Restitutio,* Editura Minerva. Bucureşti, 1972, text ales st stabilit prefață, note de Rodica Rotaru, p. 88.

TEATRE ŞI TEATRE

1. Festivalul de la Salzburg (Austria), oraşul natal a] lui Mozart, se desfăşoară în fiecare an între 27 iulie şi 31 august. Primele festivaluri Mozart au avut loc între 1877—1910. La l au gust 1917 s-a constituit la Viena *Societatea Festivalului din Salz burg* având ca directori artistici pe Hugo von Hofmannsthal, Max Reinhardt, Franz Schalk şi Richard Strauss. La 22 august 1920, pe scena din fața catedralei din Salzburg, s-a reprezentat în pre mieră *Jedermann* de Hugo von Hofmannsthal (piesă după o veche legendă din secolul al XV-lea). De atunci, în fiecare an, festivalul se deschide cu această reprezentație. Festivalul s-a fă cut cunoscut ca unul din cele mai prestigioase din lume pe-ntru interpretarea operei lui Mozart şi a altor mari compozitori ai lumii (Verdi, Beethoven, Gluck, Wagner etc.).

2. *Răzbunarea pămintulur,* piesă de teatru de N. îorga.

3. *Lipitorile satului,* comedie de Vasile Alecsandri, scrisă în vara anului 1860 si reprezentată pe scena Teatrului Național din Iaşi în stagiunea 1860—1861. Piesa deşi inspirată din cunoscuta şi nedezmințita simpatie a lui Vasile Alecsandri pentru țărăni mea română, considera drept sursă a tuturor relelor din lumea satelor de atunci pe arendaşii, cîrciumarii şi cămătarii care nu erau de origină română (vezi pentru aceasta, G. C. Nicolescu, *Viața lui Vasile Alecsandri,* ediția III, Editura Eminescu, p. OS6—367).

4. Cu privire la formele populare ale teatrului medieval din țara noastră, considerate ca nefiind expresia sufletului nostru național, a se vedea D. C. Ollănescu-Ascanio : *Teatrul la Ro mâni, Bucureşti,* 1897 ; lon-Marin Sadoveanu, Dramă si *teatru,* Biblioteca Semănătorul — Arad, p. 5—40 şi Valeriu Râpeanu, *Interpretări şi înțelesuri,* Editura Junimea, Iaşi, 1975, p. 120—127.

5. Se referă la teatrul societății secrete greceşti Eteria, care a funcționat în anii 1819—1820, la Bucureşti. Repertoriul acestui teatru era compus din piese adecvate luptei pe care o ducea această societate pentru libertatea națională, împotriva tiraniei, piese ce insuflau aceste idealuri în vederea luptelor viitoare. Teatrul a funcționat la „Cişmeaua Roşie" si a fost inițiat de

domnița Ralu Caragea (a se vedea loan Massoff : *Teatrul româ nesc — privire istorico.,* E.P.L, 1961, voi. I, p. 88—101).

VIITORUL STATELOR MICI

1. Conferința are loc la numai două săptămîni după sem narea cunoscutului acord de la Miinchen ; 29/30 septembrie 1938. Conferința de la Miinchen a fost convocată din inițiativa lui Benito Mussolini. La ea au participat patru state : Franța, Marea Britanie, Italia şi Germania. Acordul a recunoscut anexiunea de către Germania a regiunii munților Sudeți care a fost ocupată de armata Reichului imediat după aceea, între 1/10 octombrie 1938. Acordul de la Miinchen este considerat unul din momen tele cele mai triste ale istoriei contemporane : o țară mică pre cum Cehoslovacia n-a fost chemată la masa de tratative, deşi i se hotăra soarta, iar democrațiile occidentale (Anglia, Franța) au girat un act anexionist al Germaniei fasciste care şi-a continuat politica dusa împotriva statelor mici, abolindu-le independența si suveranitatea națională, în anii ce-au urmat, Germania a ocupat Cehoslovacia (15 martie 1939), a invadat Polonia (l sep tembrie 1939), a impus cedarea părții de nord a Transilvaniei (30 august 1940) etc.

Conferința lui N. lorga reprezintă un moment important al luptei pe care savantul a dus-o în anii 1933—1940 împotriva Germaniei fasciste, a teoriei anexioniste, a încălcării drepturilor statelor mici, a nerespectării tratatelor încheiate după primul război mondial, a principiilor independenței si suveranității naționale.

2. Mica înțelegere era „o convenție de alianță defensivă în tre România, regatul Şerbilor, Croaților şi Slovenilor". A fost semnată la 13 iulie 1921 la Bucureşti. Cehoslovacia se alătură şi ea acestei convenții cu începere de la 26—28 august 1922.

3. Se referă Ia un eveniment care a demonstrat încă o dată caracterul expansionist al Germaniei fasciste : la 14 martie 1938 trupele naziste au invadat Austria, iar la 15 martie a fost alipită la Germania, ca o provincie.

4.

CUPRINS

Studiu introductiv de Valeriu Râpeanu V- XXXII

Semnificația zilei de 24 Ianuarie 1. . . Optimism moral .....
Discurs de ziua eroilor 4.....
întangibilitatea tratatelor n .....
Un nou răspuns contelui Bethlen 1 , . Condițiunile morale ale păcii .....
4

Valoarea națională a lui Constantin-Vodă
Brânccn eanu . . . . . .
Doamna lui Alexandru loan Cuza-Vodă . Ce e o hirtie veche .....
Ce s-a făcut pentru arhivele noastre
Ce sînt azi muzeele noastre .....
Mihaîl Kogălniceanu . . . . . .
Noi, risipitorii de cele sfinte .....
Bucureştii ca vieață culturală şi intelect u a l ă . . . . . .
Eroi si eroism . . . . . .
Amintirea Im Dimitrie Cantemir . . . Teatre **de** vară .....
Ce trebuie să tipărim .....
Ignorarea omului în societate . . . .
„Academia Mihăileană" . . . . . .
Despre organizarea muncii ştiințifice Caracteristica lui Ştefan cel Mare (din Istoria Românilor, voi. IV) .....
Cum se creează o stare de spirit . . . 10 3i „Frumosul" In concepția poporului . . Noțiunea **de** „bine" la poporul nostru .

„Minte" şi „cuminte" pentru poporul ro mânesc 122
Despre „drept" si „dreptate" 128
Noțiunea de .,carte" la români 133
„înțelegere", „pricepere" şi „înțelepciune" 139
înțelesul cuvîntului de ,țară" 144
„Țărani" în vechiul înțeles al nației . 148
Familia în concepția poporului român . 152
Limba ca element al sufletului românesc 157
Teatre şi teatre 162
Viitorul statelor mici ....., 157
Ideea națională în decursul istoriei uni versale 172

Note *şi comentarii* de Valeriu Ttâpeanu şi Sanda Râpeanu 183